

# KORUNK

KÖZTÁRSASÁGUNK ÜNNEPÉRE •  
SAJÁTOS TUDATUNK TÖRTÉ-  
NELMI GYÖKEREI • A SZOCIA-  
LISTA TUDAT FEJLŐDÉSÉNEK  
DIALEKTIKÁJA • KÖZTÁRSASÁ-  
GI JELLEGŰ SZERVEZKEDÉSI KÍ-  
SÉRLET ERDÉLYBEN • RÖPIRAT  
A GONDOLATSZABADSÁGRÓL •  
SZATMÁR MEGYEI NYELVJÁRÁS-  
KUTATÁS • PÉTER WEISS: HÖL-  
DERLIN • TUDOR VIANU – A  
MŰVÉSZET FUNKCIÓJÁRÓL • •

1972 | 12

# SZERZŐINK

## BUKAREST

Alexandru, Ioan  
Bányai László  
Dolgu, Gabriela  
Jebeleanu, Eugen  
Păunescu, Adrian

## CSÍKSZEREDA

Ferencz S. István

## ENYED

Vita Zsigmond

## KOLOZSVÁR

Csehi Gyula  
Firoiu, Dumitru V.  
Gáll Erzsébet  
Hajós József  
Herédi Gusztáv  
Hodjak, Franz

Jancsik Pál  
Kádár János  
Kallós Miklós  
Kántor Erzsébet  
Kányádi Sándor  
Keszi Harmath Sándor  
Marica, Viorica Guy  
Mikó Imre  
Pop, Ion  
Ritoók János  
Soltész József  
Szabó T. Attila  
Szilágyi Júlia  
Teiszler Pál  
Veress Zoltán

## MAROSSZENTGYÖRGY

Kapusy Antal

## MAROSVÁSÁRHELY

Jánosházy György  
Szabó Miklós

## NAGYVÁRAD

Böloni Sándor

## SEPSISZENTGYÖRGY

Farkas Árpád

## TEMESVÁR

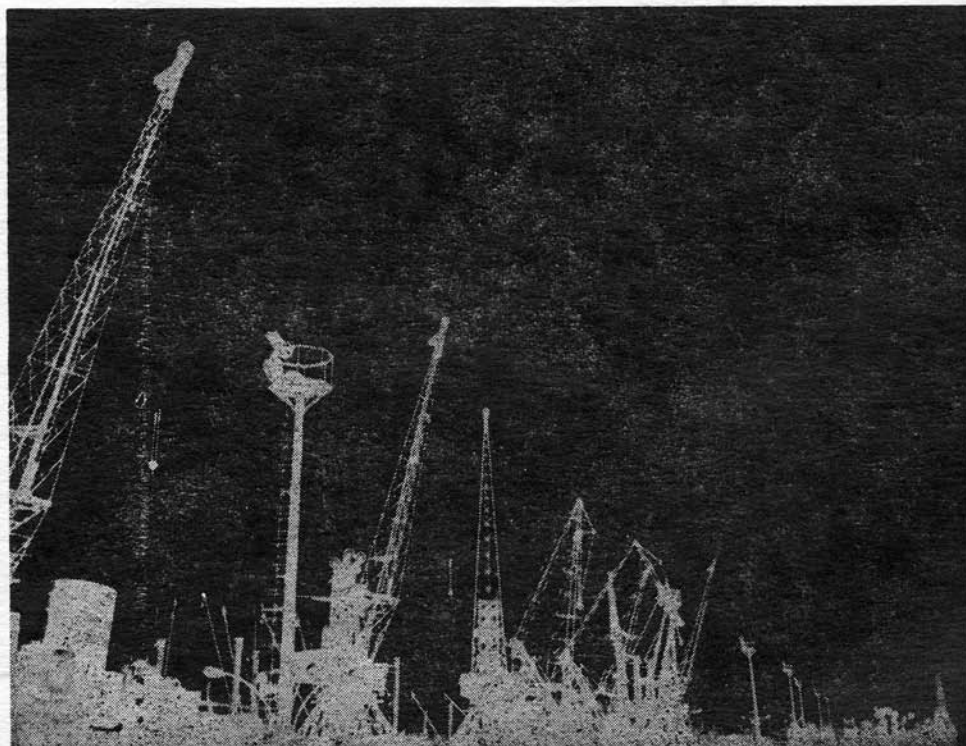
Szekernyós János

## TORDA

Szabó István  
Vásárhelyi Géza

## KÜLFÖLD

Csapláros István  
Illakowiczówna, Kazimiera  
Jevtusenko, Jevgenij  
Rozsgyesztvenszkij, Robert  
Szesztay András  
Voznyeszenszkij, Andrej  
Weiss, Peter



Kapu a nagyvilágba (Kabán József fotográfiája)

# KORUNK

**XXXI. ÉVFOLYAM, 12. SZÁM**  
**1972. DECEMBER**

\* \* \* Huszonöt éves a Köztársaság 1755

**BÁNYAI LÁSZLÓ** • Sajátos tudatunk történelmi gyökerei 1759

**KALLÓS MIKLÓS** • A szocialista tudat fejlődésdialektikája 1767

**DUMITRU V. FIROIU** • Román köztársasági eszmék a múltban 1774

**SZABÓ MIKLÓS** • Köztársasági jellegű szervezkedési kísérlet Erdélyben 1779

**KESZI HARMATH SÁNDOR** • Szisztematizálás — jövőépítés 1784

**ION POP** • „Harc a közönnyel“ (Kántor Erzsébet fordítása) 1792

**VICTOR EFTIMIU** • Óda a Köztársasághoz (vers, Jánosházy György fordítása) 1798

**IOAN ALEXANDRU** • Az emlékmű (vers, Jancsik Pál fordítása) 1798

**SZABÓ ISTVÁN** • Kenyérsütő (vers) 1799

**SOLTÉSZ JÓZSEF** • Tűzoszlop (vers) 1800

**EUGEN JEBELEANU** • Szemiramisz (vers, Ritoók János fordítása) 1801

**ADRIAN PÁUNESCU** • Összeadás és kivonás (vers, Ritoók János fordítása) 1801

**FRANZ HODJAK** • Szókratész (vers, Ritoók János fordítása) 1802

**KÁDÁR JÁNOS** • Magamra gondolva (vers) 1803

**ION POP** • Tanulni fogok (vers, Kányádi Sándor fordítása) 1804

**FERENCZ S. ISTVÁN** • Virrasztó (vers) 1804

**HAJÓS JÓZSEF** • Egy röpirat a gondolat szabadságról 1806

**JEVGENYIJ JEVTUSENKO** • Mikor megölték Lorcát (vers, Bölöni Sándor fordítása) 1812

**ANDREJ VOZNYESZENSZKIJ** • A beatnik monológja (vers, Bölöni Sándor fordítása) 1813

**ROBERT ROZSGYESZTVENSZKIJ** • E szomorún kiesi földön (vers, Bölöni Sándor fordítása) 1814

**CSEHI GYULA** • Polemikus jegyzetek Heine nagyságáról és időszerűségéről 1815

**PETER WEISS** • Hölderlin (bevezette és fordította Ritoók János) 1820

**TUDOR VIANU** • A művészet funkciója (Szilágyi Júlia fordítása) 1829

**SZESZTAY ANDRÁS** • „A föld bölcs rendje visszatér...“ 1833

**KAZIMIERA ILLAKOWICZÓWNA** • Kolozsvári emlékek (bevezette Csapláros István, fordította Kapusy Antal) 1840

## JEGYZETEK

**FARKAS ÁRPÁD** • Arcképvázlatok születésnapra 1849

**VERESS ZOLTÁN** • Az utolsó klasszikus 1850

**VÁSÁRHELYI GÉZA** • A falusi népfőiskolákról 1851

## HAZAI TÜKÖR

HERÉDI GUSZTÁV • Majténytől Károlyig 1853

## NEMZETKÖZI ÉLET

GABRIELA DOLGU • „Felszínen lappangó” jelenségek 1858

## ÉLŐ TÖRTÉNELEM

VITA ZSIGMOND • Arany János erdélyiek között Nagykőrösön 1862

VIORICA GUY MARICA • Stílusok találkozása Kolozsváron 1866

MIKÓ IMRE • Antal Márk és köre 1875

## TUDOMÁNYOS MŰHELY

TEISZLER PÁL • A Szatmár megyei nyelvjáráskutatásból 1879

## SZEMLE

SZABÓ T. ATTILA • Népélet és néphagyomány 1885

SZEKERNYÉS JÁNOS • Bodor Pál színes írásai 1891

GÁLL ERZSÉBET • Magyar antifasiszták írásai — oroszul 1894

## LÁTÓHATÁR

A szocialista civilizáció (Era socialistă) 1898 • A nyelv genetikai meghatározottsága (Nature) 1899 • Tehetség — tenisz, irodalom (Lucefărul) 1899 • A méltó élet magisztere (Literatura) 1900 • Ivo Andrić — kultúránkban (Magyar Szó) 1900 • Az őstörténet forradalma (Science et avenir) 1901

## TÉKA, LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ, A KORUNK HÍREI

## ILLUSZTRÁCIÓK

Aradits László, Árkossy István, Baász Imre, Bretter Eliz, Gazdáné Olosz Ella, Gy. Szabó Béla, Kabán József, M. Makkai Piroska, Mohi Sándor, Mohr Lajos, Páll Lajos, Székely Dániel, Váró Márton

Gépelte kéziratokat kérünk. Kéziratokat nem őrzünk meg.

## KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926). SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940)

Főszerkesztő: Gáll Ernő

Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Szerkesztőségi főtítkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4—5. Telefon: 2 54 68, 2 60 84, 1 38 05.

Postacím: Cluj, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.



# HUSZONÖT ÉVES A KÖZTÁRSASÁG

Tudott dolog, hogy a köztársaság: államforma. Név: egy intézmény neve, amely arra hivatott, hogy az emberek közötti kapcsolatokat a hatalom rendjébe szervezze. Ez az intézmény az a nyelv, amelyen a hatalom beszél az állampolgárral; azzal a közösségi lényvel, aki számára az államhatalom közvetíti a többi állampolgárral való viszonyát.

Tudott dolog az is, hogy a hatalmi viszonyok végső soron gazdaságilag meghatározottak; és az állampolgárok kölcsönviszonyai gazdasági viszonyok. E viszonyokról írja Marx: „Ezek a dologi függőségi viszonyok a személyiekkel ellentétben úgy is megjelennek (a dologi függőségi viszony nem egyéb, mint a látzólag független egyénekkel önállóan szembeleépő társadalmi vonatkozások, azaz a velük magukkal szemben önállósult kölcsönös termelési vonatkozásaik), hogy az egyéneken most elvonatkoztatások uralkodnak, holott korábban ők egymástól függtek. Az elvonatkoztatás vagy eszme azonban nem egyéb, mint azon anyagi viszonyok elméleti kifejezése, amelyek urak felettük. Viszonyokat természetesen csak eszmékben lehet kifejezni, és ezért a filozófusok azt fogták fel az újkor sajátos mozzanatának, hogy eszmék uralkodnak felette. [...] Ezt a tévedést ideológiai állásponttól annál könnyebb volt elkövetni, mert a viszonyoknak ez az uralma [...] maguknak az egyéneknek a tudatában eszmék uralkodásaként jelenik meg, és az uralkodó osztályok persze minden módon erősítik, táplálják, sulykolják ezen eszmék, azaz ezen dologi függőségi viszonyok örökkévalóságába vetett hitet.“

„Románia — szocialista köztársaság“; „Románia nemzetgazdasága a termelőeszközök szocialista tulajdonán alapuló szocialista gazdaság.“ „A munka az ország minden állampolgárának becsületbeli kötelessége.“ „A termelőeszközök fölötti szocialista tulajdon vagy állami tulajdon [...], vagy szövetkezeti tulajdon.“ A szocialista állam „megszervezi az állampolgárok jogainak teljes mérvű gyakorlását“... (Idézetek Románia Szocialista Köztársaság Alkotmányából.)

Az állam sajátos nyelven beszél, és ez a nyelv a politika, ennek szemantikája pedig az ideológia. A politika—ideológia—gazdaság összefüggést pontosabban megvilágítja Nicolae Ceaușescu elvtárs főtitkári Jelentése a Román Kommunista Párt júliusi Országos Konferenciáján: „A pártnak, a népnek feladata úgy fejleszteni a társadalmat, hogy a szocialista elvek maradéktalanul érvényesüljenek. Ez mindenekelőtt feltételezi, hogy gondoskodjunk a termelőerők hathatós haladásáról az ipar, a mezőgazdaság és a többi gazdasági ág gyors ütemű, a jelenkori tudomány és technika legújabb vívmányai alapján történő fejlesztése révén. [...] A termelőerőknek, az anyagi javak termelésének a fejlesztése kétségtelenül a társadalom haladásának döntő tényezője, ám csak egyik oldala a szocializmusnak. Ezért módszeresen kell munkálkodnunk, hogy tökéletesítsük az új termelési viszonyokat, biztosítva a termelőerők és termelési viszonyok minél teljesebb összhangját, s következőképpen a szocialista társadalom harmonikus fejlődését. [...] Ugyanakkor okvetlenül szükséges, hogy széles körű nevelőmunkát fejtünk ki a dolgozóknak a dialektikus és történelmi materialista szemlélettel való felvértezésére, az egész nép szocialista tudatának kialakítására.“

Elvonatkoztatások helyett tehát konkrét tevékenységet; munkát, termelést, tudatformálást. Ennek megszervezése a szocialista állam funkciója: az állam sajátos

beszédének értelme éppen a társadalmi tevékenység megszervezésében és ellenőrzésében van.

Eljen a Köztársaság! Evezredes álom, de legalábbis évszázados kívánság. Ha a polgári államban a citoyen és a burzsoá, a közember és a partikuláris lény között áthidalhatatlan a szakadék, a népi demokratikus köztársaság trónra ültette az állampolgárt; a partikulárist sikerült leküzdeni, az egyén minden tette közvetlenül társadalmi jelentőségre tesz szert.

Fegyelem, fegyelem, fegyelem: meg kell oldani az elmaradottság okozta el-  
lentmondásokat, legyenek ezek gazdaságiak vagy tudatbeliek. A központi terv  
egyensúlyozza a gazdaságot, s a tudat elmaradottságai is leküzdhetők, ha terv szer-  
rint, céltudatosan járunk el. Ma a tervfegyelem betartásától függ a gazdasági fej-  
lődés útjában álló akadályok felszámolása és a régihez való tapadás pszichikai  
gátlásainak megszüntetése.

Az erők koncentrációja e „halandó isten“ (Thomas Hobbes méltán nevezi Le-  
viatánnak, halandó istennek az államot) életképességének bizonyítására: ez a fel-  
adat. Nem igaz, tehát hazug az a teológiai álláspont, hogy az emberek csak azt  
kapják, amit megérdemelnek: az emberek nem elvont érdemeik vagy ilyen ér-  
demek hiánya szerint kapják a társadalmat. Nem: az emberek létrehozták, harc-  
ban küzdötték ki az új világot, a népi demokratikus hatalmat, tehát azt érdemlik,  
amit kapnak, amit tettekkel kivívott hatalmukból önmaguknak érdemeik szerint  
juttatnak.

Teológia helyett teleológia: céltudat. A célok ismeretében, a hatalom birtoká-  
ban látni a perspektívákat. Előre, csak mindig előre: nem fulladunk a jelenbe,  
ha tudjuk jövőnket. Eszményeink vannak: a kommunizmus eszményei. Ezek való-  
sulnak meg minden előrelépéssel: a terv teljesítése út az eszmény megvalósítása  
felé. „A párt általános útjai világosak — a kommunista társadalmi rend meg-  
teremtését tűztük ki magunknak. [...] A párt alapvető célja a jelenlegi törté-  
nelmi szakaszban, amint arra már rámutattam, a sokoldalúan fejlett szocialista  
társadalom megteremtése. Elmondhatjuk tehát, hogy ez egyben pártunk általános  
stratégiai célkitűzése a jelenlegi történelmi szakaszra. Az 1976—2000-es időszakra  
szóló prognózisok kidolgozása éppen azt tükrözi, hogy gondot fordítunk a straté-  
giai célkitűzés valóra váltásának megfelelő eszközök biztosítására. Azt mondhatjuk  
tehát, hogy a prognózisok ténylegesen a Román Kommunista Párt általános prog-  
ramjának egy részét alkotják. Az ötéves tervekben korlátozott stratégiai célkitű-  
zéseket irányzunk elő az általános stratégiai terv szakaszonkénti megvalósítása ér-  
dekében, az évi tervek keretében pedig lényegében meghatározzuk a taktikai cél-  
kitűzéseket, az ötéves stratégiai tervek, a párt általános stratégiája összetevőit“ —  
állapítja meg Nicolae Ceaușescu elvtárs Jelentése.

A republikánus kifejezés pátosza helyett az öntudatos munka pátosza: jövőt  
építünk, eszményt valósítunk meg úgy, ahogy ezt a párt stratégiája, részleges stra-  
tégiája és taktikája megfogalmazza. Az élet feláldozásának pátosza helyett a tel-  
jes odaadás pátosza: hiszünk a pártban, politikájának helyes voltában, abban, hogy  
a marxizmus—leninizmus alkotó alkalmazásának példáját nyújtja ország-világ szá-  
mára.

Népköztársaság: néphatalom. Nemzedékek véres küzdelmeinek és az állóképes  
tűrés önfenntartó gesztusának eredménye! A néphatalom letéteményese a proletari-  
árius, a legkövetkezetesebben haladó társadalmi osztály. A proletariátus tudatos  
élcapata: a párt. Vezető erőnk. Hitünk a néphatalom önmagába vetett hite, ame-  
lyet a párt fogalmaz perspektívává, jövőtudássá.

25 év: szinte egy emberöltő. Nemcsak egy államforma változott meg, hanem

a hatalomról alkotott képzeink is gyökeresen átalakultak. Az, amit csak erőszak-szervnek tudtunk, most az öntudatos állampolgárok egységesítőjének, cselekvésük megszervezőjének bizonyul. Megtanultuk, hogy az állam célja nem a szubjektív én, hanem a közösség, és a szubjektív én csak annyiban jogosult egyediségének kiélésére, amennyiben ez nem érinti a közösség érdekeit. Ezeket az érdekeket a párt látja a legtisztábban — tudatos elemző tevékenysége révén: a párt jogosult tehát megítélni ezt az emberöltőt egységében, de mindenki számára külön-külön is. 25 évünk tartalma: az, amit a közösségért tettünk, az, ahogy mély hitünk szerint bevezettük tetteinket az állam által megszervezett egységes cselekvésfolyamba.

Itt van: ezt mi csináltuk, mindezt mi hoztuk létre. Közben új nemzedék nőtt fel: emberek már, akik tőlünk kapták ezt az új világot, és nem a csodát látják benne, hanem az őket megelőző nemzedékek ellentmondásos tevékenységének eredményét. Vizsgálódnak: tudni, látni akarnak. Feladatunk, hogy a tudás és látás tudományából adjunk nekik annyit, amennyire képesek vagyunk.

Világunk látása módszerbeli kérdés, a helyes módszer kialakításához viszont szükséges annak tudása, amire Max Weber hívja fel a figyelmet: „Mindörökre áthidalhatatlan különbség van a között — és a mi szemünkben ez a lényeges —, hogy valamely érvelés az érzelmeinkhez és ahhoz a képességünkhöz szól-e, hogy lelkesedjünk konkrét gyakorlati célokért vagy kulturális formákért és kulturális tartalmakért, vagy — olyan esetben, amikor etikai normák érvényessége kérdésessé válik — a lelkiismeretünkhöz, vagy pedig ahhoz a képességünkhöz és szükségletünkhöz, hogy valamiképpen gondolatilag rendezzük az empirikus valóságot, amikor is az érvelés a tapasztalati igazság érvényére tart igényt.“

Ezt kapták a fiatalok: készen kapták. Ismerniük kell: nem az ő hitükből és lelkesedésükből készült — ők akkor még nem is voltak. A jövő az övék: de meg kell tanulniuk a jelent. Világnézeti bizonyosságot a marxizmusban találnak: „Pártunk elsődleges fontosságú feladata népünk felvértezése a munkásosztály tudományos életszemléletével — a dialektikus és történelmi materializmussal, a legfejlettebb tudománnyal és kultúrával. Azon kell munkálkodnunk, hogy sokoldalú ismeretekkel rendelkező embert neveljünk, aki képes megérteni, helyesen értelmezni és felhasználni a társadalmi fejlődés objektív törvényeit a társadalmi haladás minden egyes szakaszában, s eltökélten munkálkodni a világ forradalmi átalakításán. Ilyen embert alakítva, a népet ilyképpen felvértezve, biztosak lehetünk a párt által kidolgozott nagyszabású program sikeres megvalósításában“ — olvassuk a már idézett Jelentésben.

Végeredményben a köztársaság ezt a biztonságot jelenti: ahogy eddig, ezentúl is megvalósítjuk a párt nagyszabású programját, részleges stratégiai célkitűzések révén eszményünket, a kommunizmust. Újabb meg újabb generációk, és a prognózisokban becserkészett eljövendő 25 év: a bizonyosság éve. És ez lesz a világtörténelem kifejezés értelmes tartalommal való feltöltésének korszaka: mert mi értelme lett volna az emberiség erőfeszítéseinek, küzdelmeinek, ha nem egy olyan társadalom, amelyben nem csupán az ember által kizsákmányolását szüntették meg, hanem amely biztosítani képes a jólétet, az ember valamennyi képességének kibontakozásához a megfelelő anyagi és szellemi feltételeket.

E feltétel-biztosítás jegyében tanácskozott november hónapban az RKP Központi Bizottsága. A program-valoraváltás útját-módját, az eddigi célkitűzések valóra váltását — úgy is mondhatnók, teleológiánk reálisságát — elemezték, s elégtétellel állapíthatták meg, hogy megfelelő ütemben halad az ötéves terv négy és fél esztendő alatt történő teljesítésének előkészítése vagy már tényleges „előrehozott“ ütemű megvalósítása.

A plenáris ülés határozata hangsúlyozza:

„Az RKP KB plénuma elfogadja az 1973. évi tervnek a dolgozók életszínvonalának szüntelen emelésére vonatkozó előirányzatait —, ami szocialista társadalmunk fő célja.

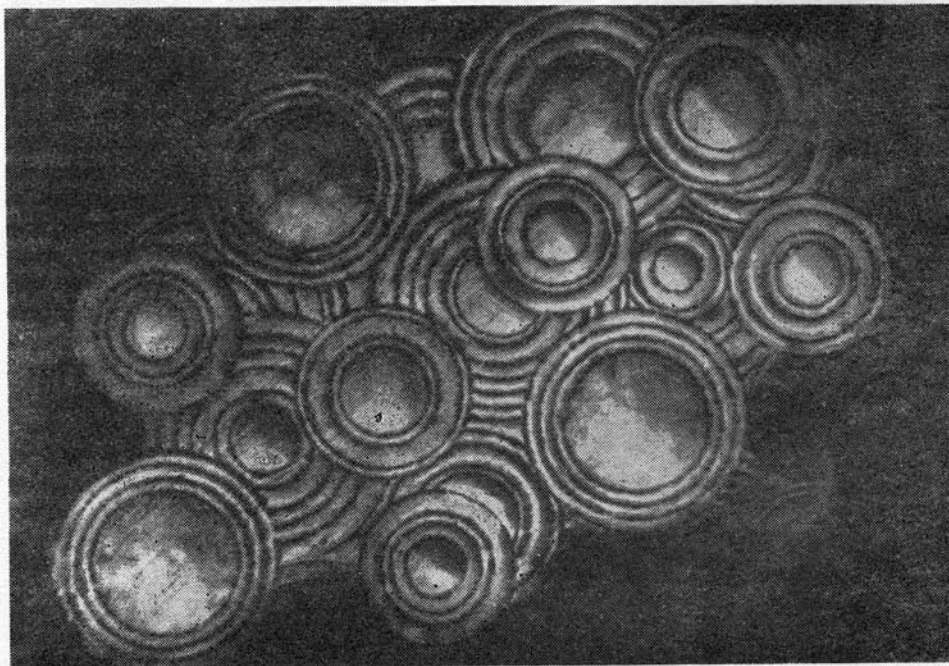
A terv maximális feladatainak megvalósítása nyomán létrejönnek a feltételek ahhoz, hogy a lakosság szocialista szektorból származó pénzbeli összjövedelme 1973-ban több mint 18 milliárd lejjel nagyobb legyen, mint 1972-ben, tehát 3,3 milliárd lejjel meghaladja az ötéves terv előirányzatait. A jövő évben tovább folytatódik a béremelési akció, növekedni fog a parasztság reáljövedelme [...] Gondoskodva a dolgozók jövedelmének növeléséről, az anyagi érdekelttség javításáról, a szocialista javadalmazási elveknek megfelelően, pártunk ugyanakkor örködik afőlött, hogy — a szocialista etika és méltányosság szellemében — felszámolják a munka nélkül, törvénytelen utakon, a dolgozók általános érdekei rovására történő jövedelemszerzést, hogy visszaverjék az élősdiség megnyilvánulásait, a mások, a társadalom nyakán élés tendenciáját.“

Az idézet önmagáért szól, mégis érdemes rámutatni arra, hogy a republika, pontosabban a szocialista köztársaság két sajátos vonását fémjelzi: egyrészt a lakosság életkörülményeinek szüntelen javítására irányuló törekvést, másrészt a törvénszegés, élősdiség és másféle kollektivitás-ellenesség megakadályozását, tehát a szocialista etika és méltányosság elvének érvényesítését.

Ünnep van; és nyilván számvetés. Szükség van számvetésekre: szembenézni önmagunkkal fontos dolog — most itt az alkalom. A Köztársaság — név: egy intézmény neve, amely a hatalom rendjébe szervezte életünket. Látnunk kell tartalmát, vizsgálnunk lényegét, nyelvének sajátosságait, és szemantikáját, az ideológiát. Ez is feladat, és ez sem kevés.

KORUNK

Aradits László: Mozgás



## SAJÁTOS TUDATUNK TÖRTÉNELMI GYÖKEREI

Az erdélyi magyarság és a román nép hagyományainak sokszázados összefonódása gazdag tanulságok forrása mindannyiunk számára. A civilizáció útjához fejtett minden kő, a belső elnyomók és külső leigázók ellen vívott minden harc közös sorsunk idézi. Történelmünk marxista szellemű feltárása az osztálykizsákmányolás és nemzeti elnyomás elleni küzdelem sokszínű, de egymáshoz illő szálait bontogatja hazánk, a szocialista Románia múltjában.

A gazdasági-társadalmi folyamatok, szellemi áramlatok bűvópatacai és zuhatagai egymáshoz fűztek minket, románokat, magyarokat, németeket és más nemzetiségűeket, e tájaiban is oly változatos és mégis egyöntetű földön. A szürkének mondott mindennapok, az érlelődés hosszú szakaszai és a szabadságharcok, forradalmak vajdúdó ugrásai egyaránt sajátos nemzeti alkatunk és egyben közös gondolataink törvényszerűségeire ítenek.

Történelmi örökségünk elemzése mindannyiunk számára tájékozódásul és erőforrással szolgál. Eligazít a múlt szövevényeiben s főként a jelen kérdéseiben. Lehetséges teszi időbeli és térbeli távlatainak áttekintését, a közös feladatok felmérését és tudatos vállalását.

Már az együttélést megelőző korszakok is sok közös kérdést jeleznek mindannyiunk számára.

A történelem előtti koroktól az ókoron át a homályosan derengő középkorig sok-sok évezred temérdek emlékét őrzi lábunk alatt a talaj. Tűzhelyek, cserepek, szerszámok, szobrok, fegyverek, ékszerek és temetkezési helyek, több ezer éves halmok, erődítések, fórumok, arénák és templomok időtálló maradványai néznek ránk a föld alól.

Az események összefüggő képét mind világosabban felmutató hűbéri korszak már különböző anyanyelvet s szokásokat megtartó és őrző lakosság, különböző eredetű, testi és lelki alkatú ősök együttes alkotása. És hány meg hány itt alighogy szálalást vert, máris felszívódó vagy tovább vándorló népcsoport járult még hozzá ehhez a múlthoz!

Népi hagyományaink más-más gyökerű, színezetű, de egymást dinamikusan kiegészítő emléke ma is kihát a jövőre, egymás jövőjére. Századokon át kimutatható a kölcsönhatás s a szívós gazdasági, társadalmi és művelődésbeli kapcsolat különböző nyelvű lakosaink között. Fába és kőbe vésett, falra festett, szőttesbe és varrotasba font, táncban és éneken kifejezett ősi kultúrák csengnek itt össze. Mesterséges ellentétkeltés, nemzeti önzés, egymás értékeire törő elvakultság nem tudta megakadályozni, hogy a történelem viszontagságos és nemegyszer egymással szembekeverülő útjain románok, magyarok, németek egymásra találjanak a mindannyiukat sújtó hódító hatalmak elleni küzdelemben.

Ne fessük rózsaszínűre, de színtelenre sem, és gyászba se vonjuk ezt a múltat. Ne hallgassuk el a tudatos uszítással vagy öntudatlan ösztönösséggel néha egymás ellen szegülő erőket. De ne vájkáljunk a múlt sebeiben, annyi túlzás, ferdítés, fél-

homály után merjük a gőgöt és elfogultságot szítókkal szemben azt hangsúlyozni, ami már a múltban is összekötött minket

A Román Kommunista Párt 1972 júliusában tartott Országos Konferenciájának a nemzeti kérdéstről hozott határozata világosan leszögezi: „A román és a más nemzetiségű dolgozók évszázadok óta [...] megtanulták ismerni, tisztelni és becsülni egymást. Mindazt, ami az évszázadok során a románok és a más nemzetiségű dolgozók lakta tájakon megvalósult, közös munkájuk eredménye.

Annak ellenére, hogy a múlt rendszerben a kizsákmányoló osztályok, nemzetiségüktől függetlenül, osztályuralmuk biztosítása érdekében a nemzeti uszítás politikáját gyakorolták, a társadalmi és nemzeti mozgalmak történelme nagyszerű példákkal szolgál a munkások, parasztok, értelmiségiek nemzeti különbség nélküli testvéri harcáról a hűbéri és polgári-földesúri elnyomás ellen, a társadalmi és nemzeti igazságért.“

\*

Az osztálykizsákmányolás és nemzeti elnyomás ellen küzdő különböző nemzetiségű tömegek összefogását a marxizmus a társadalmi fejlődés egyik fő tényezőjének tartja; azt hangsúlyozza, ami a megosztó nacionalizmussal szemben az egységet erősíti.

A dialektikus és materialista történelemszemlélet rámutat arra, hogy a különféle népek nemzeti fejlődésében, a különféle országok termelőerőinek kibontakozásában fennálló egyenlőtlenség szorosan összefügg a nemzeti, a gyarmati elnyomással, a kapitalizmus más-más fokú és ütemű fejlődésével.

Bár gyökerei valójában visszanyúlnak a hűbéri, sőt a patriarkális korszakba, a nemzeti tudat és érzés különös élességgel mégis a hűbéri rendszer bomlásakor, a tőkésrendszer térhódítása, a városi kultúra terjedése, a polgári nemzetek keletkezése idején jelentkezik. A nemzeti tudat és érzés a tőkés fejlődés útjára lépő többnemzetiségű államban az uralkodó és elnyomott népek között bonyolult ellentmondásokhoz vezet.

Mindenesetre a nemzet, a nemzeti állam keletkezése idején hazafinak, patriótának azt nevezték, aki a főuri kiváltságok ellen, az idegen elnyomás ellen, a demokratikus szabadságjogokért állt ki. Mást értett ezen a polgárság (és a polgárosodó középnemesség) s mást a parasztság (és a kurtanemesség). S többféle ellentétes értelmezése volt a hazafiságnak a több nemzetet egybefoglaló, dinasztikus birodalmakban, mint például a Habsburg-monarchiában.

A polgári nemzeti felfogás — különösen alárendeltségi viszony vagy területi elletét esetén — az önmagáról alkotott történelmi kép szépitésére, más nép történelmi képének torzítására vezetett. De lényegében az elnyomó vagy elnyomott jelleg cáfolta vagy igazolta az adott helyzetben egy nemzeti eszmény vagy akár mítosz, legenda pozitív társadalmi szerepét, határozta meg maradi vagy haladó voltát.

A nemzetnek az egész nép egységét jelző fogalma természetesen többnyire nem terjedt túl a vagyonos osztályok határain. Talán túlozva, de lényegére tapintva értelmezte ezt a helyzetet Jókai Mór az 1849-es forradalmi év válságos napjaiban, amikor mindjobban kiéleződtek a szabadságharc lendületét bénító belső ellentmondások: „Azt hittük, hogy népünk van. Pedig nincs. Mi volt, nemességünk volt az, a földművelő nagy tömeg előtt ismeretlen volt a szó: haza.“ (*Életképek*)

A parasztságnak és városi kisembereknek is volt már a koraközépkorban olyan haza-eszménye, amely az 1437-es felkelésben Budai Nagy Antallal és Virágosberki Oláh Károlyal az élen vívta meg harcát, a „szent királyokra“ hivatkozva,

de valójában a patriarkális katonai demokrácia maradványait érte ezen. Ez a haza-eszmény, amely a bocskoros nemeseket s az alsóbb papságot is magával ragadta, a tényleges nemesség, a főpapság, a szász patríciusok és székely primorok kiváltságaival száll szembe.

Moldvához és Havasalföldhöz hasonlóan, Erdélyben — a magyarországi nemesi bandériumokkal ellentétben — a XV. század elején még „hadiszabályzat határozta meg a török beütés idején kiállítandó paraszti (nemcsak székely!) kontingens arányát... A parasztságnak itteni felfegyverzettsége és fegyverforgató gyakorlata magyarázza mind az 1437. évi parasztfelkelés átütő katonai sikereit, mind a szoros kismanesi-paraszti szövetséget, mind az itt egyedülállóan pregnáns módon megfogalmazott »paraszti rendi« elképzeléseket. A felkelők önmagukat politikai *univerzitásnak* tekintették, melynek részesednie kell Erdély közügyeinek intézéséből“.

(Szűcs Jenő: *A nemzet historikumja és a történelmi szemlélet látószöge*. Budapest, 1970.)

A közös érdektudat, különösen az erdélyi fejedelemségben, széles néprétegekre terjedt ki. Az oszmán pasák és osztrák zsoldosvezérek kegyetlenkedésével szemben felismerhető egyfajta társadalmi és nemzetiségi egyensúlyra való törekvés a reális szemléletű fejedelmek politikájában, Hunyadi János, Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Bethlen Gábor és II. Rákóczi Ferenc idején. A Moldvával, Havasalfölddel való szövetség, közép-kelet-európai arányokban kiszélesedő önvédelmi és egyensúlyozó politika „csakazértis“ öntudatával keresett kiutat a jövőben.

Ez a fejlődés a török hódítás területein megállt, visszaesett. A Habsburgoktól megszállt részekben, a voltaképpen magyar királyság területén a végvári hősök példamutató kiállása ellenére viszont egészen másképp alakult a helyzet.

\*

A középkori magyar nemesség, bár eredete különféle, a honfoglaló törzsek egyenes ivadékának tartotta magát, a magyar királyság elnyomott népeit pedig (de csak a közrendűeket), a magyar jobbagyokkal együtt, a legyőzöttek jogosan szolgaságra vetett származékainak tekintette. Ez az osztálygóg élt tovább a „vezetésre hivatottság“ hamis mezében.

A kezdetben ezt ellensúlyozó, pozitív előjelű polgári hazafiság is mindinkább negatív tartalmúvá vált. A Habsburgokat dicsőítő szellemben megünnepelt „millennium“ alkalmával a vezető rétegek nagyon is tudatában voltak annak, hogy „a függetlenség egyben a nemzetiségi veszedelemmel szemben fennálló védettségnek és az egységes nemzeti állam fikciójának is végét jelenti. [...] A kapitalista polgárnak szüksége volt a nemzetiségi területek nagy nyersanyag-lelőhelyeire [...] akárcsak a dzsentrinek a nemzetiségi közigazgatási állásokra.“ (Horváth Zoltán: *Magyar századforduló*. Budapest, 1961.)

A földesurakkal megalkuvó s uralkodó osztállyá váló burzsoázia a hazafiság és a nemzeti öntudat fogalmainak elferdítésével tulajdonképpen saját elnyomó és kizsákmányoló jellegének álcázására törekedett. A nemzetieskedő, hazafiaszkodó frázisokkal a hazafiságot igazi tartalmával hozták ellentétbe.

A század elejének marxista szociológusa, Szabó Ervin már 1902-ben világosan kifejtette: „Ha hazaárulás az, hogy felemeljük a hazugságból, a képmutatásból szőtt és Magyarország szabadságszerető népeit a már megfulladással fenyegető sűrű fátylat, ha hazaáruló az, hogy az igazság és a jog számára utat törünk, akkor a »hazaáruló« elnevezés nem szitok számunkra, hanem kitüntetés, amelyet ezerszer jobban szeretünk, mint a »magyar hazafi« nevet — úgy, ahogyan azt az urak képviselik.“



Bár sok a hasonlóság köztük, mégis különbséget kell tennünk az uralkodó nemzet és az elnyomott nemzet vagy nemzeti kisebbség burzsoáziája, annak nemzetfelfogása között. Különbséget kell tennünk a hatalmon levő és a nemzeti elnyomást meghosszabbítani igyekvő burzsoázia, valamint a nemzeti szabadságért a néptömegekkel szövetező, a hatalomból kiszorított burzsoázia között.

Lenin élesen elkülöníti a nacionalizmusnak mint a társadalmi, az osztályproblémákat a nemzetivel elfedő felfogásnak két válfaját: az uralkodó nemzet, valamint az elnyomott nemzet és nemzeti kisebbség nacionalizmusát, hangsúlyozva az utóbbinak az elnyomatás ellen irányuló demokratikus magvát.

Az Osztrák—Magyar Monarchia szétbomlása után az azelőtt elnyomott népek burzsoáziája vállalta az elnyomó szerepét a nemzeti kisebbségek fölött.

A két világháború között a román tőkés-földesúri hatalom az erdélyi magyar tömegeket, sok százados együttélés után, holmi „jövvényeknek” tekintette, leigázók származékainak, egy kalap alá véve a földmívest a magnással, a munkást a tőkessel. Mindannyiukat „ezeréves elnyomóknak” állítva, lényegében éppen a volt magyar uralkodó osztályokat mentette fel történelmi felelősségük alól, s a nemzeti elnyomatással is voltaképpen az anyagi lehetőséget nélkülöző magyar kisémbereket sújtotta. A magyar tőkésekkel és földesurakkal együttműködve végső fokon a magyar néptömegekkel, a román néptömegek szövetségeseivel szemben hirdetett megtorlást „történelmi igazságszolgáltatás” címen.

A polgári nacionalista történetnézet, bármilyen színezetű lett legyen, valójában osztályelőjogokat igyekezett igazolni. „Örökös” és „természetszerű ellentétokről” értekezett, s „más kenyeren élősködő idegeneknek” bélyegezte az uralkodó nemzettel együttélő nemzetiségeket. A történelemben pedig azokat a mostoha körülmények folytán előállott mozzanatokot élezte ki, sőt tüntette fel törvényerőként, amelyek a különböző nemzetiségű dolgozókat magukat is átmenetileg viszályba, ellentétes táborokba taszították.

A magyar és román tőkés-földesúri rendszer nacionalista előítéleteit messze a múltba vetítve próbálta igazolni saját elnyomó politikáját.

A történelmi fejlődés fővonala azonban, különösen Erdélyben, már a középkortól az anyanyelvűkhöz, népűkhöz ragaszkodó dolgozó tömegek egysége volt. Szellemi kiválóságaink pedig ugyanazokat az egyetemes haladó eszméket hirdették a huszitizmus, a humanizmus, a reformáció, a felvilágosodás, a jakobinizmus és a forradalmi demokrácia áramlatában.

Lenin meghatározása szerint „a hazafiság egyike a legmélyebb érzéseknek, mely elkülönült hazák évszázados és évezredek fennállása során gyökeresedett meg”.

A saját népéhez, nyelvéhez és a szülőföldhöz való ragaszkodás a különböző országok és az egyes társadalmi rétegek sajátossága szerint más- és másképpen nyilvánult meg. Más volt a hazafisága a középkorban a nemeseknek és városi patriciusoknak, akik vagyonukat, kiváltságait féltették a külső betörőktől, hódítóktól, s ismét más a tömegmészárlástól, emberrablástól rettegő, földhöz kötött köznépeknek. Más színezetű volt a szülőföld szeretete a különböző népcsoportok esetében is. De a közös külső veszély néha egy táborba tömörített kiváltságos urat és köznépet, különböző nyelvű és szokású, de egy országban élő népeket.

Az osztálykizsákmányolásra épült társadalmi rendszerekben a haza fogalma azonban, a tartósan összeötvöződött nép, illetve népek azonos vagy rokonvonásain kívül, a nemzedékeken át munkált és védett szülőföldön kívül mindig visszatükrözte az osztályrétegződés folytán szétágazó érdekeket, s az országban élő kü-

lőnféle népek vagyonos köreinek versengését, amely a nemzeti viszály szításával nemegyszer bontotta meg a sorokat a közös ellenség előtt.

A harácsoló főurak többször kerültek ellentétbe az összlakosság önvédelmi érdekeivel, és néha habozás nélkül alkura léptek a leigázókkal. S ha egy-egy messze tekintő államfő vagy hadvezér szűkebb körű osztályfelfogásán felülemelkedve s a patriarkális hagyományokat követve, csapataiba a társadalmilag kismimizettek tömegeit is besorozta, így könnyítve sorsukon, számítania kellett az oligarchák pártütésére. De volt valami, ami a válságos időkben a lakosságot külön népiségével és társadalmi rétegződésével együtt hol lazábban, hol erőteljesebben, de összefűzte. A békés munka, az emberibb élet az, melynek az eredményeit, aránytalanul bár, mégis együtt élvezték. Az ilyen múltbeli hajszalgyökerek szintén szerves részei megmáshíthatatlan történelmi sorsközösségünknek.

Szocialista hazafiságunk új, minőségi tartalommal telítve épül a múltbelire. A szocialista hazafiság egységbe fonja országunk bármely nemzetiségű és anyanyelvű állampolgárát. Ezt a hazafiságot az anyanyelv, a sajátos hagyományok és szellemi értékek megbecsülése és fejlesztése, kölcsönös tisztelete jellemzi, s annak a szűkebb és tágabb szülőföldnek, országnak a szeretete, amelyet valamennyiük közös munkája művelt és közös vére öntözött.

Nemzetiségi szemléletünk földrajzi vonulatában is sokszínű. Benne van a Kárpátok csúcsaitól a dombvidékig a tágabb és szűkebb szülőföld, tájegység képe. Szellemi fronton pedig benne van ebben a szemléletben a haladás igénylése, a társadalombíráló szellemtől a demokratikus és szocialista forradalmak eszmeköréig. Benne van a városi és népi művelődési hagyományok összefonódása, antagonizmusok feloldása, a vegyes lakosságú s azonos nemzetiségű falvak, falucsoportok, a keveredő városok változatos élete.

A természeti környezet és a társadalmi rendszer tükröződése mellett tudatunk szerves tartozéka a múltból örökölt gazdag szellemi hagyomány, amely dialektikusan oldódik fel hazaszeretet, népiség, korszerű haladás, szomszéd népekkel való összefogás és európai horizont szívós és szerves igénylésében.

Az erdélyi magyarság sajátos tudata kétségtelenül nem fél évszázados, hanem régebbi történelmi termék. Ez a tudat az ittélés és a román néppel való együttélés folytán sajátos keretben nyilvánult meg a természeti és társadalmi környezet s a népvándorlás utolsó hullámai hatása alatt, amely kezdettől fogva önvédelmi szerepre készítetett minket.

A Kárpátok és a Duna-medence népeire nyugatról, keletről és délről nehezedő hatalmi nyomással szemben a közép-kelet-európai összefogás védekező és egyensúlyozó politikája különös élességgel jelentkezett ennek magjában, az aránylag földrajzilag védett, de társadalmi viharoknak, idegen invázióknak állandóan kitett Erdélyben. Osztály és etnikum súrlódásai közt nem egy vezető személyiségben nyilvánult meg tudatosan az, ami a néptömegekben ösztönösen érlelődött: a történelmi bölcsesség, a nagy vészekkel szembeni összefogás.

Nem nosztalgias romantika, nem a múlt antagonizmusainak idealista kendőzése, nem a főúri világ visszavágyása, hanem a román, magyar, német kismemberek egymáshoz való igazodása az az örökség, amit tragikus veretű történelmi prózánk Kemény Zsigmondtól Sipos Domokosig és Kós Károlyig egyaránt hordozott.

Az erdélyiség tudata persze másképp tükröződött az egymással alkura kényyszerült nemesség, szász és székely főemberek, valamint a jobbagyság, a székely köznép és városi plebejusok összeforrt soraiban. De az osztályellentétek mellett, amelyeket a patriarkális maradványok nagy száma erősen tompított, különösen a románok és székelyek soraiban, tekintetbe kell vennünk azt is, hogy Erdély tár-

sadalmát már az évezred elejétől önvédelmi berendezkedésre kényszerítették a besenyők, kunok, úzok, majd a tatárok és végül az oszmán-törökök betörései.

Fejlődésünkben a nyugati országok városaival vetekedő erdélyi városok XVI. századi társadalmi differenciálódása ellenére (a patríciusok uralta Szeben a magyar főnemeseknek is menedéke; a plebejus befolyású Kolozsvár, Torda, Enyed viszont az 1437-es paraszti felkelők mellé áll) az inváziók veszélye a városok, a nemesi vármegyék és a székely had elé közös célokat is állított.

Magyar nemesek, román és szász kiváltságosok csapatai, a székely sereggel közösen már az együttélés kezdetétől küzdenek külső támadók ellen. A különböző patriarkális népi kereteket őrző és egymással összeillesztő korai feudális Erdélyben országgyűlésbe jöttek össze nemcsak a magyar, román és szász urak, hanem a szabadparasztok küldöttei is. Mindez együtt járt az osztályellentétek rendkívüli kiéleződésével. A főpapi visszaélések ellen fellázadó vízaknai szász sóvágók már 1277-ben felégitik a gyulafehérvári püspöki udvart. 1371-ben a Déva várához tartozó négy román körzet kenézeivel az élen lázad fel, követelve az ősi „román jog” tiszteletben tartását. S az első nagyszabású közép-délkelet-európai parasztfelkelés Erdélyben tör ki.

Az oszmán had már a XVI. század végétől mind sűrűbben tör a kincses Erdélyre, de erős ellenállásra talál. Hasonló folyamat megy végbe Havasalföldön és különösen Moldvában, főleg annak északi részén, amely Nicolae Iorga kifejezése szerint „Bizánc után Bizánc” lett szellemi síkon. A görög freskófestők éppen úgy menedéket leltek itt, mint a bibliát magyarra fordító husziták és a levert székely felkelők.

Az erdélyi és moldvai, de az invázióknak még jobban kitett havasalföldi tudatban is a városi kultúra fejlődése és a népművészet megújuló virágzása mintegy összecsengve talál kölcsönös ihletésre a középkor véres századaiban. Nemcsak frástudók, nemesek, polgárok, papok, hanem közszekelyek és jobbágyok, az elnyomottság érzését társadalmi vagy nemzeti síkon érző bújdosók énekelték: „Elindultam szép hazámból...”

Nem volt ebben semmiféle nacionalizmus: ez a szülőföld érzéstartó szeretete. Hiszen a nemesi Magyarországhoz, mint Molnár Erik hangsúlyozza, „Erdély nem tartozik hozzá, Erdély külön feudális államszervezet, ezért más haza, mint Magyarország”. (*Vita a magyarországi osztálykülzelmekről és függetlenségi harcok-ról*. Budapest, 1965.)

A millenniumi ünnepek görögtüze hagyott nyomot a magyar átlagpolgár nacionalizmusában, és nem az évszázadok hagyománya. Még a konzervatív, sőt alapjában Habsburg-barát Szekfű Gyula is, aki azonban számolni tudott a történelmi tényekkel, keserű iróniával írta: „Nagy-Magyarországról álmotdák, melynek határait három tenger mossa ismét — mintha már valamikor mosta volna.” Ebben a millenniumi képben természetesen benne van az Anjouk birodalma is, csak éppen az Árpád-kori nem, s még kevésbé a mohácsi vész utáni.

Természetesen az államférfi Tisza Istvánban, a magyar uralkodó osztályok törekvéseinek legerőteljesebb képviselőjében nincsenek ilyen önáltatások. Ő tudja, hogy a Habsburg-monarchiának és a benne levő fél-független magyar államnak legsebezhetőbb oldalát éppen a lakosság többségét kitevő más népek, azaz a nem-németek és nem-magyarok alkotják. S azzal is tisztában volt, hogy ennek a kérdésnek legválságosabb része Erdély, azért is, mert román többség lakja, s azért is, mert a meglévő, de ki nem teljesült román nemzeti állam vonzóerejét sem lehetett semmiféle machinációval nemlétezővé tenni.

Tisza azonban hajszálnyit sem volt hajlandó változtatni elnyomó osztálypoli-

tikáján, s az általános választójogot minden engedményénél végzetesebbnek tartja, mert az a „nemzeti államot“ (azaz annak mesterségesen fenntartott fikcióját) „végképp megsemmisítené“.

\*

„Nemzetiség“ vagyunk, külön nyelvűek, szellemi alkatúak és tudatúak, akik a román néppel történelmileg összefonódva élünk. Számbeli kisebbségben vagyunk, és jórészt szórványosan helyezkedünk el román többségű vagy román környezetű tájakon. De nem mondunk „nemzeti kisebbség“-et, vagy legalábbis általában nem (noha a nemzetközi szóhasználatban elkerülhetetlen!), mert ez a kifejezés arra a korra emlékeztet, amikor jogaink is kisebbségiek, vagyis megnyirbáltak voltak, s ezt e szóhasználatlaltal is éreztették velünk. „Nemzetiség“-en azonban nem azt értjük, amit az angolszász „nationality“ vagy a szovjet szóhasználatban a „narodnoszty“, vagyis egyazon etnikumú, nyelvű és kultúrájú népességet, állami hovatarozástól függetlenül. A francia „nationalité“ sem felel meg annak, mert egyszerűen állampolgárságot jelent. „Nemzetiség“-en országunkban minden nyelven a román néppel együttlakó, kisebb számú, de vele a szocialista demokrácia alapján teljes egyenjogúságban élő, román állampolgárságú népcsoportot értünk országunk határai között.

Szocialista hazafiságunk együttes kibontakozása az itt élő román, magyar, német és más nemzetiségű néptömegek sok százados szabadságharcának, a munkásosztály küzdelmének eszmei és erkölcsi követelményeiből, a szocialista nemzetköziség és hazafiság dialektikusan egybefűződő gondolati és érzésszelmi tartalmából fakad.

„Vegyük át a történelmi múltból mindazt — mondta Nicolae Ceaușescu elvtárs a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsának plenáris ülésén 1971 márciusában —, ami haladó, ami egyesíti a népeket, küszöböljük ki mindazt, ami a volt uralkodó, kizsákmányoló osztályok befolyását képviseli. [...] A román, magyar, szerb, német dolgozók mindig együtt küzdöttek és dolgoztak; éppen ennek a ténynek köszönhetően tudtak helytállni a viharokkal szemben, tudtak leküzdeni egyes uralmi tendenciákat, amelyek végső soron felszámolták volna valamennyiünk nemzeti létét.“

Feleleveníteni a múltból a sajátost és általánost, a szabad nemzeti léthez és a szocialista hazához vezető viszontagságos út emlékeit, mindez lényeges tényezője a polgáriból szocialistává vált román nemzet és a magyar, német, szerb, ukrán nemzetiségek testvériségének most, amikor egyenlő jogok birtokában kezünkbe vetjük közös sorsunk tudatos irányítását.

Történelmi feladatunk az olyan összegezés, amely a munka és alkotás erőinek sokszázados gyümölcsöző összefogását hangsúlyozza. Nem lehet eléggé ösztökélni ezt a munkát, hiszen akik (oly gyéren) gyakorolták ezt, minden oldalról ellenállással találkoztak, s elszántság kellett kitartani a testvériség hirdetése mellett. Bizony nem volt ez kitaposott út. Az előítéletek terjesztéséből viszont annál többen kivették a részüket. S hányan szenvedték át a magyar és román nacionalizmus porhintése, zavarkeltése következtében a kétoldalú konok elfogultság támadásait!

Nem kérkedhetünk azzal, hogy kimondtuk az utolsó szót ebben a kérdésben. Feladatunk buzdítással szolgálni a kutató törekvésekre a megnyílt lehetőségek közt. Folytatnunk kell Nicolae Bălcescu, Kőváry László, George Barițiu, Szilágyi Sándor, Márki Sándor demokratikus műveit, Bitay Árpád, Veress Endre szorgos gyűj-

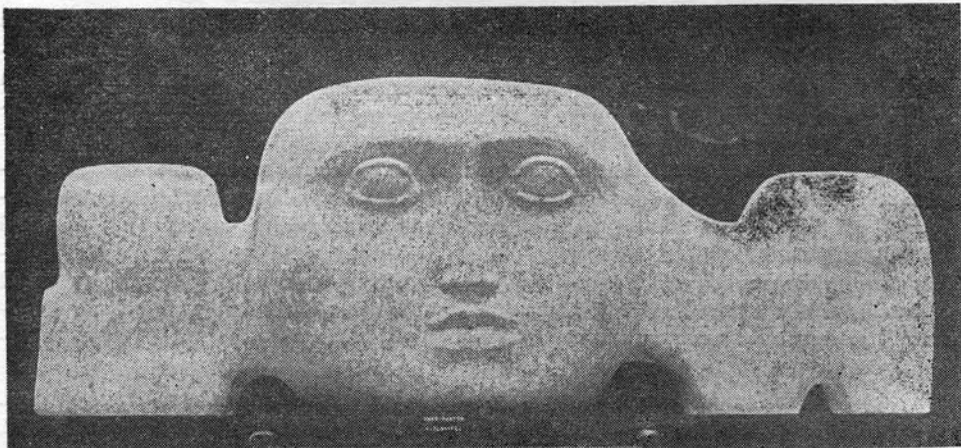
tömunkáját, Victor Chereșteșiu és I. Tóth Zoltán marxista szellemű történetírását a testvéri hagyományok s a tudományos szocializmus alkotó szellemében.

Kőműves Kelemen és Meșterul Manole balladái ugyanazokat a keserveket vetítették ki mélységes tragikumukban. Honterus, N. Olahus, Apáczai Csere János, Mihai Halici és Mikes Kelemen európaisága és szülőföldszeretete egybefogja a sajátos lét és az összefogás nagy tanulságait. A haladó polgári művelődés iránt fogékony Teleki kancellár, Brukenthal gubernátor, Batthyány és Micu-Klein püspök alapította közintézmények az eszmei és művelődési áramlatok egybecsengését hirdetik.

Mindezt ma a szocialista humanizmus prizmáján keresztül nézzük és értékeljük a kiteljesült román nemzeti államban, amely negyedszázados fennállása után a demokratikus, majd szocialista átalakulás útjára tért. Ez az állam Románia Szocialista Köztársaság, ahol mi, nemzetiségek egyenrangú állampolgárok vagyunk, s nemcsak egyénileg, a törvény előtt, mint ahogy a polgári alkotmány emlékezett meg rólunk. Nemcsak papíron és beszédekben, hanem intézményesen is. Nem véglegesnek tekintve fejlődésünket, hanem társadalmunk haladó folyamatába szervesen beilleszkedve. Nem egyoldalúan, hanem mindegyikünk részéről kölcsönösen megnyilvánuló megbecsülésben és barátságban, mint közös hagyományaink folytatói és egyben sajátos szellemű örökségünk fejlesztői.

Nem ellentmondás, hanem dialektikus tény, hogy minél teljesebb szocialista nemzetiségünk önmegvalósulása, annál szorosabb a kapcsolatunk a román néppel. S minél teljesebb a román szocialista nemzet fejlődése, annál jobban felkarolja a nemzetiségek ügyét, közös szabadságjogaink és kötelezettségeink alapján.

„Hazánk ma a román nép és az együttélő nemzetiségek szorosan összeforrott családját alkotja — hirdeti Országos Konferenciánk határozata —, amelyben mindenki vállalva dolgozik a közös haza, Románia Szocialista Köztársaság jólétében, a szocializmus és a kommunizmus nagyszerű eszméinek valóra váltásán.“



Váro Márton szobra

## A szocialista tudat fejlődésdialektikája

A Román Kommunista Párt az 1972. júliusi Országos Konferencián saját dokumentumaként, a pártprogram szerves részeként fogadta el a Központi Bizottság 1971. novemberi plenumának anyagait, amelyek a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom szellemi életének alapvető kérdéseit világítják meg, és kijelölik tennivalóinkat a szocialista tudat fejlesztésében.

A Román Kommunista Párt a szocialista tudat fejlesztését nem a szocialista építőmunka valamilyen járulékos vagy melléktermékének, amolyan pótfeladatnak tekintti, hanem a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtésének szerves alkotórészeként. Pártunk felfogásában a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom fogalma kifejezi azt, hogy társadalomfejlesztési programjainkban nemcsak az anyagi, gazdasági, politikai stb. síkokat tartjuk szem előtt, hanem egyenlő mértékben a szellemi élet, javak, értékek területét, a dolgozók szellemi arculatát, egyszóval a szocialista tudatot is.

A szocialista tudat vizsgálata különösen bonyolult dialektikát tár fel. A közvetkezőkben, a teljesség igénye nélkül, e dialektika néhány vonására kívánjuk felhívni a figyelmet.

A szocialista tudat fejlődésének a dialektikájában jól kivehető az objektív és a szubjektív, a gyakorlat és a tudat szféráinak egysége és ellentmondásossága, e szférák kölcsönös átmenete, átcsapása. A marxista felfogás egyesíti magában a gyakorlat, az objektív tényező elsődlegességének az elismerését a tudat, a szubjektív tényező jelentős szerepének hangsúlyozásával; azt vallja, hogy ezek a dialektikusan egymáshoz kapcsolódó szférák kölcsönösen átmehetnek egymásba.

Tárgyalt témánk összefüggésében a gyakorlat elsőbbségén értjük mindennek-előtt a gazdasági fejlődés megkülönböztetett szerepét a szocialista tudat kialakításában és kibontakoztatásában. A gazdasági szféra a társadalmi tudatot meghatározó társadalmi lét alapvető összetevője. Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy a marxizmustól idegen a vulgáris gazdasági determinizmus, és amikor a marxisták a gazdasági tényező végső fokon meghatározó szerepéről beszélnek, nem csupán a bizonyos fejlettségi fokot elért termelőerőkre vannak tekintettel, hanem — ezzel összefüggésben — a termelési viszonyokra is. Köztudomású, hogy voltak és vannak olyan országok, amelyekben a termelőerők, a technika magas fejlettségi szintet ért el, és ez még nem vonta, illetve vonja szükségképpen maga után a kulturális fejlődést is.

A szocialista termelési viszonyok létrehozása és erősödése lehetővé teszi azonban, hogy a termelőerők gyors ütemű fejlődése — éppen a szocialista termelési viszonyok és társadalmi-politikai rend közvetítésével — jótékony és serkentő hatást gyakoroljon a társadalom szellemi életének alakulására. A szocialista társadalomban létrehozott anyagi javak a nem gazdasági szférák értékei megteremtésének, létezésének elengedhetetlen feltételei. (Ezzel természetesen nem tételezzük az anyagi javak és szellemi értékek származékos viszonyát, sem pedig a szellemi értékek valamilyen alárendeltségét a gazdasági javakhoz viszonyítva.) A

<sup>1</sup> Lásd: Kallós Miklós—Roth Endre: Axiológia és etika Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 1970. 4. fejezet.

szocialista tudat fejlődésének feltételeit, összefüggéseit taglalva, pártunk dokumentumai erőteljesen kiemelik a jelenkori tudományos-műszaki forradalom jelentőségét, ismételten hangsúlyozzák annak a marxista tételnek a feltétlen érvényét, miszerint a szocializmust a tudomány legkimagaslóbb eredményeire kell építeni. Nyilvánvaló, hogy a termelőerők olyan fejlesztése, amely megfelel a világban végbemenő tudományos-műszaki forradalom követelményeinek, valamint — ezzel szerves összefüggésben — a szocialista termelési viszonyok állandó tökéletesítése a szocialista tudat magasabb fokra emelésének elengedhetetlen feltétele.

Amikor arról beszélünk, hogy a gazdasági tényező szerepet játszik a szocialista tudat fejlődésében, tekintettel vagyunk arra is, hogy csak egy erőteljes gazdaság képes előteremteni és biztosítani a tudomány, a művelődés, a közoktatás, a művészet stb. korszerű fejlődéséhez szükséges anyagi alapokat. A szocialista társadalom egyik alapvető célkitűzése a dolgozók életszínvonalának szüntelen emelése, és ez messzemenően kihat a társadalom szellemi életére is. A marxizmus eszménye az emberi totalitás, a sokoldalúan fejlett személyiség, s ebben az eszményben az anyagi és a szellemi értékek — harmonikus egységben — egyaránt helyet kapnak.

A fejlett szocialista gazdaságot azonban csak a magas fokú szocialista öntudattól vezérelt emberek teremthetik meg. Marx a *Gazdasági-filozófiai kéziratok*-ban az ipart és annak történetét az ember lényegi erői nyitott könyvének, érzékeltesen felfogható emberi pszichológiának nevezi.<sup>2</sup> Jelenlegi feltételeink között a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom gazdasága szükségképpen a sokoldalúan fejlett szocialista tudattal felvértezett, sokoldalú szellemi életet élő ember lényegi erőinek tárgyiasulása.

Egy másik terület, amely a gyakorlat és a tudat szféráinak kölcsönös összefüggését, egymásba való szakadatlan átmenetét példázza — a társadalmi-politikai tevékenység. Minél tevékenyebben vesznek részt a dolgozók az államéletben, annál helyesebben, pontosabban tükrözi tudatuk a politikai valóságot és viszont: minél fejlettebb politikai tudatuk, annál hatékonyabban kapcsolódhatnak be a társadalmi-politikai tevékenységbe. A szocialista állam fejlesztése a szocialista demokrácia szüntelen kiszélesítésének és elmélyítésének az irányában, a szocialista társadalmi viszonyoknak, a társadalom szervezésének, vezetésének olyanszerű továbbépítése, mint amelyet a legutóbbi pártkonferencia irányzott elő, nemcsak társadalmi-politikai szempontból, hanem, ettől elválaszthatatlanul, a szocialista tudat fejlesztése számára is alapvető fontosságú.

A társadalmi gyakorlat ily módon a szocialista tudat fejlődésének alapja, forrása és egyben e tudat hatékonysági fokának is kifejezése. Az eszmék és eszmények ugyanis éppen a magatartásban, a tevékenységben, a gyakorlatban nyilvánulnak meg, öltenek testet. Ha ez a tárgyiasulás elmarad, a demagógia, az impozitárság nyer teret. Pártunk program jellegű dokumentumai megkülönböztetett fontosságot tulajdonítanak annak, hogy a szocialista méltányosság és etika elvei a társadalmi valóságban hassanak, tárgyiasuljanak. Végző soron a marxizmus-leninizmus egyik jól ismert alapelvéről van itt szó, a szavak és a tettek összhangjának követelményéről; ennek az alapelvnek az érvényesítése minden nevelői tevékenység alapfeltétele, akár az egyén, akár egy egész nép neveléséről legyen szó.

A dolgozók szocialista tudatának kialakítása és fejlesztése az általános, a sajátos és az egyedi dialektikáját is magában foglalja. A társadalmi tudatot a társadalmi lét egésze határozza meg és alakítja. Az embert a társadalom egésze

---

<sup>2</sup> Karl Marx: *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*. Budapest, 1962. 74.



neveli, valamint azok a különböző csoportok — család, munkaközösség, baráti kör stb. —, amelyeknek az egyén tagja, a különböző intézmények és szervezetek, amelyekhez tartozik, szociológiai kifejezéssel élve: az összes elsődleges és másodlagos csoportok. Az egyén szempontjából — a társadalomlélektan szakkifejezését használva — státusok és szerepek legyezőjéről van itt szó. Mármost, ami — megítélésünk szerint — elsődlegesen fontos e számos tényező összjátékában és aminek jelentőségét pártunk dokumentumai is előtérbe állítják, az az egyén nevelésében, alakításában szerepet játszó tényezők, környezetek *konvergens* hatása. A dolgozók nevelése, a szocialista tudat fejlesztése nem csupán erre szakosított szervezetek, intézmények, csoportok hivatása, hanem szocialista társadalmunk valamennyi tényezőjének feladata. A társadalmi makro- és mikrostruktúra valamennyi tényezőjének „szinkronban” kell együttműködnie a dolgozók szocialista tudatának fejlesztésében, egyazon alapvető elveknek megfelelően, egyazon ideológia, erkölcsiség szellemében. Az egyénnek, a szocialista társadalom emberének pedig valamennyi szerepében, különböző viszonyulásainak, cselekedeteinek, tevékenységének mindegyikében arra kell törekednie, hogy változatos módon, de azonos típusú személységmodellt közelítsen és valósítson meg, pártunk főtítkárának szavaival: az emberséges kommunista modellt. Éppen ezt a személyiségmodellt körvonalazza az Országos Pártkonferencia egyik nagyfontosságú dokumentuma, a kommunista életmód és munka, a szocialista etika és méltányosság normáinak tervezete.

Amikor a szocialista tudat kialakulásának és fejlődésének a *dialektikájáról* beszélünk, az eddig elmondottakon kívül arra is tekintettel vagyunk, hogy a különböző tudatformák között meghatározott összefüggések, kapcsolatok léteznek, a tudatformák mozgásának sajátos dinamikája van, legyen szó akár a szellemi kultúra egészéről, ennek különböző területeiről, akár az egyén tudatáról. Az ideológiai-nevelői tevékenységre vonatkozó pártprogram egységes és átfogó jellege abban is megnyilvánul, hogy ez a program a társadalmi tudat valamennyi formájának mind általános, mind sajátos kérdéseit felöleli.

Mivel a szocialista tudat fejlesztése tudatos folyamat, amelyet a Kommunista Párt szervez és irányít, a különböző tudatformák összefüggéseinek, kölcsönös kapcsolatainak szabályozásában is meghatározott modellt, bizonyos elveket követ. Ezeknek a középpontjában kétségtelenül az emberi totalitás már említett elve áll, a modell pedig a sokoldalúan fejlett személyiséget vetíti elő.

Elméleti síkon az eszményi modelltől fakadó követelmények a lehető legvilágosabbak. Operacionális síkon azonban, a szocialista tudat alakítására és fejlesztésére irányuló mindennapi tevékenységünkben egy egész sor hasonló kérdésre kell feleletet találnunk: melyik tudatforma fejlesztésének biztosítsunk elsőbbséget? Mivel kezdjük? Nincsenek-e vajon olyan tudatelemek, olyan tudatformák, amelyek — ha intenzívebben műveljük őket — hatékonyabbá tehetik a többi forma fejlesztésére irányuló tevékenységünket? Hogyan biztosíthatunk fokozott hatékonyságot a nevelőmunkának?

Ha ily módon közelítjük meg a társadalmi tudat fejlődésének dialektikáját, bizonyos elsőbbségeket állapíthatunk meg, bizonyos preferenciális választásokat kell tennünk. A marxi—lenini tanítások, pártunk program jellegű dokumentumai elegendő támpontot szolgáltatnak e választásokhoz, az elsőbbség megállapításához, elegendőt abban az értelemben, hogy ne az egyéni ízlés, érdeklődés, vonzalom vezéreljen bennünket választásunkban, hanem szocialista társadalmunk jelenlegi fejlődési szakaszának követelményeit, a társadalmi tudat különböző formái közötti tényleges összefüggéseket, a szocialista tudat fejlődésének belső dialektikáját tartjuk szem előtt.

A felvetett kérdés ilyen módon való megközelítése a szocialista *politikai* és *erkölcsi* tudat szerepét és jelentőségét állítja előtérbe.

A közismert marxi—lenini meghatározások szerint a politika „sűrített gazdaság”, „osztályok közötti viszony”. Noha a politika — eredetét, forrását tekintve — másodlagos, származtatott a gazdasági tényezőhöz viszonyítva, társadalmi szerepét, fontosságát tekintve előbbrevaló minden más társadalmi tevékenységi területnél, a gazdaságit is beleértve. Ezeknek az alapvető történelemfilozófiai és szociológiai megállapításoknak a fényében világossá válik, hogy a társadalmi tudat formái közül a politikai tudat áll a legközvetlenebb kapcsolatban a társadalmi léttel és azon belül a társadalom gazdasági alapjával. A közelségből fakad a politikai tudat számos sajátos vonása, amelyek közül itt csak kettőt említünk. Először is azt, hogy a politikai tudat minden más tudatformánál érzékenyebben, gyorsabban és árnyaltabban reagál a társadalmi létben végbemenő változásokra. A politikai tudat a társadalmi lét olyan rezdüléseire is reagál, amelyek a „magasabb szférákban” levő tudatformákra (például a filozófiára, a művészetre) nincsenek közvetlen kihatással. Másodsor, a politikai tudat említett helyzetéből következik, hogy amolyan közvetítő, összekötő szerepet tölt be a többi tudatforma vonatkozásában. A társadalmi létben végbemenő változások általában a politikai tudat szűrőjén keresztül tükröződnek a többi tudatformában.

Mindenek következtében a szocialista társadalmi valóság helyes, adekvát tükrözése is legelőször és legközvetlenebbül itt, a politikai tudat szférájában jelentkezik. A tömegek politikai tudatában végbement és végbemenő átalakulás rendszerint megelőzte és megelőzi a tudat más területein bekövetkező változásokat. A szocialista politikai tudat erősítése, fejlesztése az egész szocialista tudat erősítésének, fejlesztésének emeltyűje. Mind a szocialista társadalmi létre, a szocialista társadalmi gyakorlatra való aktív visszahatása, mind a többi tudatformára gyakorolt befolyása következtében a szocialista politikai tudat alakulása, fejlődése központi helyet foglal el a párt ideológiai és nevelő tevékenységében.

A szocialista politikai tudat megkülönböztetett fontosságú helye és szerepe a szocialista tudat egészében kellőképpen indokolja, hogy az ezen a téren jelentkező, úgynevezett lemaradást és még sokkal inkább a szocialista politikai tudattal összeegyeztethetetlen politikai felfogásokat, magatartásokat, megnyilvánulásokat elvi szilárdsággal, kombattivitással ítéljük meg és küszöböljük ki. Pártunk dokumentumai felhívják a figyelmet annak szükségességére, hogy a legerélyesebben lépünk fel minden olyan megnyilvánulással szemben, amely a szocializmus alapelveibe ütközik. Ezzel kapcsolatosan idézzük Nicolae Ceaușescu elvtárs 1971. július 9-i beszédének egyik passzusát, amely példamutató határozottsággal és elvszerűséggel foglal állást egy, a szocialista politikai tudattal összeegyeztethetetlen jelenséggel, a nacionalizmussal szemben: „Bárki, aki megkísérli, hogy a nemzeti viszálykeltés politikáját folytassa, a szocializmus és a kommunizmus elleni politikát folytat, és ennek megfelelően szocialista nemzetünk ellenségeként kell kezelni. Mi kibékíthetetlen ellenfelei kell hogy legyünk a nacionalizmus minden formájának! Mi harcolunk a nemzeti fejlődésért, tiszteletben tartjuk a nemzetiségek jogait, és küzdünk azok biztosításaért, együtt kívánunk haladni a kommunizmus felé, és ezért nem szabad megengednünk semmiféle nacionalista, sovinszta uszítási kísérletet, bárki részéről jönne is az! Ezeket úgy kell kezelni, mint a szocialista és a kommunizmus ügyével szembeni ellenséges tevékenységet.”<sup>3</sup>

<sup>3</sup> Nicolae Ceaușescu: Előadói beszéd az ideológia, a politikai és kulturális-nevelő tevékenység terén dolgozó pártaktív munkatanácskozásán. 1971. július 9. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1971. 41—42.

A szocialista politikai tudat mellett pártunk program jellegű dokumentumai elsősorú figyelmet szentelnek az etika, a méltányosság, a szocialista erkölcsi tudat kérdéseinek.

A szocialista erkölcs erősítése, fejlesztése, érvényesítése a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtésének ugyanolyan nélkülözhetetlen összetevője, mint a gazdaság gyors ütemű fejlesztése, a társadalmi és államrend tökéletesítése stb. Mivel az erkölcsi viszonyok átszőnek, átfednek az emberek között kialakult mindenfajta kapcsolatot, mivel az ember köz- és magánéletében, minden tevékenységében és cselekedetében bizonyos erkölcsi normáknak megfelelően (vagy azoktól eltérően) jár el, túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a szocialista erkölcs elveinek, normáinak következetes érvényesítése egészséges társadalmi fejlődésünk *sine qua non* feltétele. Ez magyarázza, hogy a legutóbbi Országos Pártkonferencia, amely nagyfontosságú határozatokat dolgozott ki Románia közeli és távlati gazdasági-társadalmi fejlesztésére, a társadalom tervszerű vezetésének tökéletesítésére vonatkozóan, megkülönböztetett jelentőséget tulajdonított a szocialista erkölcs kérdéseinek, és dokumentumai sorában jóváhagyta a kommunista életmód és munka, a szocialista etika és méltányosság normáinak a tervezetét.

A tervezet számos olyan pontot tartalmaz, amely a párt szervezeti szabályzatának megfelelő pontjaihoz hasonlóan fogalmazza meg a kommunisták kötelességeit, önmagában is példázza, hogy a szocialista tudatban a szocialista politikai és erkölcsi tudat egybefonódik.

Politika és erkölcs összefüggése évszázadok óta foglalkoztatja a politikai és etikai irodalmat. Az ezzel kapcsolatos álláspontok sokasága néhány alapváltozatra vezethető vissza.

Voltak és vannak gondolkodók, akik az erkölcsöt előbbre helyezik a politikánál, az erkölcsi normákat és értékeket, a humanista eszményeket elsődlegesen tartják a politikaiakkal szemben. Ezek sok áthághatatlan válaszfalat emelnek erkölcs és politika között, mások elvárják a politikától, hogy meghatározott erkölcsi elvet kövessen. Ez utóbbiak rendszerint a kanti etikához kapcsolódnak, úgyhogy álláspontjukat joggal nevezhetjük „kanti vonalnak“ a szóban forgó kérdésben.

Nem itt a helye annak, hogy részletesen elemezzük ezt az álláspontot, csupán arra kívánjuk felhívni a figyelmet, hogy Kanttól kiindulva erkölcs és politika összefüggésének a megítélésében különböző és egymástól eltérő következtetésekhez lehet jutni. Emlékeztetünk arra, hogy egyes kanti eszmék a munkásmozgalom reformista irányzataihoz is utat találtak. Ismeretesek olyan, magukat etikai szocializmusnak nevező irányzatok, amelyek azt hirdetik, hogy a szocializmus csakis az egyének erkölcsi tökéletesedésén keresztül valósulhat meg. Nyilvánvaló, hogy az egyén jogaira, szabadságára, a személyiség sokoldalú fejlődésére vonatkozó, általában humanista erkölcsi eszmék és eszmények meghirdetésében önmagában semmi elítélendő nincs, ellenkezőleg, korunkban ezek az áramlatok a béke és a haladás erőinek vonalán helyezkednek el. A kérdés lényege azonban a marxisták szempontjából az, hogy ezek az eszmék és eszmények egy olyan átfogó, tudományosan megalapozott politikai koncepcióból következnek-e, amelynek gyakorlati megvalósítása valóban megteremtheti a humanista törekvések számára kedvező feltételeket, vagy pedig éppen ezt a politikai programot helyettesítik. Ez utóbbi esetben a szóban forgó nézetek nem illeszkednek a *tudományos* szocializmus kereteibe, amely éppen abban különbözik a moralizáló álláspontoktól, hogy felfogása szerint az ember tényleges felszabadításához, a személyiség sokoldalú kibontakoztatásához vívó „út“ szükségképpen az elidegenedést okozó, a személyiséget megcsonkító tár-

sadalmi rendszerek felszámolásán, a szocialista és kommunista társadalom megteremtésén keresztül vezet.

Voltak és vannak továbbá olyan felfogások, amelyek a politika elsőbbségét hirdetik az erkölccsel szemben. Ez az álláspont jellemzi az ókori és újkori politikai irodalom legjobb lapjait. Ezt a felfogást legkövetkezetesebb képviselőjéről „Machiavelli-vonal“-nak nevezhetjük. Történelmi és osztálykorlátjaik azonban megakadályozták ezeket a gondolkodókat abban, hogy mélyrehatóan és sokoldalúan feltárják politika és erkölcs tényleges kapcsolatait.

Eltérően mind a „Machiavelli-vonal“-tól, amely az erkölcsi megfontolásokat a politikai célok alá rendeli, mind pedig a „kanti vonal“-tól, amely a politikát erkölcsi normáknak veti alá, a marxista felfogás politika és erkölcs összhangjából indul ki, az erkölcsi tettet politikai kritériumok alapján is mérlegeli, egyaránt kiemeli a politikai tényező elsődleges szerepét az erkölcsi eszmények valóra váltásában, valamint a politika erkölcsi tartalmát.

A marxisták felfogásában a következetes humanizmus szervesen illeszkedik a szocialista társadalom építőinek eszméibe, eszményeibe, tetteibe. Jóllehet e megállapítás közhelynek tűnhet, korántsem fölösleges. Ideológiai irodalmunkban jogosan bírálták például a neves francia gondolkodónak, Louis Althusser-nek a marxizmus elméleti antihumanizmusára vonatkozó tételét. E strukturalista-pozitivisták ihletésű állásponttal ellentétben úgy véljük, hogy a marxizmus klasszikusainak életműve, korunk alkotó marxizmusa kellőképpen bizonyítja: a következetes humanizmus a marxista világnézet, életfelfogás, emberkép szerves része, előfeltétele, alapja és végkövetkezménye.

Másrészt, imitt-amott valamilyen furcsa „allergia“ tapasztalható a humanizmus elveivel szemben, amelyeket polgári vagy kispolgári megnyilvánulásoknak, értelmiségi nyavalygásnak tartanak. Ilyenkor a marxi-lenini politika céljait és eszközeit szembehelyezik a következetesen humánus szocializmus követelményeivel. Mi sem helytelenebb és károsabb ennél. A szocialista forradalom és a szocialista építés legbensőbb értelme csakis az *emberiesült társadalom* megvalósítása lehet, és — ne feledjük — ez a kifejezés Marxtól származik.

Az is igaz viszont, hogy a marxista humanizmus — jóllehet számos vonatkozásban rokon az elmúlt korok és napjaink másfajta humanizmusaival — sajátos veretű humanizmus. Mint minden területen, úgy az erkölcs területén is a marxizmus átveszi és magasabb szinten magábaépíti, továbbfejleszti az elmúlt korokban felhalmozott autentikus értékeket. „Az ember a legfőbb lény az ember számára“ és „ember vagyok, semmi sem idegen tőlem, ami emberi“ — vallotta Marx is a humanizmus mindenkorai maximáit, amelyeket az ókortól kezdve napjainkig a felvilágosodott gondolkodók hosszú sora hangoztatott. A megfogalmazásbeli hasonlóság azonban nem rejtheti el a különböző irányzatokhoz tartozó gondolkodók emberfelfogásában jelentkező nagy eltéréseket. Ami a marxista humanizmust illeti, az különbözteti meg a humanizmus más — történelmi és jelenkori — változataitól, hogy *konkrét és következetes*, s ezek a jellegzetességei elsősorban a marxi-lenini politikával való szoros összefüggéséből fakadnak.

Ezen összefüggésből következően a humanizmus erkölcsi elveinek életbe ültetése, megvalósítása a szocialista gazdasági-társadalmi viszonyok megteremtésére, fejlesztésére, a demokrácia szüntelen kiszélesítésére és elmélyítésére, a szocialista etika és méltányosság követelményeinek érvényesítésére irányuló konkrét tevékenységen keresztül történik. A kommunisták nagy politikai eszményei erkölcsi eszmények is egyben, a kommunista erkölcs pedig politikai tartalommal telített. A fejlett szocialista tudattal rendelkező embernél az erkölcs belső fórumai (a

meggyőződés, a lelkiismeret) és a politikum belső fóruma (a politikai öntudat) egybeötvöződik. A szocialista politikai öntudattól vezérelt ember a kommunista erkölcs elvei szerint él és cselekszik, a következetes humanizmus erkölce pedig kötelezően magában foglalja a szocializmus és a kommunizmus ügyét előmozdító politikai magatartást és tevékenységet.

Ha a fentiekben nem is foglalkoztunk más tudatformákkal, ez korántsem azt jelenti, hogy alábecsüljük helyüket és szerepüket a szocialista tudaton belül. A szocialista tudat fejlődésének csupán néhány jellegzetességével foglalkoztunk, és ezek sorában éppen a politika és erkölcsi tudat megkülönböztetett szerepét kívántuk hangsúlyozni.



**Pál Lajos: A gáton**

## ROMÁN KÖZTÁRSASÁGI ESZMÉK A MÚLTBAN

Amikor a kapitalizmus kialakulásával egyidejűleg a román országokban is felvetődött az államforma kérdése, a köztársasági eszmék egyre határozottabban körvonalazódnak a kor haladó gondolkodásában. Ez kétségkívül visszahatás is egyben a feudális zsarnokságra.

Egyes haladó gondolkodású politikusoknál és értelmiségiekénél azonban már az 1848-as polgári demokratikus forradalom előtt is jelentkezik a köztársasági gondolat, természetesen társadalmunk akkori fejlődési fokának megfelelően. „Köztársaság, a nemesség megszüntetése, mindenkinek egyenlőség és a nép felségjoga...” — olvashatjuk a Dózsa Györgynek tulajdonított ceglédi beszédben, s ez az a platform, melynek jelentőségére és haladó voltára Engels is felhívja a figyelmet a *Német parasztháborúban*.

Az egyeduralkodó rendszer bírálatával másfelől a román krónikások politikai műveiben találkozunk, főként a XVII. században. A „köztársaság merész eszméje” ugyanebben a korban az erdélyi Apáczai Csere Jánosnál is felbukkan. Szerinte az lenne jó, ha minél több szabad ember alkotná a köztársaságot, hiszen a szolgaság természetellenes állapot.

Ahogy időben közeledünk 1848-hoz, a köztársaság eszméje is egyre konkrétabbá válik. Ion Budai-Deleanu, az Erdélyi Iskola radikális szárnyának egyik legfontosabb képviselője a *Ţiganiadában* élesen bírálta a monarchiát és a nemességet parazitizmusáért. Szerinte a monarchikus államforma szükségképpen zsarnoksághoz vezet, „amely aztán zsarnokokat koronáz meg; ezek döntenek rabságba a tömeget, a sárba tapossák és örökre elhervasztják az emberi fajt”. Budai-Deleanu egy demokratikus, szabad és független köztársaság hívének vallotta magát. A Sf. Sava-kollégium filozófia-professzora, Eufrosin Poteca, aki Gheorghe Lazăr tanítványa volt, nem kötelezi el ugyan magát világosan és nyíltan a köztársaság mellett, de azt vallja, hogy az állam vezetője „...a népért van, s a nép javát szolgálja, nem pedig a nép van a kormányzóért, akinek igaz, hogy van hatalma, de azt a nép adományozza neki, és csak a nép javára használhatja. [...] Ha viszont visszaél hatalmával, a nép leválthatja őt, és más kormányzót választhat helyette”. Az 1848-as forradalom előfutáraként Tudor Vladimirescu az, aki Bukarest városa és az egész ország népéhez intézett kiáltványában az *országgyűlésre* bízna a vezetést (Orînduita Adunare), mely az egész ország javát és hasznát szolgálná. A kiáltvány arra szólította fel a felkelőket, hogy a „közhasznú közgyűlés” (obştia folositoare) előjáróinak engedelmességeskedjenek. De hogy miképpen hoznák létre, és milyen hatáskörrel rendelkezne ez az állami szerv, arra vonatkozólag Tudor Vladimirescu semmiféle útbaigazítással nem szolgált.

\*

Az 1848-as román polgári demokratikus forradalom nemcsak a román nép társadalmi és nemzeti felszabadításáért vívott harc volt, hanem egyfajta ideológiai fellépés is.

„Az eljövendő forradalom nem szorítkozik csupán arra, hogy a románok szabadok, egyenlők, a föld és a tőke gazdái, egymás közös haladásra szövetkezett testvérei legyenek. Ez a forradalom nem elégszik meg a belső szabadsággal, melynek nélkülözhetetlen feltétele a külső, idegen uralom alól való felszabadulás, ez a forradalom kivívja a nemzeti egységet és szabadságot is” — írta Nicolae Bălcescu *A forradalom menete a románok történetében* című írásában. Bălcescu társadalmi-politikai felfogásában az államforma kérdése fokozottan előtérbe került. Haladó álláspontja nemcsak a feudalizmus kíméletlen bírálataiban jelentkezett, hanem azokban a tervekben is, melyekben a forradalom utáni időszak államszervezetét vázolja föl. A marxizmus hazai megjelenéséig senki sem fogalmazott meg nála haladóbb elveket Romániában. *A jó román kézikönyvében* a polgár kérdésére: — Mit értesz republikán? — a „biztos” (Bălcescu) így válaszol: „A republika azt jelenti, hogy közügy. A republika olyan állam, amelyben az együttélő emberek maguk intézik saját sorsukat, anélkül hogy uralkodót állítanának maguk fölé. Munkájuk törvénye az igazság, célja pedig a testvériség. Republikában, vagyis köztársaságban a nép csak a magaválasztotta előljárókat követi, akiket meghatározott feladatkörrel és meghatározott időre bízott meg. Ezek az előljárók egyenlők a többi emberrel, csak a nép nevében rendelkezhetnek, csak érte kötelesek munkálkodni, a nép által hozott törvényeket kötelesek megtartani. Mindig alá kell vetniük magukat a polgárok ellenőrzésének, mindig készen kell állniuk arra, hogy a rájuk bízott hivatali tisztségeket visszaadják, ha lejárt megbízatásuk ideje.”

Bălcescu nemcsak a köztársasági gondolat megfogalmazásában bizonyult haladónak, hanem abban is, hogy kifejezetten a *demokratikus köztársaság* hívének vallotta magát, ahol „... az államhatalomnak és államjognak az egész nép kezében kell lennie”. Ezt az államformát Bălcescu határozottan szembeállította az *arisztokratikus köztársasággal*, ahol a nép teljesen jogfosztott, s „ahol a hatalom mindössze néhány ember kezében van, akiket nemeseknek vagy bojároknak neveznek”.

„Az lenne a legnagyobb esztelenség — folytatja Bălcescu —, ha a románok, miután vérüket áldozva kivívták a szabadságot, mert más út a szabadsághoz nem vezet, saját jószántukból örökre vagy egy életre uralkodók, királyok vagy császárok kezére adnák magukat, akik aztán megtáncoltatják, megkínózzák és megkopasztják őket kényük-kedvük szerint, mert minden uralkodónak, királynak vagy császárnak megvan ez a rossz szokása és természete. Ezek azt hiszik, hogy Istentől kapták hatalmukat, Isten kegyelméből, nem pedig a nép akaratából uralkodnak. Az ilyen uralkodó azt gondolja, hogy a nép csupán az ő alárendeltje és rabja, s ő viszont ura, nem pedig alázas szolgája a népnek, azt gondolja, hogy a kormányzásról csak az Istennek köteles számot adni, senki másnak rajta kívül.”

Azt, hogy egyetlen személy ragadja magához a hatalmat, Bălcescu szerint csak úgy lehet elkerülni, ha az országot az *országgyűlés* (Adunarea Obștească) vezeti, és „a törvényes korhatárt betöltött minden románnak szava van az országgyűlési képviselők megválasztásában” (ez a felfogás homlokegyenest ellenkezik Ion Eliade Rădulescu censzus-elképzelésével). Az országgyűlésnek felhatalmazást kell kapnia arra, hogy „azt, aki az országos ügyek intézésének gondját hordozza, csak addig tartsa a helyén, amíg jól viseli magát, ellenkező esetben azonnal távolítsa el”. Bălcescu magát az uralkodói intézményt akarja gyökerestül megszüntetni, „mert nehezen lehetne rábírní a népet arra, hogy a régi szokást elfelejtse”,



az uralkodót pedig megakadályozni abban, „hogy néha az ország Isten kegyelméből való uralkodójának ne képzelje magát. Nehezen lehetne rávenni, hogy [...] ne járjon negy- és hatlovas hintóban, katonaságtól és tisztektől körülvéve, ne rongta meg udvari emberei szolgálkúságának példájával az emberek erkölceit...”

E nézetek többek között az *Islazi kiáltványban* is jelenkeztek, s olyan mértékben valósultak meg, amilyen mértékben sikerült az 1848-as polgári demokratikus forradalom során háttérbe szorítani a mérsékelt erőket és megghiúsítani politikájukat.

Bálcescu jóslatait igazolta Románia jelenkori történelmének az a nyolc évtizede, amíg a román nép nyakán a Hohenzollernek ültek. A tőkés-földesúri rendszer nemcsak királyságot, de ráadásul idegen uralkodót kényszerített a népre a Hohenzollern-dinasztiával, miután előbb erőszakkal lemondatták Alexandru Ioan Cuza fejedelmet. Ez a fordulat erős királyságellenes hangulatot váltott ki a tömegekben. A nép tudta, hogy semmi jót nem várhat a királyságtól, hacsak azt nem, hogy az uralkodó osztályok politikai kiszolgálójává váljék, ami később meg is történt. Ezért a királyság legkövetkezetesebb ellenfeleként lépett fel. Hozzá csatlakozott a liberális polgárság egy része is, mert nehezményezte, hogy a porosz uralkodó főleg a földbirtokosok legkonzervatívabb képviselőivel és a velük egyezkedő nagypolgársággal vétette körül magát.

Mindezt tudva, I. Károly 1866—1870 között a lemondás gondolatával foglalkozott. Mihelyt azonban a liberális polgárság is pozícióhoz jutott, egyszerűen kimutatta a foga fehérlését. Így lett a „legkövetkezetesebb” köztársaságiakból 1877 után udvari tisztségviselő.

A román szellemi élet egyik vezéregyénisége ebben az időben Simion Bărnuțiu, a Iași-i egyetem professzora. Haladó felfogásának főleg *A természetes közjog* és *A románok közjoga* című munkáiban adott hangot. Bărnuțiu a köztársaságot tekinti az egyetlen olyan államformának, „mely közmegelegedésre biztonságos keretet nyújt az államcéloknak, s a közakarat uralmát testesíti meg”. A királyság ezzel szemben „egyvalaki senkinek alá nem rendelt uralma vagy felségjoga”.

Bărnuțiu abban látja a köztársaság felsőbbrendűségét, hogy ez a választási rendszeren alapszik, mely a maga valóságában egyfajta „társadalmi szerződésben” lefektetett állameszmének felel meg. Demokrácia valójában csak a köztársaságban valósul meg, mert ez a jogállam ősi formája, az egyetlen „igazi és teljes” államforma, mely „szuverén, és nem függ semmiféle idegen és felsőbb hatalomtól”.

„A köztársaságban jognak és igazságnak kell uralkodnia — hangsúlyozza Bărnuțiu —, hogy e mögött mint védőpajzs mögött a román nemzet örökre szabadon és függetlenül élhessen, hogy fizikai és szellemi létét fejleszteni és védelmezni tudja, hogy békének és közjólétnek örvendjen. A legfőbb hatalom maga a román nép felségjoga, mely az ő és csakis az ő jussa. Ez a felségjog az egész területre, a nép minden tagjára, a nép minden célkitűzésére és minden nemzeti kincsére kiterjed.” Ami a belső függetlenséget illeti, Bărnuțiu szerint „a tökéletes államfő az eszményi és igazi közakarat megtestesítője, bárkire vagy bármilyen mesterséges szervre ruházzuk rá ezt a tisztséget, ezzel magát a jogot semmisítjük meg”.

Constantin A. Rosetti, aki az 1848-as forradalom idején a „független román köztársaság kikiáltását” sürgette, 1881-ben, mikor Romániában ehelyett a királyságot kiáltották ki, azt írta: „A mi álmunk nem a királyság — román köztársaságot akarunk.”

Hasonló szellemben nyilatkozott Gheorghe Panu. A királyság sebeire magában a királyságban hiába keresünk orvoslást, „ez a betegség erélyes sebészi beavatkozást követel”, mert „elég, ha a királyságnak csak egyetlen kis parányi sejtje megmarad, máris félelmetes gyorsasággal újjászüli a rosszat”.

„Nem hiszünk a gondviselészerűen megjelenő emberekben — írta Panu 1888-ban. — A reformokat nem trónraemelt megváltóktól várjuk. . . Itt az ideje, hogy felkészüljünk egy olyan államforma befogadására, melyben nincs helye királynak és dinasztának.“

A múlt század 80-as—90-es éveiben fellépő dinasztiaellenes mozgalom kiemelkedő alakja, Alexandru Beldiman egyik 1894-es, a parasztfelkelés leverése után írt cikkét így fejezte be: „Mélységesen meg vagyok győződve arról, hogy a többség nevében kiáltom: Le I. Károly! Le a királysággal! Éljen a román demokratikus köztársaság!“

A köztársasági eszmék valamennyi képviselője megegyezett abban, hogy azonnal megvalósíthatónak vélte eszményeit, úgy látta, a polgári társadalmi rend keretein belül is meg lehet bizonyítani a királyságot, és be lehet vezetni a köztársaságot.

\*

A munkásmozgalom kibontakozása és fejlődése új szintre emelte a republikánizmust. Akik megértették az állam osztályjellegét, azok a köztársaságot is mint a dolgozó nép államhatalmának kifejezését fogták föl. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a köztársasági eszmény nem választható le a társadalmi-gazdasági síkon megnyilvánuló forradalmi tevékenységről.

Az 1893-ban megalakuló Romániai Munkások Szociáldemokrata Pártja programtervezetében a polgári társadalom megdöntését tűzte ki célul.

„Mindenki tisztában van vele, hogy semmi közünk a királysághoz — írja Constantin Mille *Köztársaság* című cikkében, mely a *Muncában* jelent meg —, mi elvben republikánusok vagyunk, és politikai eszményünk *valamennyi kommuna föderatív köztársasága*. Ha a dolgok így állnak, akkor, amit a programtervezet a korona előjogainak korlátozásaként említ, azt én nem tudom másképp értelmezni, mint hogy mi határozottan a köztársaság mellett állunk.“

Az ilyen vélemények hatására az RMSZDP 1893-as kongresszusán elfogadott programban az a kitétel is szerepel, mely szerint a román szociáldemokrácia „elvből csakis a köztársasági formát támogathatja“.

„Nekünk, szociáldemokratáknak alapjaiban és gyökerestül kell megsemmisítenünk a királyságot, ha őszintén a munkások felszabadítására és a királyság végleges megszüntetésére törekszünk, akár király, akár elnök áll az ország élén. Ha meg tudjuk szervezni a munkásságot, ha el tudjuk érni, hogy kezébe vegye a politikai hatalmat, s ezzel a hatalommal kiragadhatjuk a termelőeszközöket, a gépeket és a földeket egyetlen osztály tulajdonából, s az egész nemzet tulajdonává tesszük, akkor egyetlen osztály sem függ majd a másiktól, egyetlen osztály sem uralkodhat erőszakkal a másikon, akkor a burzsoázia uralma el fog tűnni, megszűnik az erőszak és a kizsákmányolás, a mai társadalmi rendszer minden intézményével együtt elpusztul“ — írta Constantin Dobrogeanu-Gherea.

Nicolae Iorga említi emlékirataiban, hogy 1917-ben az országban egyre gyakrabban tüntettek az emberek a köztársaság mellett. A háborús pusztítások, a gazdasági élet szétzülése a végsőkig fokozta az elégedetlenséget. Az 1918-as fővárosi megmozdulások során a Szovjet-Oroszországgal való szolidaritás jelszavai mellett, a munkások „Éljen a Szocialista Köztársaság! Le a burzsoáziával! Le a király! Éljen a kommunizmus!“-val, valamint ehhez hasonló jelszavakkal tüntettek.

Különös jelentőséget kapott Románia államformájának kérdése az egységes nemzeti állam létrejötté idején. Az erdélyi szociáldemokraták vezetősége az 1918. december 1-i gyulafehérvári Nagy Nemzetgyűlésen egységes demokratikus köztár-

saság mellett szállt síkra. Ilyen értelemben köszöntötte meleg rokonszenvvel már ezt megelőzően az *Adevărul* a Magyar Köztársaság 1918. november 16-i kikiáltását, melyben a köztársasági eszme győzelmét látta. „Teljes szívünkben örülünk a Magyar Köztársaság kikiáltásának, de örömünk akkor lesz határtalan, mikor a Román Köztársaságot kiáltjuk ki” — mondta a Magyar Köztársaságot köszöntő román munkásküldöttség szónoka.

„A magyar királyt elkergettük, de a román urak most Románia királyát akarják újra a nyakunkra hozni... — hangoztatja a román szociáldemokraták egyik kiáltványa. — A szociáldemokrata és radikális köztársaság földet akar adni az erdélyi román népnek, és azt akarja, hogy Erdélyben ne a Hohenzollernek hitvány dinasztíája uralkodjék. [...] Nekünk nem hiányzanak sem a királyok, sem a fényűző tisztek, sem a bojárok, sem a vérszopó nagyurak! Nekünk föld kell és szabadság!”

Az 1921. május 8-án megalakuló Román Kommunista Párt már kezdettől fogva a királyság ellen fordult. Leleplezte a monarchikus államforma osztálybázisát, és annak megbuktatására, a köztársasági államformával való helyettesítésére buzdított.

A *Lupta de clasă* 1927. 4—5. számában fontos cikk szögezi le a proletariátus álláspontját a köztársaság kérdésében. Eszerint a munkásosztály nem maradhat közömbös a királyság vagy köztársaság alternatívájával szemben, amikor az „alkotmányos” királyság egyre zsarnokibb formát ölt.

1931 decemberében, a Román Kommunista Párt V. kongresszusán megállapították, hogy a félf feudális imperialista monarchiát és tőkés-földesúri államot erőszakkal kell megdönteni, és be kell vezetni a „munkásosztály és parasztság forradalmi demokratikus diktatúráját”.

1933 után, amikor egyre érezhetőbbé vált a polgári demokrácia lassú felszámolása, valamint a polgári szabadságjogok korlátozása, a párt a fenti irányvonalnak megfelelő jelszavakat népszerűsített: „Le a burzsoá-földesúri diktatúrával! Le a véres monarchiával! Éljen a munkás-paraszt kormány! ÉLJEN A SZOVJETROMÁNIA!”

A katonai-fasiszta diktatúra 1944. augusztus 23-i megdöntése után a Román Kommunista Párt a különböző tényezők bonyolult összefüggése folytán nem mozgósított azonnal a királyság megdöntésére. Ez persze nem jelentette azt, hogy feladta volna monarchiaellenes álláspontját. A régi államforma átmenetileg fennmaradt, de a párt következetes harccal előkészítette a királyság megdöntését.

E harc eredményeként 1947 második felében létrejöttek azok a feltételek, melyek lehetővé tették, hogy a munkás-paraszt hatalommal végre összhangba kerüljön az államforma, mely csakis a köztársaság lehetett. Kikiáltották a Román Népköztársaságot, s ezzel a Román Kommunista Párt vezette munkásosztály a parasztsággal és a dolgozók más rétegeivel való szövetségben teljes mértékben magához ragadta az államhatalmat.

A Román Népköztársaság Elnökségének első elnöke, Constantin I. Parhon így jellemezte az 1947. december 30-i történelmi eseményt: „A román nép kivívta magának a szabadságot, hogy azt az államformát válassza, mely törekvéseinek legjobban megfelel: a népköztársaságot... Immár semmi sem gátolja népi demokráciánk fejlődését, mely az összes dolgozók anyagi és szellemi jólétét hivatott biztosítani, s amely országunk függetlenségének és szuverenitásának biztosítója.”

Most, amikor a román nép évszázados álmaként megvalósult köztársaság fennállásának negyedszázados évfordulóját ünnepeljük — immár Románia Szocialista Köztársaságban —, azoknak az emléket is ünnepeljük, akik 1947. december 30-át előkészítették.

## Köztársasági jellegű szervezkedési kísérlet Erdélyben

Jancsó Elemér annak idején tisztázni vélte az erdélyi jakobinus mozgalom szervezeti formáit, programját és résztvevőinek tevékenységét is. Csakhogy Jancsó — a neves történész, Trócsányi Zsolt sorait idézve — „radikális demokrata értelmiséget látott ott, ahol valójában csak modernizálódni vágyó nemesek találhatók, kifejezett szervezetet ott, ahol formálisan a szervezkedés nem bizonyítható“.

Jancsó Elemér arra alapozta megállapításait, hogy a Martinovics-féle jakobinus káté másolatát Kolozsváron is fellelték. Közel száz éve foglalkoztatja a szakembereket a Martinovics szervezte Szabadság és Egyenlőség Társasága „kátéchisisse“-nek ez a példánya. Legutóbb Borbáth Károly írt róla, s megkísérelte tisztázni a káté másolójának kiletét Gedő József kolozsvári unitárius kollégiumi diák személyében. Borbáth betekintést nyújtott Gedő érettkori életébe és tevékenységébe is, jöllehet ő sem derített fényt a másolat keletkezésének körülményeire. Borbáth arra sem utalt, hogy az eredeti francia nyelvű forradalmi káté Szentmarjay, illetve Laczkovics fordította magyar nyelvű példányai közül melyik jutott el Kolozsvárra.

### Ki a másoló?

A nagy francia forradalom erdélyi hatását kutatva nézte át e sorok írója az egykori kolozsvári unitárius főtanoda kéziratárának „gyanus kötetei“-t, és akadt rá a „Martinovics Kátéchissime“-t tartalmazó kéziratföredékre, melyet Kozma Gergely neve alatt *Colligatum* címmel tartanak nyilván.

A köznemesi családból származó Gedő József 1791—1798 között diákoskodott az unitáriusok főtanodájában. A franciaországi események mély nyomokat hagytak benne. A forradalom eszméi iránti lelkesedése miatt diáktársai „Gedő polgár“-nak nevezték. Könyvtárának katalógusa, melyet ugyancsak az egykori unitárius kollégium kéziratárában őriznek, arról tanúskodik, hogy szenvedélyesen gyűjtötte a forradalom eszméit propagáló kiadványokat, a magyar felvilágosodás és reformkor könyvtermékeit. Joggal jellemezte őt Borbáth „minden irodalom és tudományos igyekezet pártfogója“-ként, akit nagyrabecsült Kazinczy Ferenc és Döbrentei Gábor is.

A papi családból származó, Tordán, majd Kolozsváron diákoskodó-magántanítóskodó Kozma Gergely politikai arcukat más társadalmi körülmények alakították. Ennek ellenére mély barátság alakult ki a magántanító Kozma és a tanítvány Gedő közt.

Értelmiségi pályafutását műfordítóként kezdi. A Martinovics-féle összeesküvés résztvevője, a pesti nyomdász, Landerer Mihály buzdítására kezd fordítani. Kotzebue *Szerecsen rabokját* a kolozsvári színház Kozma fordításában játszotta. Amikor a mű később, 1802-ben nyomtatásban is megjelent, Kazinczy és Döbrentei is elismerően vélekedtek a fordításról. A Landerer-nyomda kiadványainak fordítá-

sába Gedót is bevonta. 1797 ősztől a maroszéki Szentgericén kisegítő pap. Fordít, „litteratori társaság“-ot alakít, *Magyar Aurora* címmel havi közlőny kiadását tervezi Gedóval. Terjeszti az *Erdélyi Múzeumot*, könyvtárát, mely életrajzírója szerint „díszét képezhette volna gazdag urak fényes kastélyának“ is, a vidék érdeklődőinek rendelkezésére bocsátotta. Sikraszállt a nők emancipációjáért, a falusi és középfokú oktatás átszervezéséért a polgári eszmék szellemében: Pestalozzi törekvéseinek hirdetője Erdélyben. Az aranyosszéki Kövenden aggastyánként élte meg az 1848-as forradalmat. Amint később Orbán Balázs feljegyezte, „ő volt Aranyosszéken a forradalmi eszmék leglelkesebb apostola“.

A forradalmi eszmék iránt tanúsított érdeklődése miatt tehát mind Gedó, mind Kozma „gyanúsítható“ a jakobinus káté lemásolásával. Írásaik összehasonlítása azonban kétségbevonhatatlanná teszi Borbáth következtetéseinek helyességét. A másoló valóban Gedó József volt.

### „1796-ban irtam pro raritate...“?

18—19 évvel a másolat keletkezése után, azaz 1815-ben, Gedó nem annyira megbánásból, hanem — Benczédi Pál szavaival élve — a „közben lábrakapott reakcióval szemben“-i „védekezésként“ bejegyzí a kézirat 400. oldalán: „...1796-ban irtam pro raritate...“ 1796-ban? Tény, hogy a kézirat első részének 311., 313., 320—321. oldalain félreérthetetlenül 1797-ben kelt írások olvashatók. Gedó tévedése kézenfekvő. A kézirat, melynek legutolsó írása éppen a „Martinovics Kátéchissé“, minden kétséget kizáróan 1797-ben készült, abban az évben, amelyben a Bonaparte tábornok vezette francia seregek fergeteges észak-olaszországi győzelmeinek hatására a forradalmi lelkesedés hullámai ismételten átcsaptak Európán.

Gedó tévedéséből következtethetünk arra is, hogy amikor az említett bejegyzéseket tette, már nem volt birtokában a teljes kéziratnak, hiszen egészében vizsgálva azt, lemásolását, összeállítását még könnyelműen sem lehet „pro raritate“-val indokolni.

A kézirat első nyomdakész része 1797-ben kerülhetett Kozmához, aki az említett év őszén elhagyta a főtanodát. Halála után könyvtárával került a kolozsvári unitárius kollégium kéziratárába. Így teljesen érthető, hogy az ő neve alatt jegyezték be a katalógusba.

Bár Fraknoi Vilmos már 1879-ben jelezte a forradalmi káté kolozsvári példányának létezését, Jancsó Elemér kivételével a szakértők egyike sem hasonlította össze Szentmarjay vagy Laczkovics fordításával. Jancsó azonban nem tulajdonított fontosságot annak, hogy a fordítás „Kolozsváron készülhetett“.

A forradalmi káté kolozsvári példánya tehát nem egyszerű másolat. Szentmarjay és Laczkovics fordításától mind kifejezéseiben, mind terjedelmében különböz, új fordítás, mely az V. fejezetet csak részben, a VI. (A nemességről) és VII. (A papokról) fejezetet pedig egyáltalán nem tartalmazza. Ennek ellenére „Martinovics Kátéchissé“-nek lefordítása az első magyarországi köztársasági mozgalom leverését követő és Erdélyre is kiterjedő reakció közepette nem tekinthető politikai szándék és terv nélküli tettnek. Milyen szándékkal cselekedett a fordító és másoló?

### Polgári demokratikus köztársasági program

Nem ismerjük a kézirat 336—397. oldalait. A töredékekben olvasható írások azonban sokat elárulnak a szerző, a forradalmi káté fordítója és másolója céljairól. A gondos írás, keretezés, az oldalak és fogások számozása és a kézirat szerkesztési

koncepciója arra enged következtetni, hogy kiadásra szánták, és 1797-ben már részben vagy teljesen nyomdakész állapotban volt. Első része így és ekkor kerülhetett Kozmához.

A mű értelmi szerzője meghatározott célt követett a különböző szerzőktől származó, magyar, francia, latin kiadványokból, kéziratokból vett részletek, fordítások és néhány, csupán kézjeggyel ellátott eredeti munka összeválogatásában. A felvilágosodás és a francia forradalom eszméit kívánta azokban taglalni, terjeszteni.

A sajtószabadság eszméjével foglalkozik *A Gömör Vármegye Közönségének a nyomtatás iránt a [felséges] Királyi Helytartó Tanácshoz intézett 2-ik Levele...* című írás, melyet Benda Kálmán állítása szerint éppen a Kozmával is kapcsolatban levő pesti Landerer Mihály nyomdász tett először közzé.

A kereskedelem és ipar fejlesztésének hasznáról értekeznek a *Les Progrès du Commerce* című, 1761-ben Amszterdamban kiadott munkából és Melon *Sur le Commerce* című, 1735-ben írt munkájából fordított részletek, melyekhez a szerző külön megjegyzést fűz, hitet téve a forradalmi Franciaország mellett: „Hát ha most írná ez az Iro ezen Munkáját miket nem mondhatna Frantzia országnak virágzásáról [...]“, ahol „[...] a Törvénynek oltalma alatt a leg utolso, 's leg alább valo Frantzia [is] olly szabad Embernek kiáltatott [ki], fel állitott ujj Constitutio szerént, mint a leg első Grof! Melly erős indito ok az Hazának szeretésére! mely hatalmas ösztön a föld mivelésre, Katonai vitézségre, 's minden tisztéséges mesterségek gyakorlásokra, mellyek a Hazának virágoztatására tzélozhatnak!“

Bacsányi Jánosnak *A Frantzia Országi Változásokra* című verséből, Trench Frigyesztől idéz a szerző, majd méltatja az 1795. évi francia alkotmányt kidolgozó bizottság tagjait. Az alkotmányt a „Democratica Köz Társasságoknak fundamentuma“-ként jellemzi, kidolgozóit pedig „bölcs és halhatatlanságot érdemlett személyeknek“, akik „egy leg el nyomattattabb Országot bölts munkájok által leg virágzobbá, leg boldogabbá, leg jobbá változtattak“. Sorait így zárja: „Illyen Férjfiakkal gazdagitson minket is a Szent gondviselés, ezek az ő valóságos teremtvényi.“

Figyelmet érdemel a G[edő] J[ózsef] tollából származó *A Fejedelem és a nép* című írás. „Nántszen azért a nép hogy Fejedelem haszna felhágjon“ — olvashatjuk fejtegetéseit. Majd a rousseau-i társadalmi szerződés elmélete alapján hangsúlyozza, hogy a nép védelem reményében bízta magát és javait a fejedelemre. Ez pedig visszaélt a nép bizalmával. Írását felhívással fejezi be: „Nemzetek hát illyen mottos bilintsben heverték. Hát eszetek meddig dühösen kénozza bigottság. Ehel akartak sirba szállani — mikor elég van. [...] Természet Tanutok; mit félték népek a tolvajt meg fogni...“

*Az ujj Tavaszra* című antimonarchista hangvételű dráma szerzője védelmébe veszi a francia forradalmat. Utolsó mondatában a dráma főszereplője, Brutus „Az álnokul tsalo Királyságot borzaszto vétkeiért örök lántzra békozza s ragyogja a Szent Szabadságot“.

Külön figyelmet érdemel a 320—321. oldalon található írás, mely így hangzik: „1797-ben Az Democratiai Igazgatás formája fel állitása végett egybe szövetezett Irlandusok esküvése ez:

En önként ajálom magamat az Isten előtt arra, hogy minden Vallásbéli külömbségre valo tekintet nélkül minden Irlandusok között, az Attyafiságos Egyesülést terjeszteni ügyekezem, és meg szünés nélkül azon lések, hogy az Irlandiai Népnek egy igazi, és mindenekre nézve egyenlő formájú Képviselei Gyülease állitassék fel. Ki nyilatkoztatom továbbá, hogy engemet sem reménység, sem félelem, sem büntetés, sem meg jutalmaztatás, fel nem inditanak arra, hogy ezen

öszve szövetkezett Gyülekezetek közül sem egyik, sem másik, sem pedig egyen egyen azok tagjai ellen, az ő magok kinyilatkoztatásaiért a mellyeket akár a Társaságban, akár azon kívül tejedenek, bizonyosságot tegyek, és őket be jelentsem.“

Lehet-e másként értelmezni az idézett írást, mint egy megalakulás előtt álló demokratikus jellegű társaság eskümintáját?

A továbbiakban a francia forradalom hivatalos lapja, a *Moniteur* egyik szerkesztőjének, Louvet-nak a békekötésről 1797-ben írt „elmélgedését“, a Kazinczy-féle Hamlet-fordítás egy részletét és Ányos Pálnak egy „baráttya“-hoz intézett levele töredékét olvashatjuk.

Az eredeti kézirat második részében, egy utólag betoldott fogásban találjuk Brissot-nak és Condorcet-nek az Ausztriai Ház elleni hadüzenet érdekében 1792 februárjában elhangzott beszédét, a francia nemzetgyűlés 1792. április 20-i történelmi nevezetességű hadüzenetét és végül — az eredeti kézirat szerves részeként — a közismert forradalmi kátét, „Martinovits Kátéchisissé“-t, mely összegezi a kézirat mondanivalóját.

Ismeretes, hogy a francia forradalom oly időpontban érezte hatását Erdélyben, amikor a feudalizmus mély válságba jutott. Kiéleződött Erdély és a Habsburgok, a paraszttömegek és a nemesség ellentéte. A polgári osztály még fejletlen, nem képes harcra vezetni az elnyomott tömegeket a hűbéri építmény lerombolására.

Az idősb Wesselényi Miklós vezette nemesi ellenzék hajlandó Bécs uralma megnyirbálására, bizonyos polgári átalakulások előmozdítására is, de makacsul ragaszkodik előjogaihoz, fél a paraszti tömegektől, elretten az 1792—1793-ban szárnyra kapó francia „vad-szabadság“-tól.

Az erdélyi, egyébként is gyenge társadalmi erőt képviselő demokratákat megosztották a nemzeti különbségek. Más és más utakon jártak a románok, magyarok és szászok. Elszigetelt kezdeményezéseiket gyakran alkotmányos keretek között kívánták megvalósítani, és így eleve kudarcra voltak ítélve. Egyesek a jozefinisták közül nőttek ki, és törekvéseik megvalósításához támogatást éppen Béctől remélték.

A magyarországi első köztársasági mozgalom szétverése után Erdélyre is kiterjedő vizsgálatok végképp leszerelték a nemesi ellenzékét. Már csak a Hunyad vármegyei román és magyar határőrök, a székely szabadparasztok és a haladó polgári értelmiség reménykedik. Amikor azonban Napóleon tönkrevverte Észak-Olaszországban az osztrákokat, az erdélyi radikális értelmiség soraiban ismételen merész elgondolások születtek. Kolozsvár a központja ennek az újabb forradalmi erjedésnek. Ennek terméke a forradalmi káté fordítása és másolata, a fentiekben elemzett kézirat.

### **Ki a fordító és ki az értelmi szerző?**

A kézirat másolója, Gedő József és a magyarországi radikális demokrata értelmiség kapcsolatáról nem tudunk. Ezzel szemben Kozma Gergely a jakobinus mozgalomban való részvétele miatt először halálra, majd tíz évi börtönre ítélte Landerer Mihály nyomdájának a kiadványait fordítja. Benda Kálmántól tudjuk, hogy Landerer a jakobinus káté német és latin nyelvű példányait is megkapta Verseyhy Ferenctől, aki őt arra buzdította, hogy másoltassa le a kátét, és mutassa



meg ismerőseinek is. Landerer később, letartóztatásakor, tagadta ugyan, hogy bárkinek megmutatta volna a kátét, ennek ellenére valószínűnek tartjuk, hogy éppen a forradalmi káté szóban forgó példányának valamelyike jutott el Kozmához. Ő fordította le, a kézirat átmásolását pedig barátjára, Gedőre bízta.

Vajon kizárólag Kozma a káté fordításának és a kézirat összeállításának értelmi szerzője?

Az unitáriusok kolozsvári főtanodájában különös előszeretettel forgatták a francia forradalomról szóló kiadványokat. Olvasták a forradalom hivatalos lapját, ismerték Thomas Paine-nek a forradalom védelmére írott híres művét, *Az ember jogait*, melyet németből a tanoda matematika- és filozófiatanára, Körmöczy János magyarrá is lefordított. Olvasták Bacsányi János, Kazinczy Ferenc, Baróti Szabó Dávid, Verseyhy Ferenc munkáit, a Szacsvai Sándor szerkesztette *Bécsi Magyar Kurirt*.

Kitől, kinek a révén jutottak a diákok ezekhez a munkákhoz? A Landererrel kapcsolatban levő Kozma Gergelytől? Körmöczy Jánostól, aki 1794-ben ment külföldi „akadémiá“-ra, és aki 1797-től már a főtanoda tanára? Augusztinovics Pál unitárius bécsi ágenstől, akinek levelezéséből kitűnik, hogy olvasta a francia lapokat, majd a főtanodának ajándékozta a *Moniteur* teljes gyűjteményét? Szacsvai Sándortól, akiről Jakab Elek elmondja, hogy miután 1793-ban eltiltották a *Magyar Kurir* szerkesztésétől, Kolozsváron telepedett le, és a főtanoda diákjaival gyakran elbeszélgetett?

A megnyugtató válasz még alaposabb bizonyításra szorul. Ennek ellenére Szacsvai kiállása a francia forradalom mellett, kapcsolata a diákokkal, Kozma életpályája, kapcsolata a magyarországi jakobinus Landererrel, Körmöczynek Borbáth Károly írásából is ismert későbbi ténykedése — úgy véljük — feljogosítanak arra, hogy a gyanúnk rájuk essék.

Talán nem tévedünk, ha az ismertetett tények alapján a jakobinus káté kolozsvári fordítóját, a kátét tartalmazó kézirat és az ezzel elindítandó demokratikus köztársasági szervezkedés értelmi szerzőit Kozma Gergelyben, Szacsvai Sándorban és Körmöczy Jánosban látjuk.

## És az esélyek?

Feltételezzük, hogy a forradalmi mű terjesztésében Szacsvainak Erdély legkülönbözőbb vidékein élő polgári elemekkel, értelmiségiekkel, kismanesekkel, szabadparasztokkal még a *Magyar Kurir* szerkesztése idején kialakult kapcsolataira kívántak támaszkodni. Fejlett erdélyi polgári osztály hiányában azonban a köztársasági mozgalom sikerességének esélyei eleve csekélyek voltak.

Ez a radikális polgári értelmiség elindította kezdeményezés tehát később bontakozott ki és függetlenül attól a „jakobinus“, de nemesi ellenzéki mozgalomtól, amelyet Jancsó Elemér és Trócsányi Zsolt mutatott be. Mindez azt bizonyítja, hogy a jövőben az erdélyi jakobinus mozgalom kutatásának az eddigiektől eltérő, új utakon kell kibontakoznia. Az első erdélyi demokratikus köztársasági jellegű szervezkedési kísérlet tanulmányozásának 175 év elmúltával el kell foglalnia hazánk történetében az őt megillető helyet.

## Szisztematizálás – jövőépítés

A tudományos szakirodalomban, a sajtóban, a rádióban és a televízióban már néhány éve napirenden levő kérdés a szisztematizálás és ennek ágazati problémái: a város-, a falu- és a területrendezés. Mindezek egyaránt foglalkoztatják mind a szocialista, mind a tőkés országok állam- és társadalmi vezetését. Az ENSZ például az utóbbi tizenöt évben tucatnyi értekezletet szervezett a szisztematizálási, urbanizációs és más, ezzel kapcsolatos kérdések megvitatására. Említésre méltó, hogy e szemináriumok egyike 1969 őszén hazánk fővárosában, Bukarestben zajlott le.

Mi váltotta ki ezt az új társadalmi jelenséget, s mi tette szükségessé ezzel mondhatni egyidőben egy új, több tárgykört felölelő tudomány megszületését? Íme a kérdés, amelyre itt választ szeretnénk adni.

1. Ismert tény, hogy az utóbbi évtizedekben a Föld lakossága gyors ütemben növekedett. A növekedés hetente annyi, mint Bukarest, évente pedig annyi, mint Románia, Bulgária és Lengyelország összlakossága. Ez a gyors növekedés, amelyet szokás „demográfiai robbanás“-nak is nevezni, főleg az átlagos életkor rövid idő (ötven év) alatti mintegy kétszeres emelkedésének az eredménye — ami viszont annak köszönhető, hogy a termelőerők gyorsan fejlődtek, az életkörülmények állandóan javultak, az orvostudomány újabb eredményeket ért el, az egészségügyi hálózat kiterjedt stb. A jövőben az átlagos életkor további növekedése várható, nemsokára meg fogja közelíteni a 75 évet, ez pedig — a születési hánycsökkenés ellenére — tovább növeli a természetes szaporulatot. Így a jövőben is a Föld lakosságának gyors növekedése várható; az előrejelzések szerint 2000-ben eléri a 6100 milliót, sőt talán a tízmilliárdot.

A lakosságnak ez a rohamos számbeli gyarapodása meglehetősen sok kérdést vet fel. Ezek közül legfontosabbak a következők:

— rövid 30 év alatt mintegy kétmilliárd embernek kell lakást biztosítani, jöllehet a Föld jelenlegi népességének lakásproblémája sincsen megoldva kielégítő módon;

— a megnövekedett lakosságot élelemmel, vízzel, ruházattal kell ellátni, ami a termelés további nagyméretű növekedését igényli. Újabb erőforrásokat és lehetőségeket kell feltárni az egyre nagyobb szükségletek fedezésére.

2. Az általános demográfiai jelenségeken belül különleges helyet foglal el a városi lakosság létszámának növekedése. 1800-ban a Föld összlakosságának csupán 2,9 százaléka lakott városban; századunk elején ez az arány 13,7 százalékra emelkedett, az ötvenes évekre pedig elérte a 29-et. Napjainkban a városi lakosság meghaladja az összlakosság 40 százalékát. Míg tehát az utóbbi százhetven év alatt a Föld lakossága csupán 4,4-szeresére, a városi lakosság 58-szorosára növekedett.

A városi lakosság e gyors növekedésének legfőbb tényezője a bevándorlás, a falusi lakosságnak a városokba való beköltözése. A XX. században igen sok helyen végbement a mezőgazdasági tevékenység gépesítése, s ezzel egyidőben e tevékenység termelékenységének színvonalának gyors emelkedése. A mezőgazdaság egyre

kevesebb munkaerőt igényel, a főlöszleges munkaerő tehát az ipar felé — a városokba — áramlik. A fejlett országokban a mezőgazdaságban dolgozók aránya az összes dolgozók számához viszonyítva 8—15 százalék között mozog.

A városi lakosság jövőbeli fejlődésére vonatkozóan két prognózist mutatunk be. Az első szerint 2000-ben bolygónk összlakosságának 60 százaléka városi lakos lesz (száma a jelenlegi 1450 millióról mintegy 3700 millióra növekszik). Mindezt a falusi lakosság lassú növekedése kísérné majd, 2150 millióról 2400 millióra. A másik feltevés szerint — amely a valósághoz közelállóbbnak tűnik — az ezredfordulón a városi lakosság aránya az összlakosság mintegy 75 százaléka, vagyis 4600 millió lesz, a falusi lakosság pedig 2150 millióról mintegy 1500 millióra csökken. Az utóbbi prognózis azért valószínűbb, mivel a fejlődő országokban még eléggé nagy az agrárnépesség, s ebben a termelési ágban túlnépesedés is tapasztalható.

A városiasodási folyamat egyik jelensége, amelyre külön fel szeretnénk hívni a figyelmet, a városi települések koncentrációja. E folyamatot a következő táblázat szemlélteti:

Városcsoport ezer lakos	1900			1940			1960		
	Váro- sok száma	Összla- kosság millió fő	%	Váro- sok száma	Összla- kosság millió fő	%	Váro- sok száma	Összla- kosság millió fő	%
100—199	150	21,0	22,3	360	50,0	20,6	700	95,9	21,0
200—499	100	29,5	31,4	205	61,0	25,1	343	106,5	23,3
500—999	30	20,0	21,3	75	50,0	20,6	127	88,6	19,3
1000 felett	12	23,5	25,0	38	82,0	33,7	77	166,7	36,4
Összesen	292	94,0	100,0	678	243,0	100,0	1247	457,7	100,0

1900-ban tehát mindössze 292 olyan város volt, amelynek lakossága meghaladta a százezer főt, s 1960-ra ezek száma 1247-re emelkedett. Még szembetűnőbb az egymillió lakoson felüli városok fejlődése, ezeknek száma 1900—1960 között 77-re növekedett, 1970-ben pedig már 96 volt. Jelenleg tíz olyan város van, melyeknek lakossága az ötmilliót is meghaladja.

A koncentráció következményei a városiasodási folyamatban igen sokoldalúak — gondoljunk csak a mammutvárosok ellátására (élelem, víz és egyéb közszolgáltatások), közlekedési problémáik megoldására stb. A mammutvárosok kifejlődésével új fogalmak születtek meg: metropolisz, konurbáció, megalopolisz, városi tartomány, többmillió városi tartomány, városiasodott földrész és ökümenopolisz. E kifejezésekkel egyre gyakrabban találkozunk a tudományos irodalomban; egyes szakemberek ezekkel próbálják jellemezni a fejlett országokban kibontakozó újabb urbanizációs jelenségeket, olyan városok és város csoportok megjelenését, ahol a lakosság számát tíz- és százmilliókban mérik.

A város lakók számának e gyors iramú növekedése s főleg a továbbiakra vonatkozó előrejelzések igen lényeges következmények egész sorát jelentik az egyes országok és tartományok szisztematizálása és fejlődése tekintetében. A szemünk előtt végbemenő — és főleg az előrejelzett — gyors városiasodási folyamatban elengedhetetlen egy olyan politika kidolgozása, amely a gazdasági fejlődéssel összhangban körvonalazza és megállapítja a városi és a falusi települések rendszerét, hálózatát. Számos országban az urbanizálással kapcsolatos intézkedések új lakások építésére, esetleg bizonyos közművesítési munkálatokra szorítkoznak. Csupán ezek

nem oldják meg azonban a kérdéseket. Sok helyen megfigyelhető már a falusi települések, sőt egyes vidékek teljes elnéptelenedése. A városok nem ellenőrzött, spontán fejlődésének következtében „rögtönzött” lakónegyedek (favela, bidonville, shantytown), az urbanizálódás e torz „kinövései” jelennek meg.

3. A népesség gyors ütemű növekedése, valamint az urbanizálódás eddigi és a továbbiakra előrejelzett ritmusa együtt jár a lakosság és az anyagi javak nagyméretű és gyakori *helyváltogatásával*. A lakás és a munkahely közötti napi ingamozgások mellett a közlekedési hálózatnak ki kell elégítenie a pihenőnapok és szabadságok igényelte helyváltogatásokat is. Ezek sokszor túllépik a legmagasabb hétköznapi csúcsforgalmat. Egyes becslések szerint az Egyesült Államokban 1968-ban a lakosság 66 százaléka utazott el lakhelyéről nem munkakörével kapcsolatos cél felé; ugyanakkor Svájcban ez a százalék 54, Angliában és Hollandiában 51, Franciaországban 41 volt. A Turisztikai Minisztérium 1971-ben hazánkban tízmillióra becsülte azok számát, akik turisztikai célokból több mint háromnapos helyváltogatást végeztek. A közlekedési problémák közül azok jelentik a legnagyobb nehézséget, amelyek a gépkocsik számának növekedésével merülnek fel. A motorizálási hányados, mely az egy gépkocsira jutó lakosok számát fejezi ki, a következő fejlődést mutatja egyes nyugati országokban:

	1964	1968
Svédország	5	3,7
Franciaország	6	4,8
Anglia	6	4,7
Svájc	8	6,1
Egyesült Államok	2,3	2,1
Dánia	7	5,7

Az előrejelzések értelmében a motorizálási hányados a 2—3 érték között éri el a telítettséget, ami nagyjából azt jelenti, hogy minden családra egy gépkocsi jut. Mindezzel kapcsolatban a következő főbb problémák merülnek fel:

— a közlekedési utak hálózatát ki kell bővíteni, autószirodákat kell építeni, amelyek lehetővé teszik a gyors forgalmat. Az újabb úthálózat viszont nagy területeket foglal el, rendszerint éppen a legtermékenyebb mezőgazdasági területekből;

— egyre nagyobb területet foglalnak el a parkolóhelyek is (például az amerikai városok egy részében jelenleg a lakózáonakkal egyenlő nagyságú területet). A civilizációs színvonal növekedése tehát ebben az esetben is a mezőgazdasági területek csökkenését jelenti;

— a gépkocsik számának növekedése együtt jár a levegő fokozott szennyeződésével.

4. Az említett jelenségek (lakosságszaporulat, városiasodás, a közlekedési hálózat fejlődése) egyre nagyobb földterületeket vonnak ki a mezőgazdálkodásból. A megnövekedett lakosságnak több élelemre van szüksége, ezzel szemben a mezőgazdasági terület nem növekszik, sőt csökken. Törökországban például évente mintegy 25 ezer hektár területet von ki a mezőgazdálkodásból a városok ellenőrizetlen növekedése.

Az emberiségnek nem olyan régen még 4 milliárd hektár mezőgazdasági területe volt, most viszont csak 1,3 milliárd hektár áll rendelkezésünkre — az erózió, az ésszerűtlen használat, a települések növekedése, az autószirodák, villanyvezeté-

kek, drótkötélpályák építése, a talaj ipari és kémiai szennyeződése stb. következtében (Horia Maicu: *Raport de sinteză*. Urbanism, 1972. 2.).

5. A társadalom XX. századi gyors fejlődése (iparosítás, urbanizálódás, a mezőgazdaság kemizálása stb.) rengeteg, előre nem látott káros következménnyel járt. Fennáll annak a lehetősége, hogy a természet ökológiai egyensúlya teljesen felboruljon, aminek igen káros következményei lehetnek az életkörülmények, a gazdasági és társadalmi tevékenység szempontjából. Paradoxálisnak tűnik, de így van: a gazdasági fejlődés érdekében világviszonylatban kifejtett erőfeszítések az előrelátás hiánya miatt visszajukra fordulnak.

E kérdésekkel itt részletesen nem foglalkozunk; a *Korunk* novemberi számának egyes közleményeiből bővebben megismerhetők. Annyit azonban hangsúlyozunk, hogy az iparosodás és városiasodás eredményeként többek közt a *vízfogyasztás* is óriási mértékben megnövekedett. A probléma megoldását még bonyolítja a vízszennyeződés, ami lehetetlenné teszi a víz újrafelhasználását, s ennek következtében a világ sok területén (főleg a városokban) vízhiány lépett fel, ami vízkorlátozások bevezetését tette szükségessé. A vízgazdálkodási problémák korunk leg-sürgetőbb kérdéseivé váltak.

6. A városiasodással egyidőben és ezzel párhuzamosan új tevékenységi ágak jönnek létre, a háztartási munkálatok ugyanis önálló tevékenységi ágakká fejlődnek. Nagymértékben kiszélesedik a társadalmi munkamegosztás. A fűtés, a víz-hordás máris önálló tevékenységgé vált, de hasonló elkülönülés jeleit figyelhetjük meg a mosás, az ételkészítés területén is. A jövőben valószínűleg csak azok a tevékenységek maradnak majd a magánháztartás keretében, amelyek a lakáshoz vannak kötve, s természetüknél fogva nem különülhetnek el (például a takarítás). A gyermeknevelés — iskolás korig — szintén megkezdte önállósulását: gondoljunk csak a bölcsődékre, napközi otthonokra stb.

Nincs már messze Lenin ama megállapításának érvénybe lépése, mely szerint a kis egyéni háztartások nagy szocialista háztartássá fognak átalakulni. A háztartási munkálatok különálló tevékenységi ággá fejlődése, a munkaidő tetemes csökkenése a szabad idő nagymértékű növekedését fogja eredményezni. Egyes előrejelzések szerint 2000-ben a munkaidő évi 1100—1200 óra lesz. A szabad idő növekedése újabb szisztematizálási problémákat vet fel — olyanokat, mint például a szórakozóhelyek, vikendházak és -telepek létesítése, a turisztika erőteljes fejlesztése.

Az említett jelenségek az életkörülmények sokoldalú, rohamos változását idézték elő. Felmerült annak szükségessége, hogy az életkörülményeket tudatosan alakítsuk ki, a jelenlegi és főleg a jövőbeli követelményeknek megfelelően, figyelembe véve az összes természeti és társadalmi következményeket, kiküszöbölve a társadalomra káros hatásokat.

\*

Az életkörülmények, az életkeret (environment) e tudatos, a tudomány megállapításainak s az emberi természetnek megfelelő kialakítását nevezzük *szisztematizálás*nak. Az RKP Országos Konferenciájának irányelvei a területek, városok és falvak rendezéséről, gazdasági-társadalmi fejlesztéséről a következőképpen határozzák meg e tevékenység célját: „A szisztematizálás megteremti azt a keretet, amelyben az egész lakosság él és dolgozik, amelyben a gazdasági és társadalmi tevékenység folyik...” Ez a keret természetes és mesterséges elemeket foglal magába, rendkívül összetett és sokoldalú, s ezért tanulmányozása számos tudomány (építészet, közgazdaságtan, demográfia, szociológia, pszichológia, geológia, biológia, neveléstudomány, antropológia, ergonómia stb.) együttes erőfeszítését igényli.

Az életkeret tudatos megtervezése mondhatni mindenhol megkezdődött, és kisebb-nagyobb eredménnyel folyik. Kevés ország mondhatja el azonban, hogy *a szisztematizálási politika egyik nagy fontosságú oldala az államvezetésnek*, mint ahogy hazánkban van. Nálunk — ennek megfelelően — intézményesítették a szisztematizálást, s a júliusban lezajlott Országos Pártkonferencia pontosan körvonalazza e tevékenység céljait és feladatait. Rövidesen megjelenik a szisztematizálási törvény is, az egységes irányítás céljából pedig megalakul a Minisztertanács szerveként a Területrendezési Kormánybizottság.

Hazánk, akárcsak a többi szocialista ország, sok előnnyel számolhat a tőkés országokkal szemben a szisztematizálási tevékenységet illetően. Lényegesek ebben a tekintetben a következők:

— a termelőeszközök társadalmi tulajdona, aminek köszönhetően a szisztematizálás során nem merülnek fel tulajdonjogi nehézségek (az ENSZ említett értekezletein például számos nyugati ország felszólalója követelte a városi belsőségek állami tulajdonba vételét);

— a beruházási alapok központosítottasága, ami lehetővé teszi a szisztematizálási tevékenységgel járó, nagy erőfeszítést igénylő munkálatok végrehajtását;

— a nemzetgazdaság tervszerűsítetttsége, vagyis az, hogy az állami tervek kijelölik és meghatározzák az ország egészének s ezen belül az egyes területeknek, városoknak, falvaknak jövőbeli fejlődését. „A távlati felmérő munka — szögeznek le az említett Irányelvek —, amely a modern társadalom vezetésének szervező része, nagy fontosságú szisztematizálási tevékenységet feltételez Románia 1990—2000-ig terjedő fejlődésének irányvonalaival összhangban, szem előtt tartva az ország sajátosságait, a műszaki haladás követelményeit, a világviszonylatban mutatkozó tendenciákat.“ Lényegében tehát minden szisztematizálási tevékenység alapja az előrelátás — főleg a gazdasági előrelátás és előrejelzés. Egy ország településhálózatát s a társadalom életkeretéhez tartozó más elemeket végső soron a gazdasági tényezők határozzák meg.

Érdekes ebből a szempontból tanulmányozni a tőkés országokban készült szisztematizálási terveket, mint például Tooks-szigetét (USA) vagy Zonguldak tartományát (Törökország). Mindkét munka az építészeti keret és a gazdasági fejlődés szoros kölcsönhatását hangsúlyozza, s szükségesnek véli a szisztematizálási tevékenység összekapcsolását a tanulmányozott terület jövőbeli gazdasági fejlődésével.

\*

Nézzük meg ezek után, hogyan oldódnak meg hazánkban gyakorlatilag a különböző szisztematizálási problémák.

*A településhálózat harmonikus fejlesztése.* — Ismeretes, hogy Románia anarchikusan alakult helyeshálózatot örökölt a régi rendszertől, amely nagyszámú szétszórt, területi szempontból túlságosan kiterjedt kis településből állt. A településhálózat mindenkor összhangban van a társadalom gazdasági fejlettségével és bizonyos földrajzi tényezőkkel (domborzat, természeti kincsek, víz stb.). A falusi települések hazai szétszórt rendszerét a mezőgazdasági munka alacsony termelékenysége határozta meg, valamint az a tény, hogy a használt munkaeszközök a föld megművelésének körzetét — a domborzati viszonyoktól függően — öt-hat kilométeres távolságra korlátozták. Ilyen körülmények között jött létre itt az a 13 000 falu, melyeknek 40 százalékában ötszáznál kevesebben laktak.

Világos, hogy ez a településrendszer nem felel meg a termelőerők jelenlegi színvonalának, amely a mezőgazdasági munka termelékenységének jelentős növekedését jelenti, valamint annak a körzetnek mintegy tíz-tizenöt kilométerre

való kiterjesztését, amelyben ez a tevékenység kedvező körülmények közt végbe-mehet. A mezőgazdaság komplex gépesítése következtében, amely hazánkban 1990-ben fejeződik be, az ország dolgozó lakosságának jelenlegi 47 százaléka helyett a nemzetgazdaságnak ebben az ágában az előrejelzések szerint mindössze 10—15 százaléka fog dolgozni.

Az említett tényezők a városiasodási folyamat kiterjedéséhez vezetnek. Fel-merül a kérdés: milyen irányba fogjuk terelni hazánkban e folyamatot? Figye-lembe véve országunk sajátosságait, a jelenlegi realitásokat s ugyanakkor a sok-oldalúan fejlett szocialista társadalom követelményeit, az urbanizálódás irányát Nicolae Ceaușescu elvtárs az Országos Pártkonferencián előterjesztett jelentésben a következőképp jelölte ki: „Következtesen munkálkodnunk kell minden egyes város, minden egyes község harmonikus fejlesztéséért, oly módon, hogy minél jobb anyagi és szellemi életkörülményeket biztosítsunk a lakosoknak. A sokoldalúan fej-lett szocialista társadalom megvalósítása és a kommunizmusra való fokozott áttérés feltételezi a falvak életszínvonalának fokozatos közelítését a városokéhoz. A falvak és a községek rendezésében szem előtt kell tartani ezt az orientációt, szervezeten, tudatosan kell cselekedni, hogy erős, virágzó falusi központokat, olyan igazi mező-gazdasági városokat alakítsunk ki, melyekben az összes lakosok maradéktalanul él-vezhetik a szocializmus jótéteményeit.“

Az urbanizálódás e kiegyensúlyozott politikája egyenes következménye an-nak a hatalmas erőfeszítésnek, amelyet pártunk az ország egész területe s külö-nösen az elmaradott vidékek gazdasági felemelkedése érdekében kifejt. Már az 1966—1970-es ötéves tervben egész sor, a múltban kevésbé fejlődött megye (pél-dául Bacău, Szatmár, Argeș, Dolj, Maros, Galați, Kovászna) erőteljesen megnövelte ipari termelését. Ennek az irányzatnak mintegy folytatásaként a jelenlegi ötéves tervben e vidékek ipari termelésének növekedése gyorsabb ütemű lesz, mint az or-szágos átlag. Így például, miközben az ország ipari termelése évenként átlagosan 11—12 százalékkal növekszik, Beszterce-Naszód megyében az évi átlagos növekedés 20,3 százaléka, Teleorman megyében 21,6 százaléka, Hargita megyében 15,8 százaléka, Szilágymegyében 25,4 százaléka lesz.

Az Országos Pártkonferencia területrendezési irányelvei a minisztériumok, valamint a néptanácsok végrehajtó bizottságai feladatuként jelölik meg, hogy a fejlődési kilátásokkal rendelkező falusi településekbe (főként a leendő városi jel-legű központokba) ipari és agráregységeket, köztársasági szintű gazdasági vállá-latokhoz tartozó üzemsztyályokat telepítsenek. Ezek az egységek és üzemsztyályok biztosítani fogják a mezőgazdaságból felszabadult munkaerő alkalmazását, valamint a helyi nyersanyagok és mezőgazdasági termékek hasznosítását.

A termelőerők ésszerű területi elosztása kedvező feltételeket teremt az ország településhálózatának korszerű, harmonikus kiépítéséhez, megteremti annak lehetősé-gét, hogy a falusi települések városi színvonalra emelkedjenek. Az eddig elmon-dottakat összegezve, országunk településhálózatában a közeljövőben a következő előirányzott változások várhatók:

- a jelenlegi városok fejlődése, ami átfogó városrendezési tevékenység meg-szervezését és kifejtését igényli. Meg kell határozni az egyes városok társadalmi-gazdasági profilját; a termelőegységeket, a lakásokat és társadalmi-kulturális épü-leteket céltudatosan kell telepíteni, s a városrendezést a környező területtel össz-hangban kell végezni;

- a következő tíz-tizenöt évben mintegy 300—350 új városi központot fogunk kifejlesztetni azokból a falvakból, amelyeknek kedvező fejlődési feltételeik és táv-lataik vannak. E központoknak a jövőben több mint ötezer lakosa lesz, és négy-öt

közeli, átlagban 15—20 kilométer távolságra eső község lakosságának állnak rendelkezésére művelődési létesítményekkel, kereskedelmi és szolgáltatási egységekkel stb.;

— a falvak és községek összpontosítása már az 1967. decemberi Országos Pártkonferencia határozatainak valóra váltása során megkezdődött (eddig mintegy 5000 községet tömörítettünk valamivel több mint 2700 községbe). A jövőben ez a folyamat még inkább kibontakozik: a fejlődési feltételekkel kevésbé rendelkező kis és szétszórt falvakból a lakosság átcsoportosul a nagyobb községekbe.

E céltudatosan irányított urbanizálódás az ország minden fejlődőképes helységének felemelkedéséhez vezet, s azt eredményezi majd, hogy a falusi munka- és életkörülmények megközelítik a városiakat. Szisztematizálási politikánk ugyanakkor jelentős szerepet tölt be az ország összes honpolgárai teljes jogegyenlőségének biztosításában.

*A földalap szigorú megvédése.* — A fenti előirányzatok megvalósulása nemcsak hazánk településrendszerének harmonikus fejlődését fogja biztosítani, hanem az ésszerű életkeret kialakításának más kérdéseiben is tudományos irányvonalat szab meg.

A falvak szisztematizálásáról tudvalevőleg hosszú időn át senki sem gondoskodott; sok helyi állami szerv azt a téves nézetet vallotta, hogy a falusi települések fejlesztésében a terület kiterjesztésének vonalán kell haladni. Noha törvényes rendelkezések szögezték le, hogy új épületek csak a falu belterületén emelhetők, az utóbbi húsz-huszonöt évben mégis igen sok falu nagymértékben kiterjedt, mégpedig épp a legjobb mezőgazdasági területekre, a közlekedési vonalak mentén. Jelentős szántóterületet foglaltak el továbbá az új ipari, agro-zoottechnikai létesítmények, az úthálózat stb. Ily módon csupán 1971-ben több mint 10 000 hektár területet vontak ki végleg a mezőgazdasági termelésből, s ennek csaknem a fele jól termő szántóföld volt. „Mindebből kitűnik — hangsúlyozzák a már idézett Irányelvek —, hogy számos minisztérium, központi intézmény és néptanács túrhetetlen felelőtlenséget tanúsít a földdel, ezzel a nemzeti vagyonnal szemben, amelynek ésszerű felhasználásától függ az anyagi termelés növelése, az egész nép jóléte.“ A földalap szigorú megvédése egyik legfontosabb kötelességünk, amelynek teljesítése érdekében a következő feladatokat tűzzük ki magunk elé:

— felül kell vizsgálni a helységek által elfoglalt területeket, és pontosan meg kell határozni a városok és falvak beépíthető területét. A szigorú rend meghonosítása érdekében a jövőben törvény határozza meg a városok és falvak beépíthető területét;

— bármilyen gazdasági vagy társadalmi-művelődési objektumot kizárólag a városok és falvak belterületén kell létesíteni; a villany- és telefonhuzalokat lehetőleg a már meglévő utak mentén kell vezetni;

— felül kell vizsgálni a községi, főleg pedig a szántóföldeket átszelő mezei úthálózatot, mert ésszerűsítésével jelentős területek adhatók vissza a mezőgazdaságnak; az új utak létesítésénél jobban figyelembe kell venni a meglévő úthálózatot, és általában arra kell törekedni, hogy az utak minél kisebb területet vonjanak el a mezőgazdaságtól;

— megkülönböztetett figyelmet kell fordítani az erdőterületek kijelölésére, az erdősített területek fenntartására és az újraerdősítés biztosítására, ami hozzájárul a leromlott területek javításához, a talajerózió leküzdéséhez, a földcsuszamlások megelőzéséhez, valamint a környezet védelméhez;

— a falvak összevonásával szintén jelentős területeket kell visszajuttatni a mezőgazdaságnak.



A belterületek korlátozásának körülményei középette a városok és falvak fejlődése csak az épületek összpontosítása és az emeletek számának növelése útján történhet. Következésképpen azt az 520 000 lakást, amelyet állami alapokból vagy állami kölcsön felhasználásával, valamint azt a 270 000 lakást, melyet az állampolgárok saját alapjaikból fognak építeni a jelenlegi ötéves terv során, s amelyek együttvéve mintegy 2,5 millió személy részére biztosítanak új otthont, úgy kell tervezni és kivitelezni, hogy a hektáronkénti népsűrűség a városok és falvak belterületein növekedjék.

*A természeti környezet épségének megőrzése.* — Az ipar és a közlekedés fejlődésével, valamint a mezőgazdaság kemizálásával hazánkban is erősen megnövekedtek a levegő, a víz és a talaj szennyeződésének lehetőségei. Ha nem intézkedünk idejében, a környezet szennyeződése felborítja a természet ökológiai egyensúlyát. Sajnos, nálunk is előfordult, hogy egyes ipari létesítmények tervezésekor és kivitelezésekor nem tartották szem előtt mindazokat az intézkedéseket, amelyek a szennyeződést korlátozzák vagy teljesen kiküszöbölik.

A fentieket figyelembe véve, a szisztematizálási tevékenység egyik legfontosabb feladata felkutatni a levegő, a víz és a talaj szennyeződésének forrásait, és intézkedéseket javasolni felszámolásukra, illetve káros következményeik elhárítására. Ebből a célból:

— a szisztematizálási tervekben meg kell határozni azokat az övezeteket, melyekben a környezetre kedvezőtlen hatású ipari létesítmények telepíthetők, s ugyanakkor védőintézkedéseket kell előírni;

— mindazoknak az ipari egységeknek, amelyek szennyeződést okoznak, határozottan intézkedniük kell ennek megelőzésére, illetve a zaj csökkentésére és kiküszöbölésére;

— bizonyos lakóövezetekben meg kell tiltani a gépkocsik közlekedését a zaj és a levegőszennyeződés csökkentése céljából, növelni kell a parkosított területeket a városokban;

— védeni kell a városok belterületén, valamint ennek közvetlen közelében levő értékes természeti elemeket (erdőket, parkokat, tavakat stb.), amelyeknek fontos szerepük van a mikroklíma fenntartásában, s ugyanakkor pihenési és üdülési lehetőségeket nyújtanak a lakosság számára.

Külön kifejtést igényelne, de helyszűke miatt itt említjük meg, hogy mindezzel párhuzamosan a közlekedési utak országos hálózatát egységes koncepció szerint kell fejleszteni. Úthálózatunknak ki kell elégítenie az egyre nagyobb forgalom, valamint a nemzetgazdaság távlati szükségleteit, figyelembe véve azonban a földalappal való takarékoskodás követelményeit is. E célból területi viszonylatban össze kell hangolni az összes közlekedési utakat a termelő és értékesítő központokkal, a nyersanyagbázisokkal, a települések egész hálózatával.

\*

Az elmondottakból remélhetőleg kitűnik, hogy a szisztematizálás a társadalom fejlődésében nem másod- vagy harmadrendű probléma, hanem egyike a haladás, a jövőépítés legfontosabb kérdéseinek. A kedvező életkeret, amelyet a szisztematizálás próbál kialakítani, annak milyensége nem lehet közömbös egyetlen állampolgár szemében sem. Ennek megfelelően az RKP Országos Konferenciájának irányelvi leszögezük: „Meg kell teremteni a feltételeket ahhoz, hogy a dolgozók egyre behatóbban kivegyék részüket a városok és a falvak fejlesztésével kapcsolatos problémák megoldásából.”

## „HARC A KÖZÖNNYEL”

Tudor Vianu egy régebbi esszéjében a *nemzedék* pontosabb meghatározására új fogalmat javasolt, az *alkotó-nemzedéket*: „A civilizált társadalmak jellemzője, hogy különböző korú emberek társulhatnak egy közös téma érdekében, s így összetartozó alkotó-nemzedékké válnak.“ A gondolatmenet logikus befejezése, hogy a kultúra területén a nemzedék fogalmát nem elsősorban a kor s a biológiai adottságok határozzák meg, hanem inkább „a társadalmi harc és az antagonizmusok jellegzetes formái“, amelyeket meghatározott időben kialakult emberi csoportok találkozása, azonossága alkot. Az „alkotó-nemzedék“ a magatartások, kifejezési formák, általános ítéletek azonosságát vagy hasonlóságát feltételezi; ezeket vagy az utánérzés mechanizmusa határozza meg, a „közös kultúra, melyből ők (a kultúra alkotói) táplálkoznak“, vagy „azoknak a gazdasági-politikai és társadalmi körülményeknek az összessége, melyben alkotni kénytelenek“.

Tudor Vianu meghatározását véve alapul, könnyen megállapíthatjuk az 1960—1970 között jelentkező költői nemzedék közös vonásait, „a társadalmi-gazdasági és politikai körülmények összessége“ hatására kialakult hasonló eszményeket s olyan magatartásokat, melyek lírai témában és motívumokban szinte minden alkotónál jelentkeznek. Ez az a nemzedék, melynek gyermekkorá magán viseli az utolsó háború megrázkódtatásait vagy annak következményeit, de különösen azt, hogy a fiatalok a szellemiekben végbemenő strukturális változások korában forrtak ki. Az átalakulások szintje új ebben az esetben, hiszen a proletkultus dogmatizmus lényegében már lezárult akkor, amikor Nichita Stănescu, Cezar Baltag és Ilie Constantin kötetei megnyitják a *Lucafárult*, az elsőkötetes írók könyvsorozatát.

Ha észlelhető is még néhol az elavult mentalitás a fiatal írók kezdeti alkotásaiban, ez a negatívum távolról sem oly súlyosan jelentkezik, mint az azelőtti időkben. Egy tény kétségtelen: ez a nemzedék nem ismétli meg a régi tévedéseket, a legmerészebb újításokra vállalkozik, új szint körvonalazódik jelentkezésével, melyet *alkotói etikának* nevezhetnénk. A viszonylag közös témán túl rokonságot mutatnak *szellemi* magatartásukban, mely a lényegében azonos egzisztenciális tapasztalatok eredménye; ez a szellemi azonosság pedig példás és emlékezetes meghatározást nyert: „harc a közönnnyel.“ Természetes tehát, ha ennek az alkotó-nemzedéknek a jelentkezését Nicolae Labiş verseihez és létéhez kapcsoljuk, aki korai tragikus halálával az örök ifjúság szimbólumává vált.

A dolgok természetéhez tartozik, hogy minden nemzedék kialakítson magának egy *mítoszt*, melyben eszményeit körvonalazza, mely vonzóerejével, egyedülálló varázsával egy ilyen írói közösség alkotói lehetőségeit ötvözi egybe. Nicolae Labiş léte magába foglalja mindazt, amit *példás létnek* mondhatunk, vagy ahogy nevezték, „példás életrajznak“. Így érezték az őt követő költők is, akik a fiatal szellemiség megítélésében Labiş tekintették viszonyítási alapnak. Bár a *Lupta cu inertiă* (Harc a közönnnyel) szerzője mozgalmas korának nem egyedüli költőtanúja, ő az, aki túlhaladta kora lehetőségeit, kialakította a *szükséges gyermekkor mítoszt*, s megnyitotta lelkét az univerzum befogadására. Ilyenformán mítosszá ala-

kította saját ifjúságát, mely annyira egybefonódott a forradalmi megújulás folyamatával, hogy nem is lehet mentes a szimbólum jegyeitől. A *fiatal költő* együtt nőtt az új társadalommal, s különösen ilyen értelemben kap magyarázatot verseinek egyik jellemző vonása, melyre ugyanazon nemzedék kritikusa figyelt fel: „A lírai én dialógusa a világgal Labiş esetében *formatív* jellegű, fogékonysága nyilvánvaló“ (Matei Călinescu). Nem egy külső megfontolt csatlakozás jellemzi, hanem a belső és külső tényezők, az egyén szubjektivitása és tudata s az átalakulóban levő társadalmi, közösségi tudat „összhangja“ is. Mert bár valahol azt jegyzi fel magáról, hogy ő nem költő, csak „témákat dolgoz fel“ (talán a társadalmi-politikai hovatartozás nagyon makacs érzéséből adódik ez), Labiş a korának legkényesebb kérdéseit felvető s ettől *áthatott* élet példáját adja. A szó legszorosabb értelmében vett „lázasodó“ és forradalmár költő, de nem anarchista, hanem a példásan józan tudat előjogát keresi; kényelmetlen Orpheusz ő, aki mielőtt „megénekelné“ a világot, szigorú etikai vizsgálatnak veti alá. De hogy társai és követői a „példás életrajz“ képviselőjeként tartják számon, az *Harc a közönnyel* című művének köszönhető elsősorban, melyben a történelmet a *fiatal szellem* szemzőgéből nézi, saját életében fedezi fel az idő életét, s a történelmi fejlődési folyamatban saját gyötrelmeit. Adrian Păunescu, a Labişet követő költő joggal írja róla, hogy „a forradalmat saját alkatához alkalmazza“.

A Labiş-féle „harc a közönnyel“ nemcsak a szellemi pangás leküzdését tartalmazza, hanem felhívást intéz a művészi kényelmesség leküzdésére — melyet művében alkalmaz is —, a „főbb lírai források“ újrafelfedezését s az egyéni világlátást tükröző vers újjászületését hirdeti meg. Vitathatatlan tehát, hogy bár nem szakít véglegesen a korára jellemző verselési móddal, költészete fordulópontot jelent a hagyományok újrafelfedezésének útján.

Vajon elégséges lehet-e a „harc a közönnyel“ egy kifejezési formákban oly különböző költőnemzedék jellemzésére? Úgy véljük, igen, mivel ez az alkotói évtized egyrészt az értékek visszaállításának, másrészt egy új szellemiség kialakulásának kora. Ez a nemzedék programjával tüzi ki a mindenre fogékonyságot, s eszményéül a tisztánlátást. Ennél a nemzedéknél mindenképpen függőségről, Labiş-mítoszról beszélhetünk. A *Primele iubiri* (Első szerelmek) alkotójának „nyitott“ léte a zaklatott kezdet és ígéret jegyében fogant, mint maga a költészete is: nyitott mű — hiszen csak a kezdetek görcsös kikristályosodási fázisáig juthatott el; mindez az új nemzedékre erős, egyéni hatást gyakorolt. Minden úgy alakul, mintha Nichita Stănescu és Cezar Baltag, Ion Gheorghe és Marin Sorescu vagy Ana Blandiana, Ioan Alexandru és Adrian Păunescu nemzedéke köteletségének tartaná egy alig körvonalazódott, de példásnak vélt mű és lét kiteljesítését. Akár a vers mitikus (tradicionális) forrásaiba vetett hit, akár a jelent érzékenyen átélő s demitizáló hajlam vezeti e nemzedéket, képviselői eljutnak az alkotói szabadság teljes tudatáig, de egy felelősséggel teljes szabadságérzetig is, s előnyben részesítik a történelmi vagy az egyéni lét feletti meditációt. Nicolae Manolescu állítása, hogy „Labiş egy vers-lecke szerzője“, egy költői *légkör* teremtménye (nem az epigonizmusé!), nagyon pontosnak bizonyult. Mert ha a *Harc a közönnyel* szerzőjének közvetlen hatását észlelhetjük is bizonyos művekben és néhány fiatal költőnél, ezek hamar elszakadnak varázsától, saját utat törve maguknak. Labiş patetikus meghatározása a legkülönbözőbb és a legelőreláthatatlanabb fejlődési lehetőségeket nyitotta meg. Hozzájárult az irodalom dialektikus fejlődése szükségességének újratudatosításához, mely állandó aktív magatartást és az új utak keresését feltételezi. Eminescut, Blagát, Barbut, Bacoviát, Arghezit Labiş nyomán fedezik fel újra. Költészete tehát egy korszak lezárulását és ugyanakkor egy új



M. Makkai Piroska: Sziszüphosz

kor születését jelzi. Lezár egy korszakot, mert a modern román költészet szintézisét adja, amikor új történelmi feltételek szabta víziót próbál körvonalazni — ám a formák „klasszikus” tisztaságát és egyensúlyát tiszteletben tartva, látványos kísérletezés nélkül. Késői verseiben szűkebb területekre tevődik a hangsúly, egyre egyénibb hangra talál. A Labiş-ellenesek egyre kevésbé hallatják hangjukat a klasszicizáló formulák mögül, minthogy a modern hagyományok rehabilitálódnak. A mitizáló folyamat, mely egyetlen értékes alkotást sem kerülhet el, jellemzően a demitizálás szükségességének tudatából fog táplálkozni; a költészet az intellektuális líra szolgálatába szegődik vissza, de nem „tartalmilag”, a szó hagyományos értelmében. A tartalmi pátosz a forma pátosza is — előtérbe kerül az egyéniség-mítosz. A költészet öntudata ismét kihangsúlyozódik, felerősíti az elmélkedés folyamatát a szavak világának sajátos, belső mozgásáról. A konvenció egyre inkább önmaga ellen irányul.

A „labísi funkció” tehát termékenynek bizonyult az új nemzedék tudatának aktivizálásában, az alkotói magatartás legkülönbözőbb aspektusainak kibontakozását segítette elő. Van egy tényező, mely a mai nemzedék szellemi arculatának kialakulásában fontos szerepet játszott, s melyet az *Első szerelmek* költője önmagát elemezve fedezett fel; 1954-es naplójában olvassuk: „Lelkesedés és kétely, rendkívüli érzékenység és fájdalmas lelki merevség, biztonságérzet és nyugtalanság, életrealitás és nyomasztó melankólia, minden jelző kettőzve jelentkezik, mindegyik az ellenpólusával.” Befejezetlen művére ugyanez jellemző. A „Labísh-mítoszt” természetesen felfokozta a költő villámszerű, igazságtalan halála. „Labísh halála —

írja Ion Gheorghe — nemzedékünket idejében ébresztette fel a gyermekkor édes állapotából. Akkor fogtuk fel, hogy ilyen fiatalon is meg lehet halni... Labiş halála egyszerre kiélezte értelmünket és elmékedéseinket [...] a nagy kérdés elé állított bennünket: lenni vagy nem lenni?" Gyakorlatilag az új nemzedék minden tagja átél ehhez hasonló zaklatott lelkiállapotot.

\*

Bár a labiş magatartás és a labiş témák fellelhetők az öt követő nemzedéknél, ez nem jelent epigonizmust. Elsősorban azért nem, mert a fiatal költők tudatában és írásaiban visszhangra talált verseit egy olyan szellemi állapot kifejezésének vélhetjük, melyet a *Harc a közönnyel* szerzője csak elsőként, de nem kizárólagosan fejezett ki: olyan sorozatot nyitott meg, melyet az adott történeti keretek között „előreláthatott“, sietette ennek látványos és magabiztos megjelenését, s egyéni hangot sugalmazott. Másrészt viszont, bár a labiş líra hatása alatt indul ez a nemzedék, későbbi fejlődése távol áll attól, hogy ennek alárendeltje vagy egyszerűen csak folytatója legyen. Ellenkezőleg, egyre nyilvánvalóbbá válik ezeknek a költőknek az eredetisége, egyéni hangvétele, a kísérletezésre, újjításra való hajlandósága, ami pedig a lírai magatartást illeti, a kezdeti romantizmus mellé ironikus önellenőrzés társul, vagy az igényesebb *formák* és strukturák tudatosulása, melyet elődükénél, a még „tradicionalista“ költőnél nem észlelünk — nem is volt ideje eljutni idáig. Hogy a „klasszikus“ formák felbontása bekövetkezett volna-e Labişnál, csak feltételezés marad. Az új nemzedék csupán versének nyitott *szellemét* vehette át, mely minden fejlődési lehetőséget magában hordoz, mert azt a nélkülözhetetlen dinamikus magatartást tartalmazza, azt az alkati nonkonformizmust, mely később a legmeglepőbb alakulásokhoz vezet.

Nem elhanyagolható tényező az a gazdag irodalmi közeg sem, melyben az új nemzedék jelentkezik. A hatvanas években a nagy „visszavonultak“ természetes jogaikba lépnek, s jelenlétükkel visszaállítják a harmonikus fejlődést. 1962-ben jelenik meg Lucian Blaga posztumusz kötete, Argezi — egy „epikus“ szakasz után — visszatér a lírához, megszilárdul a bacoviai vers tekintélye, s Barbu verseinek kiadásával valóságos „barbui irányzat“ születik. Mindezek termékenyen hatnak az új évtized avantgarde nemzedékére. Az új alkotó-nemzedék tehát egyre szélesebb körű és gazdagodó kulturális-irodalmi környezetben alakul. Gyakorlatilag ebben az évtizedben minden jelentős és kevésbé jelentős költő visszakerül a természetes irodalmi vérkeringésbe (Goga, Pillat, Voiculescu, Minulescu, Adrian Maniu, Ion Vinea, a szimbolistáktól a tradicionalistákig, az avantgarde képviselőitől a második világháború idején jelentkező bohém lázadóig mindenki — C. Tonogaru, Geo Dumitrescu, Ion Caraion, Ben. Corlaci). Egy ilyen újra egységes front előtt, az értékek kikristályosodási folyamatának közepette az új nemzedékek hozzájárulása pontosabb elbírálás alá eshet.

A hetedik évtized nemzedékének alkatában a legfrappánsabb elem a *vallo-* más *pátosza*. Legyőzik a „fenntartások“ utolsó bástyáit is, a vallomás végleges győzelme nyilvánvalóvá válik, s ez lesz a líra legközvetlenebb kifejezője. A vers egy *korosztály* vallomásává válik, az ifjúságévá, amely a világot fedezi fel, s felfedező útján nagykorúsodik. A román líra történetében páratlan az, ahogyan körvonalazódik a sokrétű, erős, egységes *fiatal költői arcél*. Az a bizonyos labiş „példás életrajz“ tulajdonképpen a vers új meghatározásához is vezetett: a *világmindenség felfedezésének s tudatos uralásának naív hitéhez*. A közlésnek, az egyén valóság felé való határtalan kitárulkozásának a költészete ez, a történelmi dinamika hamisítatlan reflexiója a szubjektív dinamikában, az *életrajz* és a *történelem* egybeesésének tükré.

E nemzedék képviselőinek első könyvei szinte kivétel nélkül példaként szolgálnak e megállapítás alátámasztására. Az *ártatlanság* jegyében jelentkezik Nichita Stănescu is. A kifejezetten kontemplatív magatartással az „ártatlanság dinamikáját” állítja szembe. Nem a kozmosz lényegi tisztaságát magasztalja, hanem a dolgozó lényegének kristályosodási *folyamatát* mitizálja, a külsőben az érzelmek belső mozgásait *tükrözi*. Az én teljes felszabadulásának vagyunk tanúi, s ezért nevezhetőek versei az „érzelmek látomásainak”. Költészetének egyéni jegyei vitathatatlanok, sok tekintetben eltávolodik Labiştól; „elvontabb” is nála, de „szellemük” lényegében azonos, s nem túlzás azt állítanunk, hogy a *Viziunea sentimentelor* (Érzelmek látomása) nem más, mint a „harc a közönnyel” individualizáltabb feloldozásban.

Végső soron ugyanezen a vonalon halad Cezar Baltag, Ana Blandiana, Ilie Constantin vagy Gabriela Melinescu költészete is, különbözőségük ellenére mindegyik a naiv serdülőkör kifejezője, később meg egy olyan felnőttéválás költői lesznek, mely nemhogy nem zárja ki, de feltételezi a szellem állhatatos tisztaságát. A *Cununa de aur* (Arany koszorú), Cezar Baltag 1960-ban megjelent első kötete olyan lírai témákat dolgoz fel, melyek később a nemzedék képviselőinek szinte minden tagjánál szerepelnek, és felismerhetően a *Harc a közönnyel* szerzőjének gondolatait viszi tovább. A mozdulatok kozmikusává növelése, mely kezdetben retorikusan jelentkezik, később kifinomultabb kifejezést kap. Ana Blandiana viszont már jelentkezésekor a „végleges ártatlanságot” jelzi, mely a későbbiekben csak még jobban kihangsúlyozódik, a tisztaságkeresés valóságos rögeszméjévé, a magas etikai igények kifejezőjévé válik, s ebben nagyon közel áll a Nicolae Labiş változta etikai igényekhez. A *Călcăiul vulnerabil* (A sebezhető sarok) szerzője borzongva keresi a belső egyensúlyt, mely látszólag statikus a valóság lealacsonyító mozgásaival szemben; ez is egyfajta „harc a közönnyel”.

Ilie Constantinnál az igazi „harc a közönnyel” a kényelmességgel vívott harccá alakul át. Gabriela Melinescu költészetét, bár nem jellemző rá a közvetlen etikai elmélkedés, az „őszinteség” és „naivitás” költészetének nevezték, s ez az, amiben nemzedéke mozgalmával találkozik, akárcsak Constanța Buzea, kimondottan valomásos lírai költeményeiben.

Nicolae Labiş „vers-leckéje” nem maradt kiaknázatlan „retorikus” aspektusait tekintve sem. A *Harc a közönnyel* szerzőjének romantikus alkata, mely olykor tomboló, a közösséget mozgósítani akaró *felszólításként* jut kifejezésre, vagy azt fagatja, mi értelme van az egyén bekapcsolódásának a világ közönyével való harcba — lényegét tekintve megtalálható Adrian Păunescu lírájában is. Adrian Păunescu költészete patetikus proklamációja a kor erkölcsi eszméinek, olyan hallgatóközönséghez szól, mely azzal a céllal gyűlt össze, hogy „megítélje” a költő létének költészetben kifejeződő szimbolikumát; a költő leleplezi a pillanatnyi gyávaság tüneteit, a szellemi tunyaságot. Egészében nézve, Adrian Păunescu költészete is a *fiatal költő* szellemi portréját adja, a fiatal költőt, aki képes a legnemesebb önfeláldozásra, aki lelkes, de ugyanakkor tartózkodó is, ártatlan, de önelemző, hajthatatlan *ártatlansága* nem egyéb, mint a művész társadalmi felelősségérzete.

A labísi „etika” vállalása az olyan költőknél is jelen van, akik közvetlenebbül kapcsolódnak a szellemi hagyományokhoz, mint például Ioan Alexandru és Ion Gheorghe; költészetükben mindketten ősi érzékenységből táplálkoznak. Etikai „modelljük” a romlatlan paraszti lélek, ennek nemességét rajzolják meg, anélkül azonban, hogy idealizálnák. Az amorfi anyag (a lét „közönyének” másik arca) nyomasztó hatása alatt álló költői univerzum az övék, olyan tér, melyben sötét és tragikus szertartások zajlanak, melyben az emberek a lét tisztaságáért vívják



véget nem érő harcukat. A csirázás kozmikus méretű víziója, amelyet mint a lét dinamikájának kifejezőjét magasztalnak, ezeknél a költőknél az egyéni tudat ellen forduló, elburjánzó matéria veszélyétől való félelemként is jelentkezik, és ennek a nevében keresik egy megnyugtató egyensúly lehetőségét. A nemzedékre jellemző „szellemi állapot“ ezekben a költőkben is könnyen fellelhető.

Eltérőbb jegyeket mutat ilyen értelemben Marin Sorescu költészete. Ha viszont figyelmesebben vizsgáljuk, egyáltalán nem áll szemben az említett, viszonylag egységes értelmű alkotói „programmal“. Első kötete, az 1964-ben megjelent *Singur printre poezi* (Költők közt egyedül) teljesen egyértelmű „nemzedékével“, ami az érdektelen, ál-közéleti verselés elvetését illeti, s aztán felcseréli ezt egy mélyebb értelmű, a mai ember kérdéseivel szervesen összefüggő költészettel. Marin Sorescu „harca a közönnyel“ azonos a vers élősdi formájának közönye elleni harccal, melyet később egy valószínűtlen lét már-már groteszk látványává fejleszt: az igazságért folytatott közvetett védőbeszéddé.

Persze, sok az olyan elem, mely a hatvanas évek költői alkotó-nemzedékének szellemi közösségét igazolja. Túlmennek a nemzedéki határokon, egybeesnek az egész felszabadulás utáni irodalom törekvéseivel. Az is igaz viszont, hogy az említett lírai témák és motívumok jó része főként ezeknél a költőknél alakul ki, akiknek indulása mentes már az előző időszakra jellemző hibáktól.

A formailag mindinkább elkülönülő kísérletek idővel csökkentik a kezdeti „nemzedéki egységesség“ nyilvánvalóságát. A mind egyénibb hangot megütő művekben egyre nehezebben mutatható ki a kölcsönhatás, a hagyományos elemek továbbvitele, és az esetleges újítás csak egy teljesebb történelmi szakasz elemzésében lesz felismerhető.

Kántor Erzsébet fordítása



Kabán József:  
Tutajok a Besztercén

**VICTOR EFTIMIU**

## **ÓDA A KÖZTÁRSASÁGHOZ**

**Te mindnyájunkat tárt karral fogadtál,  
nem kérdezted soha: milyen vidékek  
neveltek minket. Elhozzuk ma néked  
zászlód alá szívünket, mely szabad már.**

**Ha segítséged kértük, gyöngyös éket,  
kincses kősöntyút számolatlan adtál;  
dús földjeid, mint óriási kaptár,  
ontották búzád, tölgyed, venyigédet.**

**Új útjain a békés építésnek  
a ninestelen sorsát széppé ígézted;  
fölszegve már az egykor csüggedő fej.**

**Légy áldott hát, román köztársaságunk!  
Köréd gyűlünk mind, óvunk és vigyázunk  
és szolgálunk téged közös erővel!**

**JÁNOSHÁZY GYÖRGY fordítása**

A Köztársaság 25. évfordulójára a Kriterionnál megjelent, „Éljent a respublikára” című ünnepi versantológiából.

**IOAN ALEXANDRU**

## **AZ EMLÉKMŰ**

**A falu közepén van a hősök emlékműve,  
Azok, akik az első nagy háborúban estek el,  
Nevük Ion, Petre, Gheorghe, Vasile,  
És megint Ion és megint Petre és így tovább;  
És azoké, akik a második nagy háborúban estek el,  
Nevük Ion, Petre, Gheorghe, Vasile,  
És megint Ion és megint Petre és így tovább.  
Akik negyvenötben életben maradtak  
(Sokan közülük ma már nem élnek),  
Mivel az elesettek sorsáért  
Közvetlenül felelősnek érezték maguk,  
Garasonként gyűjtötték össze a pénzt,  
Kőfaragó mestert fogadtak,  
És ezt a jól sikerült emlékművet emelték**



A falu szívében (így egy kicsit megkönnyebbültek).  
Azóta a hősök napján minden évben  
A férfiak tölgykoszorúkat hoznak ide, a nők virágot,  
És sírnak. Máskor, főleg vasárnap,  
Az öregek gyűlnek itt össze és kártyáznak,  
A gyerekek bicskával vésik be a nevüket,  
A lányok fiataiságukat növesztik . . .  
A szövetkezet elnöke a legmagasabb lépcsőfokról  
Szónoklatokat tart: „Emberek,  
Egyetlen kalász se vesszen el“ — egyszóval,  
Mindenki tudomásul veszi az elesettek jelenvalóságát,  
Mintha nem haltak volna meg,  
S valóban visszatértek volna a harcterről ide,  
A falu közepére.

JANCSIK PÁL fordítása

SZABÓ ISTVÁN

KENYÉRSÜTŐ

(Hiintaa-palintaa-  
bölcső-teknő-kalitkaa . . .)

Ahogy az asszonyok isten felé tartják  
dagasztásban kimosott tenyerük  
s párállik eres ujjaik közt a  
táncokba szorult  
leányság  
ahogy ágyauntával hajába szundít  
hétgyermekesen a gond  
s nyúl fakanala után  
hogy tekenők  
oldaláról  
kovásznak  
gyűjtse  
a tésztaát:  
látom az égről lekaparnak . . .  
mohón  
kis népeket megtartó ösztönökkel  
hogy már csak a liszttel  
való összegyúrás hiányzik

Mert jaj  
ha vasalt terítők  
hevült kemencék  
csúpjá körül  
üres tekenőket takarnak.

# SOLTÉSZ JÓZSEF

## TŰZOSZLOP

Igor Sztravinszkij emlékére

„Ki lehelt ide engem?  
Ki ültette el égi lovak  
dobogását bennem?  
Ki adott füleket,  
hogy felriadjak az ismeretlen hangra, zenére,  
hogy hallgassak az égre,  
jaj, ki intett, hogy ne tegyek a mindenségben kárt,  
mert eltörik a síp, ha eltörik a nád?

Messzire elmerészkedtem.  
Jégkunyhómban,  
álom-tűz földeken,  
mese-moha talajon  
ágyam megvettem.  
Évezredünk volt a dajkám,  
és ringatott, míg feltündökölt  
tűzoszlopom anyajegye  
az ég alján.

Minden más tündöklés idegen,  
fénycsipeszekkel tépi  
legbensőbb idegem,  
megfagyaszt a jég,  
és eltorzul az ének a szélben.  
Tűzoszlopom,  
kínzócölöpöm,  
láncok, láng-virágok,  
fényörvények,  
erdőtüzek,  
most a szelek balettjén  
búcsúzom töletek . . .“

A ligetekre sötét hangok borulnak,  
fényes-kék káprázat helyett  
az ég egy koponyabánya  
foszforeszkáió szemgödre lett,  
az elnehezült illatok  
a gyökerek alá húzódnak,  
nyoma sincs itt a szellőnek,  
a kék hangokban hullámzó világnak,  
havak alól ébredő, éneklő mezőknek.

Apám,  
te égi gyermek,

Tűzoszlopod,  
ezer Tűzmadár szárnya,  
itt lobog az én utamon,  
s a lényem beleremeg,  
mert az enyém milliók vágya,  
hogy lennék Tűzoszlopod  
ki nem haló lángja.

## EUGEN JEBELEANU

### SZEMIRAMISZ

Utálatos ajándék,  
hogy élnem adatott még  
annyi halott után

Mert én nem kertben  
éltem,  
hanem egy mészárszékben

Mondjam tehát, hogy  
a vércseppek miriádjai  
rubintok mind

Mindenkinek hazudjak, öncsalással,  
hogy ahol éltem, nem kötélen lógtak társaim,  
hanem a napsugáron  
Szemiramisz  
hűvös kertjeiben

## ADRIAN PĂUNESCU

### ÖSSZEADÁS ÉS KIVONÁS

Összeadás és kivonás két egymást kiegészítő  
művelet, az emberség keretében.

Ha csak összeadunk s nem vonunk ki, semmit se tettünk,  
az élet visszavet bennünket.

De a kivonást sem kell szentesíteni,  
csak szükség esetén használjuk.

A kereskedelem maga bizonyította — ha  
kellett még bizonyíték! — hogy én adok még, maga  
enged valamit, s megkötjük a vásárt.  
Ha nem enged az eladó,  
a vevő pedig nem tesz hozzá,  
mindmáig el nem adott volna senki  
semmit senkinek.

A következtetésünk, hogy a legközvetlenebb  
kapcsolat (szervesnek is nevezhetjük)  
összeadás és kivonás között  
a kompromisszum.  
Ez a helyénvaló.

Ezért egyesek azt hitték, hogy minden  
perc kompromisszumot kíván.  
Ez nem volt szép.  
Elfelejtik, hogy az összeadás és kivonás  
két egymást kiegészítő művelet, igen,  
de nem az egyén keretében, nem,  
hanem az emberség keretében.

## FRANZ HODJAK

### SZÓKRATÉSZ

kinn a kapuk előtt  
szellős síkokon szegényes házakban  
visszavonulva  
sokáig ott tanyázott  
az igazsággal  
a kítaszítással

megosztotta vele  
ágyát  
kenyerét  
tüzét  
félelmét

soha nem szolgáltatta ki  
sem a cenkeknek  
sem a kígyóknak  
sem a viharoknak  
sem maga félelmének

a választott méregpohár  
sokáig nyomta  
még évek múlva is  
üres gyomrát  
a népbíróságnak

az életéhez illő  
sírversnek  
ma ezt javasolnám:  
támogatásra szorulóknak  
legjobb támogatói  
az igazságnak

RITÓOK JÁNOS fordításai

**KÁDÁR JÁNOS**

**MAGAMRA GONDOLVA**

Szeretnék pár új ruhát;  
több hajat, ócska bibliát;  
rövid álmatlan éjszakát.  
Alig rüheálni valakit,  
cimborák.

Így, így.

Szeretnék még egy gyereket;  
káposztás házikenyeret;  
igen után merni nemet.  
Többet becsülni többre már,  
emberek.

Így, így.

Szeretnék Laurát látni;  
győzve a fát, almát rázni . . .  
Jól megférti köztünk;  
ittthon lenni köztünk.

1972

## ION POP

### TANULNI FOGOK

Hanyatt fekszem a jelenkor zöld fűvébe  
s hosszú idézeteket tanulok a madarak dokumentumaiból.  
Nagy pillangók libbennek ajkamra,  
haja-jaj, mennyire megbecsülnek majd,  
az emberélet útjának felén — a pillangók.

S ha netán egy piros alma akarna rámpottyanni,  
meteorit, gránát vagy csak a szomszédos  
almafa szeretne szétlapítani — hagyni fogom,  
azt is, ha a nagy diófa, bánatában  
arany diókkal borítana be,  
hulljatok csak — fogom mondani —, tudja mit csinál  
az ürtojást hullató Archeopteryx madár.

Így trónolok majd forrásokon és vakondtúrásokon,  
Napoleon s a krumplibokrok vállán,  
magok golyóscsapágyain s a harmat futószalagán,  
mint egy koporsó Ion Pillat műveiben s a közönyben,  
lassan az alkony partja felé siklón.

A szél, hogy szél lehessen, letépi ajkamról,  
mielőtt még kimondtam volna, a szókat:  
viszonszókat, jelzőket, kötőszókat, hetediziglen,  
s ott hagy sötét melléknévi igenevekbe takartan,  
sápadt főnevekbe vasaltan,  
ragyogni a seb nélküli világban.  
Hogy hosszú idézeteket tanuljak s felejtsek el,  
a jelenkor zöld fűvében.

KÁNYÁDI SÁNDOR fordítása

## FERENCZ S. ISTVÁN

### VIRRASZTÓ

Már reszketeg havak hullnak,  
az éjek is egyre nyúlnak,  
szurok-sűrű-hajnalokon  
botladozom szűk utakon,

mintha mindig részeg volnék,  
mintha félnék, mintha félnék ...  
Pedig félek, pedig élek,  
törvények közt vagyok lélek,  
meztelenül, talpig éhen,  
felsebzetten, komor-szépen,  
bűneimmel büntetetlen,  
állok most itt kötözetlen.  
Megigéztek fájdalommal:  
erősítő oltalommal,  
játékokkal, ronggyal, lommal,  
embert-szülő irgalommal,  
s akiknek csak kuss volt jussa,  
ínyemen a Dózsák húsa,  
szélben lengő katáng sorsa,  
a tüdőmbe szorult torzsa!  
Őket hordom türelmesen,  
csont-gerinccel, egyenesen,  
derékig a földbe ásva,  
kénkötűztől csontig ázva,  
szívem fölé szívet vésnek  
körém gyűrűzve az évek:  
pár millió fénylő szívet,  
citeraszót, vaskő hitet,  
törtek ők a kenyereembe,  
s falevélnyi tenyerembe  
virrasztani gyűlnek össze,  
égni velem, itt felejtve,  
bevarrt szájjal, látó-szemmel,  
istentelen szerelemmel!



## EGY RÖPIRAT A GONDOLATSZABADSÁGRÓL

175 éves az első Fichte-fordításunk. Ez a szám inkább váratlan nagyságáért, mint „kerekded“ voltáért fontos. Talán érdemesebb följegyezni egy másik számot: 1762-t. Ez Fichte születési éve, azé a szubjektív idealistaként számon tartott Fichtéé, aki egy röpiratában a közhíttel megcáfolva *agitatórikus* eszközökkel szállt síkra a francia forradalom eszményeiért. És 1762-ben született Körömöczy János is, aki Fichte említett röpiratának első teljes magyar nyelvű fordítását készítette el. Ez a kézirat mindmáig kiadatlan. (Különös véletlen, ugyancsak 1762-ben látott napvilágot Rousseau *Társadalmi szerződése*, amely jelentős hatást gyakorolt mind a francia forradalomra, mind a kantianusként induló Fichtére, tehát közvetve a fordító Körömöczyre is.)

*Zurückforderung der Denkfreiheit von den Fürsten Europens, die sie bisher unterdrückten* — ez a pontos címe Fichte szóban forgó pamfletjének. Egy kis pontatlansággal és csak futólag szerepel a nagy filozófus első terjedelmesebb életrajzában, holott ez saját fiától ered. Nincs hát miért csodálkozni, ha Hegel így nyilatkozott bölcseléstörténetében: „Abban, amit fichteit *filozófiának* neveznek, különbséget kell tenni egyrészt tulajdonképpeni spekulatív filozófiája között, amely szigorú következetességgel halad tovább (ezt kevésbé ismerik), másrészt népszerű filozófiája között, amelyhez a Berlinben egy vegyes közönség előtt tartott előadások tartoznak, így *A boldog életről* című írás [...] Ezekre a filozófia története nem lehet figyelemmel, bár tartalmuknál fogva a legértékesebbek lehetnek; a tartalmat azonban spekulatív módon kell kifejezni, ez pedig csak korai filozófiai műveiben történik.“ Hegel nem említi (maga sem ismerte?) Fichte korai, *nem-filozófiai* írásait, mindenekelőtt a *Zurückforderungot*, melyet szerzője éppen mint „kevésbé spekulatívát“ harangozott be 1792 őszén, egyik levelében. Ezzel a röpirattal általában nagyon mostohán bántak a kutatók.

A *Zurückforderung* az alkalmi magántanításból élő, kora „akadémiai proletariátusához“ tartozó Fichte egyáltalán nem alkalmi és még kevésbé magánérdekű megnyilvánulása. Az alig kétíves remekművet a szólás- és sajtószabadság Wöllner nevéhez tapadó megcsonkítása hívta életre. Porosz igazságügy- és kultuszministerségét Wöllner egy vallási és egy cenzúrarendelettel igyekezett emlékezetessé tenni. Mindkét ediktumával a protestáns ortodoxiát ültette trónusra a két éve halott frigyesi „fölvilágosult abszolutizmus“ cseppet sem abszolút fölvilágosodása helyébe. A Wöllner-féle rendszabályokkal 1791-ben szállt szembe E. Chr. Trapp névtelen vitairata, melyet nemsokára kitámadott egy Cranznak tulajdonított férce-munka. 1792. április 21-én kelt levelében Fichte mind a két röpiratot szóvá tette, az első alkotójának a francia forradalomért hevülő Campét véelve, a másodikat „a szegyenletes gonoszság és baromi butaság mesterművének“ bélyegezve.

Honnan ez a különösen kemény hangvétel? Az év elején Fichte első könyvének kéziratára épp a Wöllner-ediktumon fölbuzdulva biggyesztett a hallei teológiai kar dékánja *non admittiturt*. Igaz ugyan, hogy néhány hét múlva az új,



valamivel liberálisabb dékán megadta az imprimaturt, de Fichte közben egy életre szólóan meggyűlölt mindenfajta „wöllnerizálást“. Az már csak ráadás volt, hogy nemsokára megtiltották Kant vallásfilozófiai munkája második részének a közlését egy berlini havilapban. Fichte ekkor fogott hozzá két röpirata megszerkesztéséhez. A *Zurückforderung*ot 1792 végéig be is fejezte.

A *Zurückforderung* a címlapja szerint „Heliopoliszban, a régi sötétség utolsó esztendejében“ jött ki a sajtó alól. Ugyanez a kitalált-jelképes városnév szerepel egy kevéssel korábbi, „szigorúan tilos“ röplapon is. Az ilyen eljárás akkoriban elterjedt volt. Nagyváthy János *Valláscserélése* például „nyomtattatott Gondolatfalván, Elmélkedő János betüivel“. A gondolatszabadságot visszakövetelő fichtei röpirat évének a reprodukált körülrása egyébként nemcsak a szellem európai hajnalhasadásának a reményét villantja föl, hanem a forradalmi naptár franciaországi életbeléptetésére is céloz.

Röpiratának alcíme mindössze ennyi: „Egy beszéd“. És valóban, a *Zurückforderung* nem elmélkedés vagy „adalék“, nem elméletieskedő adatszolgáltatás, hanem gyakorlati feladatokat tudatosító, jogbölcseleti veretű politikai szózat. Megszólít, sőt felszólít, rábeszél, követel. Csupán formája tekintetében, taktikából *supplicatio*, mint ahogy pusztán látszólag csak *supplex libellus* (könyörgőlevél) az erdélyi románság nevezetes felségfolyamodványa, mely egy évvel előbb került országgyűlési napirendre, s amely rousseau-i kontraktualista indokolással kért restitúciót, de merészelt vádolni is, és valójában *visszakövetelt* jogokat. Fichte szintén *revindikált*. Nem ösztökélt általános felkelésre, mint Clauer, de igen erélyesen hangoztatta — Spinoza és kivált Rousseau nyomán — a szabad gondolatközlés jogának elidegeníthetetlen voltát, annak szükségességét, hogy a német társadalom egészen kiköltözzék addigi, „gótikus körvonalú“ épületéből. (A gótikus itt feudálisat jelent.)

Fichte büszke volt első röpirata „dikciójára“, mármint magával sodró, a képzeletet is megmozgató stílusára. Ugyancsak stiláris okból, de ezúttal a tömörségért írt *gondolatszabadságot*, amikor arra utalt, amit az ember jogainak 1789-es Nyilatkozata ekképp rögzített: „...minden állampolgár szabadon szólhat, írhat, nyomtathat, azzal a föltétellel, hogy feleljen a törvény meghatározta esetekben, ha visszaél ezzel a szabadsággal.“ (Hasonló értelmezést hirdetett Simion Bărnuțiu már blaji tanársága idején, a múlt század negyedik évtizedében: „slobozenia cea dinlăuntru a cugetării închide în sine pre slobozenia vorbirii, a scrierii și a tiparului.“)

A reakciós sajtóellenőrzés ellen harcolt Fichte, nem az ellenforradalmi propaganda szabadságáért. A hatóságoktól, a külső kényszertől meg nem béklyózott gondolkodást az előítéletektől el nem torzult, tartalmilag szabad nézetek érdekében szorgalmazta. Vagyis a szabadgondolkodásnak akart gondolatszabadságot, az emberi méltóság önmegvalósítása végett. De a haladó polgári eszmék akadálytalan terjesztése, amelyet Franciaországban már alkotmány szavatolt, német földön még többnyire csak óhaj volt. Az itteni erőviszonyokkal számolva, a különben nem éppen diplomatikus Fichte jobbnak látta a „fejedelmek“ kipellengérezése helyett „tanácsadóikat“ tenni felelőssé a hitvány államvezetésért. Mindazonáltal röpirata okfejtését forradalmi szenvedély hatja át, mely az uralkodóknak szánt kioktató intelmet olykor fenyegetéssel cseréli föl. Ha nem veszik elejét — és most Körmöczi fordítását idézzük — „a természetnek hátratartóztatott folyása erőszakosan általront és mindent semmivé tész, valami útjában áll, az emberiség legkegyetlenebbül bosszút áll az ő elnyomóin — szükségesképpen revolúciók lesznek“.

Fichte politikai gondolkodása vitathatatlanul az egész addigi történelem legfölrázóbb eseményének, a francia forradalomnak a *buzdító* hatása alatt érlelődött ki. Első, névtelenül megjelent művének (*Versuch einer Kritik aller Offenbarung*) gyors sikere után Fichtét 1794-ben meghívták a jénai egyetem filozófiai tan-székre. Ez azonban nem akadályozta meg abban, hogy néhány hónap alatt mindenemű reveláció kritícista-moralista bírálatától a polgári revolúció megértő-politizáló igenléséhez jusson el. Ezt a lépését nemcsak a *Zurückforderung* tükrözi, hanem a tüstént utána, 1793 tavaszán kinyomtatott *Beitrag zur Berichtigung der Urteile des Publikums über die französische Revolution* (Adalék a közönségnek a francia forradalomról való ítéletei helyesbitéséhez).

A hűbéri Germánia ellen hadakozó Heine, aki találóan makacs refrént adott a fellázadt sziléziai takácsok szájába („Régi Németország, szőjük szemfedőd, szőjük szakadatlan!”), méltán tisztelte fenntartás nélkül a konokul jellemes férfiút Fichtében, a rammenau-i takács fiában, aki jó félszáz évvel előbb, „a régi sötétség utolsó esztendejében” lázított az eszmék láncraverése ellen. De bármennyire is akaratos volt Fichte, egyszerűen „a filozófia Bonapartéjának” titulálni őt: sántító, külsőleges társítás, melyre eleve rácaffolt már azzal, hogy a francia forradalom elárulásában látta az egykori revolúció-védő tábornokból császárrá vedlett Napóleon legsúlyosabb vétkét. Míg Kant a maga kategorikus imperatívuszát egyeztetgette holmi alattvalói meghunyászkodással (1794-ben fejet hajtott Wöllnerék előtt, akik némaságot diktáltak neki vallási téren), Fichte a forradalomhoz való jog posztulálásától elérkezett addig, hogy a meg nem felelő alkotmány gyökeres megváltoztatására buzdítson. „Ugrás, erőszakos polgári zendülés és konstitúció-felforgatás által egy nép félszázad alatt többre és előbbre mehet, mint tíz század alatt mehetett volna, ha ezen félszázad nyomorúságos és fáradtsággal teljes is” — írta Fichte a *Zurückforderung* előszavában. Az utak-módok dolgában talál ugyan fontolni valót, de *föltétlenül a forradalmi célkitűzések híve*. Érzékelteti ezt nemcsak a most idézett előszó, hanem a tulajdonképpeni „beszéd” kezdete is, a maga jellegzetes, önérzetes hangütésével: „Népem! A barbarus üdök már eltöltek, melyekben néktek az Isten nevében azt hirdetni bátorokodtak, hogy tő egy sereg marha vagytok, kiket Isten azért helyeztetett ide a földre, hogy egy tucat istenfiainak terhek hordozására, azok nyugodalmára, kommoditására szolgálj és szolgálóul légyetek s végezetre a felmészároltatásra szolgáljatok. [...] Tű tudjátok, [...] hogy az ő erejek a ti karjaitokban vagyon, és hogy ők nyomorultul és segítség nélkül maradnak, ha karjaitok leesnek. A példák mutották ezt meg nékiek, melyektől még most is rettegnék.”

Ilyen súlyú és tónusú mondanivalójával s azzal az ígéretével, hogy igyekezni fog „egyre fölfoghatóbban írni” (tehát szélesebb tömegeknek!), Fichte indokoltan került demokrata hírébe. Elvégre az értekezőbb modorú *Beitrag* jában sem „moderálta” magát, hanem olyasmiket jelentett ki, mint például az, hogy bármely királyság abszolutizmusra tör, az egyház vagyona államosítandó, és mindenkinek joga s kötelessége saját munkájából élni.

A gyakorlat iránt tanúsított rendkívüli érdeklődés, sőt olthatatlan tettvágy jellemezte Fichtét. Még professzorrá választása előtt vetette papírra ezt a vallomást: „Nekem csak *egy* szenvedélyem van, egy szükségem, egy teljes érzete énemnek: *hogy magamon kívül hassak*.” Első nyilvános jénai előadásorozatának pedig így szól a végső konklúziója: „Cselekedni! Cselekedni! Ez a rendeltetésünk.” Hölderlin ezektől az előadásoktól fölvillanyozva nevezte Fichtét „az emberiségért küzdő titán”-nak, olyan férfinak, akinél mélyebb és erőteljesebb szellemet nem ismer. A jénai

diákság színe-java okkal rajongott újdonsült, demokrata hírében álló tanáráért. Maga Fichte hangsúlyozta egyik, 1795-ben írt levelében, hogy bölceleti rendszere „a szabadság első szisztémája“, melynek megalkotásához a francia forradalomtól kapott „energiát“, első ösztönzést, „miközben erről a forradalomról írt“.

Legelvontabb elmefuttatásai mögött is érződött a francia forradalom valóságának, jobbat akarásának a lüktetése. Tetejébe Fichte nem rettent vissza attól, hogy a *Beitragot* 1795-ben másodszor is közreadja. Több sem kellett a reakciónak. Szervezett hajsztát indított ellene. Végül az ateizmus vádjával távolították el az egyetemről. Fichte „a maga szokásos tapintatlanságával“ tapintott rá ellenségei valódi indítékára: „Én nekik egy *demokrata* vagyok, egy *jakobinus* [...] és politikusi eljárás a legkevesebb föltűnést kiváltó, *legnépszerűbb* vádat venni elő.“ (A századforduló után Körmöczinek is kijutott a vallástalanság vádjából az unitárius püspök, majd ennek fia részéről.)

A családfenntartás gondjaitól sem mentes Fichte saját sorsával, állása elvesztésével szemléltette a legfájóbban a gondolatszabadság eltiprását, a *Zurückforderung* heveny időszerűségét. Valószínű ilyenformán, hogy ez a remekbe faragott munkája nemcsak 1793-ban volt „kedvenc“ írása, mint egyik levele elárulja, hanem élete végéig. Új kiadására azonban csak jó fél száz év múlva került sor, az I. H. Fichtétől gondozott összművek keretében. (E berlini összkiadásnak hasonmása az 1924-es lipcsei.) Jellemző, hogy az 1912-ben befejezett hatkötetes kiadásból a „válogatós“ Fritz Medicus kihagyta a *Zurückforderungot*. Ezt önállóan, tudtunkkal, csak közvetlenül az első világháború után és 1957-ben, Lipcsében nyomtatták újra. És mindössze két megjelent fordításáról van értesülésünk. A frissebbik olasz és 1945-ből való. Patinásabb a francia. De ez is legalább hatvan évvel követi a Körmöcziét.

\*

1794 elején, ugyanakkor, amikor Fichte katedrára lép Jénában, a kolozsvári unitárius kollégium jogász végzettjét, Körmöczi Jánost a konzisztórium akadémitának jelölte, s közköltésnek külföldi tanulmányútra küldte. Útraindulása előtt Körmöczi *Album amicorum & Benevolorum* címen emlékkönyvet avatott föl, amelyben többek között neves barátoknak, jóakaróknak jutott egy-egy lap. A bejegyzések nem követik az időrendet, de elég adatot szolgáltatnak ahhoz, hogy megrajzolhassuk Körmöczinek Fichte „gondolatszabadságot követelő“ röpiratához vezető földrajzi és szellemi útját.

Körmöczi 1794 októberétől körülbelül egy évet töltött Bécsben, tehát itt értesült Martinovicsék kivégzéséről. Utána egy szemesztert tartózkodott Pozsonyban, ahol többek közt Rhédey Ferenc írta be nevét az Albumába, akit a titkos rendőrség franciabarát, „megbízhatatlan“ elemnek tekintett.

A fénykorát élő jénei egyetemre Körmöczi 1796. július 4-én immatrikulálták. Még aznap kezdte kivonatolni Karl David Ilgen elméleti filozófiai fölolvasásait, aki Fichtével egyidejűleg került a főiskola tantestületébe. Körmöczi jegyzeteiben itt-ott bírálta Ilgent, például a „végtelen“ ítéleteknek a Kantétől eltérő felfogásáért vagy önisméltelésért. Viszont nem kifogásolt olyan helyeket, ahol előfordul valamilyen fichte-i szakkifejezés (*Wissenschaftslehre*, *Tathandlung*), vagy a tézis, antitézis és szintézis Fichte-féle hármassága.

Körmöczi kijegyzetelte Paulusnak (Fichte legjobb itteni barátjának, Spinoza későbbi kiadójának) egyik „történeti-kritikai“ kurzusát, mely Fichte *Kritik aller Offenbarungj*át is olvasásra ajánlja. Körmöczi 1796 őszén készült jogfilozófiai jegyzetében ezt olvashatjuk: „... valaki tirannus, despóta etc., ha az igazság világát nem

nézheti, a tudományok folyását megbékőzza, sőt a nyomtatás szabadságát is — a jussok Palladiumát a Földön — tollálja“, azaz felfüggeszti.

1796. október 11-én őt, Jénából jött erdélyi iratkozott be a göttingai egyetemre — két báró (Kemény Simon és János), két nemes (Bolyai Farkas és Bodor Pál) és a „syculus“ — értsd székel — „Joannes Körmöczi“. Hárman a jogra, Bolyai a filozófiára, Körmöczi filozófiára és teológiára. Haladó eszméket hirdető volt kollégiumi filozófiaprofesszora, Pákei József Göttingába írt leveleiben arra kérte hajdani tanítványát, foglalkozzék az antiflogisztikus kémiával, fizikai kísérletekkel, vásároljon Kantról szóló kézikönyveket, járjon kantianus előadásokra, és — égesse el a tőle kapott leveleket (nyilvánvalóan azért, nehogy az autokrata, mindinkább betokosodó püspök szeme elé kerüljenek).

Körmöczit persze nemcsak a realista műltszemlélet, hanem a reális jövőformálás szempontjából is izgatta a valódi tettek, a kitartó cselekvés követelménye. Egyik egyszerű származású kollégája, Tompa János ezt írta 1797 őszén a Göttingától megválni készülő Körmöczi albumába: „Handeln! Handeln! das ist es, wozu wir da sind...“ A szöveg forrását szükségtelen volt jelezni, mert nagyon is illett tudni, hogy Fichte az aktivizmusnak e tömör összefoglalásával zárta az írástudók rendeltetéséről zengő felolvasásait. Az idézett jelígehez kapcsolható két másik göttingai bejegyzés. Az egyik, a Bodor Pálé, az *action gratuite* irányába mutat: „Aki nem azért cselekszik, hogy magába a cselekedetbe találja gyönyörűségét, csak félig él...“ A másik viszont az orvos és doktorándus (és Campe-fordító) Gyarmathi Sámuel megszívlelendő konkretizálása: „Szeresd a hazádat; tedd kötelességed. Ebből várhadd holtig legfőbb dicsőség.“ Tán ez a buzdítás is arra ösztökélte Körmöczit, hogy lefordítsa — minden valószínűség szerint még az év folyamán — Fichte röpiratát a gondolatszabadságról.

\*

Egyesek meglepődéssel veszik tudomásul, hogy Kant eszméi már az 1790-es években kezdtek behatolni Erdélybe. De sokkalta váratlanabb az, hogy a nála szinte negyven évvel fiatalabb Fichtéből mifelénk előbb fordítottak. Ez a tény veszít különösségből, ha meggondoljuk, hogy Kant a maga hónapban is csak élete utolsó harmadában, a XVIII. század utolsó ötödében szerzett hírnevet, Fichte viszont már harminc éves fővel „kiugrott“. Továbbá: a magyarul úgyszólván melegében tolmácsolt Fichte-írás közvetlen politikai érdekű témát feszeget, összehasonlíthatatlanul világosabban, mint az elvontságokkal bíbelődő kanti criticista trilógia. Nyomós különbség az is, hogy Kant elménk képességeinek korlátozottságát, mintegy alkati „cenzuráltságát“ bizonygatta, a késedelem nélkül magyarra átültetett Fichte-röpirat ellenben gondolataink cenzúrázatlan közlésének korlátlan jogáért harcol. A köningsbergi filozófus inkább lemondóan bírál (és nemcsak dogmákról mond le), Fichte pedig követelően bírál, és ezt a merészségét már a címadással kikürtöli.

Elévülhetetlen érdeme Körmöczieinek, hogy teljes egészében magyarította Fichte korai politikai publicisztikájának e gyöngyszemét. Nem rajta múlt műve kéziratban maradása. De ha lehetetlen volt akkor az egészet kiadni, legalább egy passzust becsempészett az 1802-ben, Pákei József fölött mondott halotti beszédébe. Jellemző, ahogy itt a gondolatszabadság közügyi értelmezése egy antimechanicista bölcséleti antropológia meghirdetésével szövetkezik: „Szabadon gondolkodni az emberi értelemnek az állati értelemtől megkülönböztető bélyege. Az állatokban is vagynak képzeletek, de ezek oly szükségesen folynak egymásból, mint az

brák kerekei mozgása egymásból. Ezen vak *mechanismus*nak [...] ellent állni“ (innen már Kőrömczi fordításában): „szabad akarat szerént egy meghatározott utat mutatni, az emberi tulajdonság, s minél nagyobb mértékben megvagyon e' valakiben, annál inkább ember az ember. Szabadon gondolkodni annyit téssen, mint szabadon akarni, vagy: a gondolatokban a szabadságot kimutatni éppen annyi, mint az akaratban szabadságot mutatni; ez az emberi személyességnek fundamentuma, ez által az ember *egy szabad erkölcsi valóság*, ez által mondhatja: ÉN VAGYOK.“

Fichtének a fejedelmeket és általában az előljárókat aposztrofáló röpiratából csak 1942-ben, tehát 140 év múltán jelent meg ismét magyarul egy kis töredék, a *Der geschlossene Handelsstaat* fordításának marxista igényű előszavában. Egybevetés végett ezt is ide másoljuk, Kőrömczi változatával együtt (mely kivételesen egy apró fordítói betoldást is tartalmaz):

Nincs jogotok a szabad kutatást zavarni, előmozdítotok szabad, de nem mozdíthatjátok elő másképp, mint ha érdeklődést mutattok iránta és engedelmeskedve hallgattok az eredményre. [...] Irányítsátok a kutató szellem vizsgálódásait az emberi jelennek legjobban megfelelő, legsürgősebb szükségleteire; ám vezessétek könnyű, bölcs kézzel, sohasem mint uralkodók, hanem mint szabad munkatársak, sohasem mint a szellem urai, hanem mint gyümölcseinek örvendező társai. A kényszer ellensége az igazságnak, ez csak szülőföldjének, az eszmék világának szabadságában tenyészhet. És elsősorban ismerjétek meg valahára igazi ellenségeiteket, az egyedüli felségárulókat, — akik azt tanácsolják nektek, hogy népeiteket vakságban és tudatlanságban hagyjátok, a szabad kutatás bármilyen fajtát akadályozzátok és megtiltsátok.

A szabad vizsgálódást éppen meg ne akadályozzátok, sőt elősegítsétek. És szinte lehetetlen, hogy másként előmozdítsátok, ha nem azon interesse által, melyet tő magatok az aránt mutattok, azon engedelmességre való hajlandóság által, mellyel viseltettek a szabad megvizsgálás rezultátumaihoz. [...] A megvizsgálás lelke fontolgatásait vezessétek az emberiség jelen lévő és legeresebb szükségseire, de könnyű és bölcs kezekkel, nem mint azokon uralkodók, hanem mint szabad vélek együtt munkálkodók; nem úgy, mint lelkeknek poroncsolói, hanem mint azon vizsgálódás gyümölcseinek vélek együtt vidám használói. Az erőltetés az igazsággal ellenkezik. Az igazság csak a maga születte tartománya szabadságában, a lelkek országában nekedhetik s maradhat meg. És kiváltképpen tanoljátok meg esmérni a tő valóságos ellenségeiteket, ezeket az egy királyi méltóságok megsértőit, a tő megszentelt jussaitok és személyetek megszegyenítőit. Ezek azok, kik néktek azt tanácsolják, hogy a tő népeiteket a vakságban és tudatlanságban marasszátok, közöttük új hibákat, tévelygéseket hintessetek, a régieket pedig fennmarasszátok, a szabad megvizsgálások mindenféle módjait megakadályozzátok s megtiltsátok.

Mosolyt fakaszthat a felségárulók ilyen körülírása: „királyi méltóság megsértői“. De szomorú, hogy a XX. század derekán, amikor *A tökéletlen állam* címmel jelent meg Fichte egyik legbátrabb művének idézett fordítása, olyan neobarbárság — a fasizmus — uralkodott tájainkon, amely a fordítót egészen más körülírásokra kényszerítette: előszavában „proletariátus“ helyett „feltörekvő osztály“, Engels helyett „a klasszikus társadalomtudomány egyik szocialista írója“ áll. És jellemző a háborús viszonyokra, hogy a fordító Fichte első magyar tolmácsolójának hitte magát, nem tudva az *Első és második bevezetés a tudománytanba* címen két évvel korábban kiadott kötetről. Arról pedig leghalványabb sejtelve sem lehetett, hogy e két Bevezetés jánai megjelenése esztendejében már a *Zurückforderung*-nak is volt zamatos magyar fordítása.

## JEVGENYIJ JEVTUSENKO

### MIKOR MEGÖLTÉK LORCÁT

Mikor megölték Lorcát  
— pedig megölték Lorcát! —  
veres csendőr csikolta  
a kancán piruló lányt.

Mikor megölték Lorcát  
— pedig megölték Lorcát! —  
nem engedte korogni  
egy honfi sem a gyomrát.

Már elpattant a gyenge —  
s Carmen cifra ruhában  
az élőket ölelte.  
A holtakkal nem hálnak.

A híres jósnő járta  
a szélütött kunyhókat.  
Lorcát ő is sajnálta.  
De ki jósol a holtnak?

Maradt az élet — élet.  
A korhely arca — csattant.  
A disznók — sárga lében.  
A rózsák — gomblyukakban.

Maradtak ifjak, aggok.  
Világ koldusa, lordja,  
Mindenek megmaradtak.  
De nem maradt meg Lorca.

Csak a porlepte boltban  
— meghódítván a polcot —  
nem hitték, hogy nincs Lorca,  
a játék-Don Quijote-ok.

Hadd uralkodjék minden  
hazug jós és fajankó!  
Csak te élj szép reményem,  
kicsiny játék-hidalgó.

Az emlék-trágyás lomban  
csöpp kardjukkal szabódtak  
keserves-elhagyottan,  
s mind hívták: „Lorca, hol vagy?”

A szíl, fűz — nem feledt el.  
Már halhatatlan lettél,  
hisz közénk való lettél,  
ki bús lovaggá lettél!“

És füvek lágyan zengték,  
és darvak krúgva mondták,  
hogy Lorcát meg nem ölték,  
mikor megölték Lorcát.

# ANDREJ VOZNYESZENSZKIJ

## A BEATNIK MONOLÓGJA

Én, korszakalkotó, itt fekszem.  
Épp Michigant magolom.  
A korszak sápad beesetten  
pulykatojás arcomon.

Hideglelt pupilla fehérlik  
borzas barlangi képemen.  
Áthágok — mint szeméten —  
tömegem, jelzőfényeken.

Rakétaállomás dörög,  
atomeső ver záporozva.  
A kor az arcomba köpött.  
Köpök a korra.

A politika? Zagyva unalom.  
Civilizációs betegség.  
Békaemberként megragadhatom  
lelkem paradicsomi csendjét.

Beatnik vagyok. A megszidott  
farkaskölök — kezdő vadállat.  
Nyomomban fogvacogva csikorog  
botrányaim rablánca.

Ti nagyorrú bohócnak néztek  
egy zenegépből-kelt viharon?  
Én — vád vagyok. A Végítélet!  
Imádkozz, korszakom!

Démoniségem — dinamit.  
Csitt, csatt — s megsemmisít.

## ROBERT ROZSGYESZTVENSZKIJ

### E SZOMORÚN KICSI FÖLDÖN

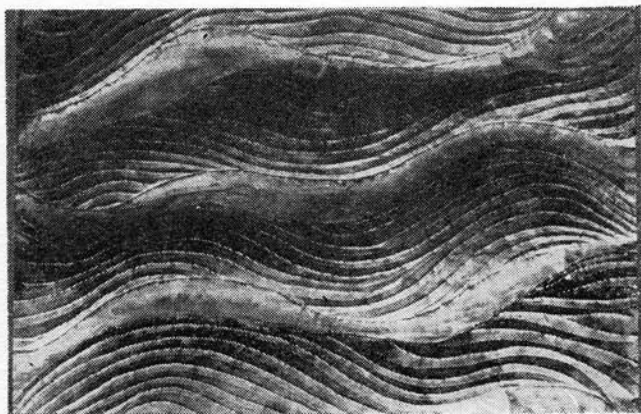
Hol volt, hol nem volt egyszer,  
e szomorún kicsi földön  
volt egy kicsi ember.

Volt neki kicsi állása  
s pénztárcája, nagyon  
kicsi.  
És történt  
egy csodaszép reggel,  
hogy kicsi ablakán bekopogott  
egy láthatólag  
kicsi  
háború.

Adtak neki géppuskát, kicsit.  
Adtak neki csizmát is, kicsit.  
Adtak kicsike sisakot  
és rászabott  
kicsike  
köpenyt.

De mikor elesett — rohamot kiáltván,  
elgörbedt szájjal — csúnyán és bután,  
az egész földön nem volt elég márvány,  
hogy megmintázzák a legényt  
nagysága  
után.

BÖLÖNI SÁNDOR fordításai





## POLEMIKUS JEGYZETEK

### Heine nagyságáról és időszerűségéről

A címben jelzett polémia nem arra utal, hogy ismét vitába kellene szállnunk ellenségeivel. Heinének ugyanis manapság sem hazájában, sem külföldön nincsenek ellenségei. Ellenfelei is alig. Barátja és csodálója — annál több.

Az, akivel a legélesebben kell vitatkoznom, nem egyik vagy másik csodálója, aki *másként* és *másért* olvassa, dicséri és portálja, mint én, vagy mint egyes más marxista irodalmárok. Elsősorban *önmagam* viszonyulását kell felülvizsgálnom a költőhöz, akinek százhetvenötödik születésnapját ünnepli nemcsak az irodalmi világ, hanem egyrészt egyszerűen a *világ*, másrészt — és ez az örvedetesebb és viszonylag újabb, bár nem meglepő — saját szülőhazája, a két Németország.

A Német Demokratikus Köztársaságban a klasszikusok weimari intézete gondozza Heine hagyatékát. Németország Szövetségi Köztársaságban a Heine-levéltár, amely Heine Intézetté alakult át, együttműködésben az újonnan alapított düsseldorfi egyetem germanisztikai tanszékével s azzal a Hoffmann és Campe kiadóval, amely — akárcsak Heine életében — ma is Hamburgban székel, s továbbra is kiadója műveinek. Újabban pedig a Heine-szakirodalom termékeinek, közöttük az immár több mint egy évtizede megjelenő *Heine Jahrbuch*nak, Carl Brinitzer Heine-életregényének, Manfred Windfuhr Heine-tanulmányainak, Thomas Mann zenész fia, Michael Mann könyvének Heinéről mint zenekritikusról, Joseph A. Krause monográfiájának Heine hamburgi éveiről, Eric Lüth *Hamburg zsidói Heine idején* című könyvének és számos egyéb kiadványnak. Egyetlen kiadó, igaz, Heine szempontjából nem akármilyen kiadó példájával illusztráltam azt, amit Walter A. Behrensohn, a Svédországban élő német irodalomtörténész, az emigrációs irodalom kutatásának mestere, egy lelkes és egyben erősen kritikus tanulmányában így nevez: örvedetes fordulat a Heine-kutatásban.

Valóban: örvedetes fordulat a Heine-kutatásban. Igen örvedetes, talán már túlságosan is örvedetes fordulat.

Bizonyítsák a fordulatot, azt, hogy a fordulat csakugyan örvedetes, és azt is, hogy nem egészen indokolatlan már túlságosan is örvedetesnek tekinteni, meztelen és távolról sem teljes adatok. A fordulat a legteljesebb a Heine-filológia legszakosítottabb és Heine évszázados száműzöttsége idején legelhanyagoltabb területén: a Heine-szövegek gondozásában.

Ad vocem Heine-szövegek: a sors pozitíven — és majdnem az fut ki tollam alól, hogy történetileg igazságosan — bonyolítja a költő kéziratának a sorsát... Legalább a Heine-kutatók soraiban közismert, hogy a düsseldorfi Heine-archívum gazdag kéziratos anyagának megvásárlása egy magángyűjteményből azoknak az összegeknek a felhasználásával történt, amelyeket egy Heine-émlékmű felállítására gyűjtöttek, még az első világháború előtt. Eredeti céljukra való felhasználásukra nem

kerülhetett sor, mivel egy erősen reakciós inspirációjú kampány megakadályozta az emlékmű felállítását. Ma sincs szobra Heinének szülővárosában.

Ezzel szemben ércnél maradandóbb (egyben a pusztulásnak is leginkább kiszolgáltatott) kéziratának jó része biztos otthonra talált a Heine-levéltárban, s egyik fő forrása a legalaposabban és egyben a legkorszerűbb elektronikus adatfeldolgozó berendezésekkel előkészített kritikai kiadásnak, melynek első kötete rövidesen megjelenik a Hoffmann és Campe cégnél. E kritikai kiadás másik fő forrása a párizsi Bibliothèque Nationale Heine-gyűjteménye.

A Schocken család birtokában őrzött, és mennyiségében, jelentőségében a düsseldorfi Heine-levéltár anyagához mérhető kéziratokért Düsseldorf versengett a francia nemzeti könyvtárral. Párizs győzött. Örvendetes győzelem ez, mivel jelképes és szép dolog, hogy a költő kéziratait egymással versenyben őrzi az a város, ahol a költő született és amely életében, hosszú évtizedeken át holtában is, oly mostohán bánt ez ideig legnagyobb fiával, és a Szajna-parti metropolis, amely befogadta és haláláig oltalmazta, megismertette legkiválóbb gyermekeivel, és mégis fenéig itatta vele nemcsak a testi szenvedés, hanem a kínzó honvágy bürök-serlegét.

A párizsi könyvtár Heine-anyaga annál inkább teljesítheti feladatát a kritikai kiadásban, mivel a Centre Nationale de la Recherche Scientifique, a francia tudomány legmagasabb fóruma Heine-kutató csoportot alakított, a francia állam pedig anyagiilag is támogatja a vállalkozást. Heine álma a francia—német békéről és testvériségről annál is inkább megvalósulóban van hagyatéka körül, mivel a francia szakemberek nemcsak a düsseldorfi Heine-kiadás előkészítésében vesznek részt, természetesen főként a költő élete és műve francia vonatkozásainak feldolgozásával, hanem a már előrehaladottabb állapotban lévő weimari Sekulärausgabének, a költő halála századik évfordulóján, 1956-ban indított emlékkiadásnak is munkatársai.

Itt a helye megmondanom, miért tekintem a Heine-filológia mai állapotát nemcsak örvendetesnek, hanem egyben, talán nem egészen indokolatlanul, túlzott gazdagsága folytán túlságosan is örvendetesnek. Pontosan az egymással párhuzamosan futó, de az euklideszi paralellákhöz hasonlóan egymással nem találkozó két kiadás létezése miatt. E kettősség a filológiai értelmezést munkáló „Sekundärliteratur“-ban is jelentkezik. A német Heine-kutatás e kettőssége éppen úgy a német történelem terméke, mint maga Heine és műve. Nemcsak a múlt továbbélésének terméke és bizonyítéka, hanem egyben a történelmileg lehetséges pozitív megoldások reményeit is megcsillantja. Nem méltatlan sem Heine szándékaihoz, sem költői és nemzeti jelentőségéhez az a mód, ahogyan a jelen szellemi harcaiban nemcsak jelen van, hanem tanúskodik, hanem részt is vesz.

A Heine-recepció eredményeit, nehézségeit és feladatait hadd érzékeltessem látószólag szerénytelenül, ámbár sok évtizedes hűség és munkálkodás címén talán nem egészen jogtalanul, saját példámon. 1952-ben bizony elég viharos időben látott napvilágot a valójában 1950-ben készült *Üzenet a XX. századnak* című válogatásom a könyv alcímének jelzése szerint „Heine harcok írásából“. A könyv a *Haladó hagyományok* Gaál Gábor szerkesztette sorozatának nyolcadik köteteként jelent meg. A terjedelmes előszó, melyet szégyellni ma sincs okom, annál inkább nem kevés és nem is jelentéktelen vonatkozásban alaposan felülvizsgálom, a következő sorokkal végződött:

„A Loreley-dalt ma is énekeljük. De akkor énekelhetjük majd teljes szívből [...], ha a felperzselt föld és az elárasztott vidék stratégiának bűnös szándékait véglegesen megghiúsítja a népek ellenállhatatlan békeakarata...

Addig is dúdoljuk a Loreleyt, meghatódunk »az ifjú szenvedéseken«, de figyelemmel hallgatjuk Heine lázas szavait, a XX. század fiaihoz szóló üzenetét.

Zúgjon, szikrázzék, mennydörögjön a költő haragos verse és prózája; hadd üldözze Heine szava holtában is a béke, a haladás, német hazája és a dolgozó emberiség aljas ellenségeit.“

Ez a bizony elég, talán túl hosszú citátum azt bizonyítja, hogy Heine hagyatékának szellemétől nem idegenül, de stílusától és ízlésétől távol, attól mélyre zuhanva, zaklatott lelkiállapotban írtam — igaz, zaklatott időben, éppen akkor, amikor az egész földkerekségen hallhatóan dörögtek a koreai háború ágyúi — e sorokat.

Nemcsak a fiatalok, hanem az idősebbek sem emlékezhetnek eléggé élesen arra, hogy milyen veszélyes pillanata volt ez a jelenkori történelemnek. Manapság, amikor minden út a tárgyalások, a megértés, a közeledés felé vezet, valóban nehéz megérteni, hogyan kerülhetett az egész világ 1950-ben szinte-szinte a végveszély küszöbére.

Egy éleslátásomra és ízlésemre nem túlságosan hízelgő leleplezéssel tartozom ezen idézet kapcsán. Végső formáját ez esetben rendkívül kompetens és szerencsés lektori beavatkozásnak köszönheti. Az idézett szövegrész az eredeti gépiratban, távoli emlékezetből idézve, hozzávetőlegesen így kezdődött: „Addig Heine dalait nem énekeljük. De akkor énekelhetjük majd...“ A második bekezdés pedig imígyen végződött: „Addig nem dúdoljuk a Loreleyt, nem hatódunk meg az »ifjú szenvedéseken«, de figyelmesen hallgatjuk Heine lázas szavait, a XX. század fiaihoz szóló üzenetét.“

— Hogyan? hogy nem énekeljük Heine dalait? Hogy nem dúdoljuk a Loreleyt? Mit jelent ez a marhaság? Azért is énekeljük, azért is dúdoljuk... — mondta a lektor. És én a lektorokkal való harcaim makacs hagyományaitól eltérően, ez esetben szó nélkül és szégyenkezve engedtem, és így keletkezett kompromisszumként a könyvben megjelent megfogalmazás.

Igaz, hogy az a lektor Szemlér Ferenc volt. Bizony, valaha azt a fényűzést is megengedtük magunknak, hogy ilyen formátumú lektorra bízunk kézirataink tisztábatételét.

Természetesen (vagy talán az önbírálattól óvakodó irodalmi erkölcsünk közepette nem is annyira természetesen), a majd ötven lapnyi szövegből azt a néhány sort idéztem, amely a szó nem esztétikai jelentésében kétségtelenül a legabszurdabb. De az egész bevezető tanulmányt, melynek címe *Heine, a harcok költője*, a nem egészen jó értelemben vett aktualizálás és még inkább a költő bizonyos fokú modernizálása jellemzi. Nem utolsósorban a szocializmushoz, a forradalomhoz, személyesen pedig Marxhoz való viszonyának valójában nem hamis, de mindenesetre és sajnálatosan csonka beállítása is. Nem az volt tehát a hiba, hogy egy feszült és történelmileg konkrét helyzetben válogattam Heinéből, és idéztem versben s prózában azt, ami időszerű volt. E vonatkozásban úgy érzem, nem hibáztam és nem is tévedtem. Túlzásom sem volt túlzott és egészében elítélendő. A magam marxistának vélt értelmezésében az volt hibás — és bizony ez nem volt és ma sem volna kicsiny hiba — hogy a válogatás mögött nem érezhető a Heine-jelenség bonyolultsága, hogy az igaz idézetek révületében elnémul a költő és a forradalom, a költő és a haza, a költő és a történelem kapcsolatainak ellentmondásos, bizony nem happy-endes, konfliktusos jellege.

Hiszem és vallom, hogy ennek az *egy marxistának* és azokban az években nem

kevés társának a konkrét esetben nem hamisító, hanem egyszerűsítő eljárásai, amelyeket a jó ügy sem véd, vagy magyaráz, nem a *marxizmus*, hanem a *marxisták* hibáját, bűnét és mulasztásait jelentik. Olyan hibákat, túlzásokat és egyoldalúságokat, amelyeket a *marxizmus* nevében kell és lehet a ma marxistáinak, kinek-kinek egyéni utakon, pozitív tettekkel, munkával, korszerű fegyverzetben megvalósított sokoldalú és mégsem eklektikus értelmezésekkel túlhaladni a Heine-kérdésben is.

Ebben a szellemben, e gondolkodási és cselekvési program nevében tartom szükségesnek visszatérni egy olyan marxista hagyományhoz, melynek alapjait Heinét illetően az első német marxista kritikus és irodalomtörténész, aki filozófus és történész is volt, nevezetesen Franz Mehring rakta le a *Német történetben*, Heine-életrajzában, a korai német szocialista költészetéről szóló írásaiban, nem utolsósorban mindmáig példás Marx-életrajzában. A magunk egyoldalúságainak s a belőlük fakadó hibáknak és leegyszerűsítéseknek pozitív túlhaladása adhatja meg nemcsak az okot, hanem a tudományos és erkölcsi jogot is arra, hogy a szenvedélyes meggyőződés hangján és a nyugodt érvelés eszközeivel éljünk ott, ahol a mi meggyőződéseinkkel más meggyőződés ütközik, és hogy tiltakozzunk, ha kell, leleplezzünk ott, ahol szándékos vagy akár tudattalan ferdítésekkel találkozunk. Mind a két eset bőségesen előfordul manapság; nem nehéz felfedezni a mind gazdagabbá váló Heine-filológia termékeiben.

A fentiek után szinte felesleges külön is említenem, hogy a düsseldorfi Nemzetközi Heine-kongresszust rendkívül örvendetes jelenségnek tartom, nemcsak pusztán létében, hanem konkrét lefolyásában is. Ennek kategorikus kimondása után szükséges azonban legalább jelezni, hogy a Heine-értelmezésben is indokolt pluralizmus, melyet csak üdvözölhetek, nem egészen kiegyensúlyozottan jelentkezett ezen a tekintélyes fórumon. Ha — mint e jegyzetekben foglalt személyes vallomásokból is kitűnik — vétkeztem s mások talán még ma is vétkeznek Heinének a valóságot nem fedő radikalizálásában, az ellenkező véletet vagy véletlek megszólaltatása, kellő ellensúlyok nélkül, nem kevésbé sajnálatos. Márpedig a kongresszus termeiben a kelletténél halkabban és szürkébben szólalt meg Heine forradalmi hagyatéka. Ez pedig nem vált a kongresszus reprezentativitásának javára.

Az itt felvázolt program megvalósítását természetesen meg sem kísérelhetem ezekben az akaratom ellenére nemcsak töredékes, de talán kissé ideges jegyzetekben. De jelezhetem munkám irányát.

Többen észrevették és német lapokban szóvá is tették azt, hogy a költő születésének százhetvenötödik évfordulójára időzített jubileum — a Düsseldorfban összehívott nemzetközi Heine-kongresszussal, Düsseldorf város nagydíjának Heinétíjjá való átminősítésével, a Heine-emlékbélyeggel (s legalább zárójelben tegyem hozzá: a düsseldorfi egyetem elnevezése körüli, bizony nem egészen jóízű viták egyelőre pozitív megoldás nélkül maradt folytatásával) — szinte mesterségesen megteremtett alkalom történelmileg elmulasztottak pótlására, méltánytalanságok jóvátételére, Heine végleges befogadására, recepcionálására.

Valóban rendszerint „kerek évfordulókat” szoktak ünnepelni. A költő halálának századik évfordulóján még nem volt eléggé érett a helyzet. Születése kétszázadik évfordulójáig, végső fokon dicséretes okokból, nem kívánnak késlekedni. Méltánytalanság volna fennakadni ezen a kissé megkéssett, de mégis dicséretes sietségben. Magam is bekapcsolódtam ebbe az ünnepségbe. Oly módon, hogy a Téka sorozat számára lefordítottam Heine *Vallomásait* és jó néhány más, egészen késői írását és levelét a matrácsír utolsó éveiből, sőt nem kevés szöveg esetében utolsó évből. Ez

az anyag alkalmat kínál, azt is mondhatnám, már magával a válogatással parancsolóan megköveteli a töredékesen válogatott Heine helyett végre az egész Heinét bemutatni. Ezt kísérlem meg a bevezető tanulmányban, a részletes kommentárookban.

Ha pedig ehhez a kis kötethez egy másik is járulna, amely teljes egészében adná az 1854-ben, tehát két évvel a költő halála előtt megjelent válogatott írások versanyagát, akkor olyan kilátó épülne a próza-szövegekből és a költeményekből, amely elősegítené az igazi Heine sokoldalú és hűséges recepcionálását, amihez éppen úgy hozzátartozik — a marxista kutató számára is kötelezően — teológiai nézeteinek értelmezése, beleértve késői megtérését a személyes Isten eszméjéhez, mint nem kevés ellentmondásának elfogulatlan és bátor feltárása. Ez és csak ez adhatja véglegesen a marxista kutatónak és Heine csodálójának az erkölcsi jogot és a cáfolhatatlan érveket ahhoz, hogy benne — Engels és Marx nyomán, Heine és kettejük egész kapcsolatának ismeretében is — a szocializmus egyik legelső és mindmáig talán leghatásosabb költőjét, a német és minden más nacionalizmus elszánt ellenfelét is lássa, és vitába szálljon mindazokkal, akik éppen erről a Heinéről feledkeznek meg, vagy ezirányú üzenetét szűrítik el. Szerencsére, végső fokon a siker lehetősége nélkül. Ennek biztosítására elégséges szövegeiben, hűséges és korszerű értelmezésben, magát a költőt megszólaltatni.

Szép, sürgető és nem könnyű feladat ez, megoldásához hozzájárulni olyan becsvágy, amely kísértő és dicséretes.



**Pál Lajos:**  
**Az első hó**

## HÖLDERLIN

Hölderlin a német líra talán legtalányosabb képviselője általában még ma is úgy él a világ irodalmi köztudatában, mint a *Hüperión*, az *Empedoklész-változatok* vagy a Diotima-versek „éteri hangú”, „transzcendentális”, „szűzies ihlettségű” alkotója — vagy heideggeri megfogalmazásban: „a költők költője.” És ez még a jobbik eset. Mert az elborult elmével csaknem négy évtizedig „padlásszobasírjába” vonult poétát a múlt század közepe táján bekövetkezett halála után szinte teljesen elfeledték, s csak e század elején fedezték fel újra; először a Georgeiskola, majd — a sors iróniájaként! — a fasizmus. Elegendő itt megemlítenünk, hogy maga a náci Reich hírhedt propagandavezére, Joseph Goebbels „vállalta” a németországi Hölderlin-társaság védnökségét, s Hanns Johst, a rendszert vakon kiszolgáló írók birodalmi kamarájának elnöke Hitler 50. születésnapján a *Hüperiónból* olvasott fel az „irodalomértő” Führernek. A sors igazi iróniája ez — bizonyítja Peter Weiss legújabb drámája, hiszen Hölderlin a számtalan kis államocskára szakadozott, forradalmi cselekvésre képtelen Németföldön kora egyetlen igazi és mindvégig következetes forradalmára volt.

Ez a dokumentum-dráma a nagy költő életének mintegy fél századát követi végig, a tübingeni diákévektől halála esztendejéig. A lázadás eszméjétől fűtött Hölderlin mintegy Napként a középpontban áll — s körülötte bolygók alakjában váltják egymást Hegel, Schelling, Fichte, Goethe, Schiller és a szindarab végén a fiatal Marx is megjelenik a színen. Életdokumentumokból kihámozott valóság és szuverén jogú drámai fikció ötvöződik a dialógusokban, s mindez a szerző modern történelem- és Hölderlin-értelmezésének szolgálatában. Peter Weiss merészen állítja szembe hőseit, s a személyközi konfliktusok során a német szellemiség nagyjait rendre elmarasztalja a kompromisszumra hajló élet vállalása miatt. A párbeszédekben — céljának megfelelő módosításokkal — részleteket vesz át Hölderlin műveiből, hogy velük is igazolhassa tételét: hőse forradalmi töretlenségét.

Az itt következő hatodik képben, amely a második felvonást nyitja, a szicíliai Empedoklész példamutatása áll előttünk. Miután társadalomváltoztató harcában a világ ellenszegülése és értetlensége miatt elbukott, egyetlen utolsó lázadó gesztusként az Etna kráterébe ugrik, hogy ezzel is intő példát adjon „az utána jövőeknek”. A Hölderlin—Empedoklész párhuzam itt nyilvánvaló; a költő saját magáról mintázta hőseit, mint a XIX. század utolsó éveiben írt *Empedoklész halálában*, amelyben — Pierre Bertaux francia irodalomtörténész szerint — a Szabadság, Egyenlőség és Testvériség eszméi szólalnak meg. Hölderlin a Nagy Forradalom eszméinek honi megvalósíthatatlansága folytán hőséhez hasonlóan maga is a „potenciális lázadó” szerepére kényszerül. S példaadása — forradalmi eszméssel átmegeászott életműve — máig világít.

Az idén több német nyelvű színház (Hamburg, Berlin, Stuttgart, Basel) mutatta be Peter Weiss művét. Az 1972—1973-as évadban hazai közönségünk előtt is színre kerül egy-egy bukaresti és kolozsvári színházunk előadásában. A *Marat—Sade*, a *Dal a luzitán szörnyről*, a *Vizsgálat* és más drámák után egy újabb nyugtalanító, szenvedélyes vitákat kiváltott Peter Weiss-alkotás indult el világhódító útjára.

R. J.

## II. FELVONÁS

### Hatodik kép

Székek, egy heverő, könyvhalmok, egy asztal papírokkal. A falon a föld keleti és nyugati féltékéjét ábrázoló térképek. Kilátás az őszi tájra. Jelen van Hölderlin, Hegel, Neuffer, Schelling, Schmid, Sinclair, Wagner üvegezőmester, a dalnok. Schmid szakadozott egyenruhában. Mind ülnek, Hölderlin kivételével, aki éppen előadásra készülődik. Később, beszéd közben, Hölderlin nagyon mozgékony, ide-oda járkál, hadonászik. Magasított pódiumon a kórus. Hermokratész alakítója: ugyanaz a színész, aki Karl Eugen herceget játszotta. Panthea alakítója: ugyanaz a színésznő, aki Wilhelmine Kirmset játszotta. A kórus feladata, hogy tágabb érvényt biztosítson Hölderlin saját látomásának és hangjának. Amit a kórus mond, azt a hallgatóság Hölderlin mondanivalójaként is értelmezi.

**DALNOK:** Hatodik kép amelyben Hölderlin ideutazott barátainak az Empedoklész témáját kifejtő Színhely a novemberi Homburg fenn a tetőn

ezerhétszázkilencvenkilencben amidőn a világ átkaitól rejtőző üldözött Wagner üvegezőmesterhez költözött A Hüperion második kötete megjelent itt de sem ez sem a nagy ódák őt fel nem mentik

az élet gondjai alól éppen ezért Sinclairtól és anyjától ő támogatást kért mert nem akart szegény éhen pusztulni mint

a koldusok hada a külvilágban kint Neuffer papi lakjából érkezett köpcösen Schelling Jénából jött meg ahol az egyetem

tanáraként babér már jutott neki bőven Hegel pályája is felfelé ívelőben mert apai jussával takarékosan élve házitánítóságtól ez tovább megkímélte s időt adott megírni a korszakalkotó művet

így csaknem mind akik e hegyen összegyűltek megállapodott és tisztelt városlakók csak Schmid a dragonyos visel feslett zakót

hogyan kvártélyára térjen kell még néhány arany mert mundér és adósság mindene ami van

**SCHELLING:** Mit keres körünk első számú lázadója

Karl főherceg hadseregében hogy a legkétségesebbnek a honért vállalt halálnak kitegye magát

**SCHMID:** Mert a forradalom legnagyobb árulójáról van szó A német jakobinusokat éppúgy

akár párizsi testvéreiket

Buonaparte csavában hagyta

A piramisok árnyékából alig menekül a Szfinx még gúnyosan kacag utána s már nincs más az eszében mint megzabálni

egész Európát **HEGEL:** Ő Caesarral és Sándorral hasonlítható össze Az ilyen egyéniségek akarata

a világszellemet juttatja szóhoz Korunk parancsait tiszta tekintetükkel felismerve megragadják ami már fejlődésre érett

**HÖLDERLIN:** Szörnyeteg ő **HEGEL:** Én hősnék nevezem Intézkedései

az új évszázadot készülnék alakítani

**HÖLDERLIN:** Lábbal fogja tiporni

**HEGEL:** Célja egy erős állam alapítása

Az állam a törvények őre Ahol törvényesség uralkodik ott ésszerűség van

**HÖLDERLIN:** Korábban az elmélet neked faltörő kos volt

mellyel a valóságot lehetett ostromolni Most pedig felépítsz magadnak egy ostromolható államot csupán hogy elméletedet igazolja

**SCHMID:** Természetesen Mert ő akárcsak Schelling szemét egy tanszékre vetette

**HEGEL:** Az adott valóság talaján állok Te és Holder

örökké azon vagytok  
hogy áldozatot hozzatok  
Téged a puszta  
külátástalanság  
pisztoly felé taszít  
Holdert pedig  
oly magasságba vonzza  
hogy saját maga is  
messze tűnik önnön látóköréből  
NEUFFER: És mindkettő külsőre  
sápadt nagyon s kopott  
HEGEL: Holdernek éppen  
eljött a napja  
ilyenkor nekiindul a mezőnek  
le Frankfurt irányában  
hogy a gesztenyefák alatt  
Diotimája  
lehelletét  
érezze  
Időközben Buonaparte  
előkészítette az államsínyt  
NEUFFER: Már boldog voltam te bolond  
hogy Susette-et  
leráztad a nyakadról  
HEGEL: De hiszen még szüksége van  
istenőjére  
hogy bujaságát  
a szellem világában szublimálja  
DALNOK: Ti akik a német kedélyességben  
éltek  
az időt fecsegéssel el ne fecserejlétek  
addig míg el nem tűnik Hölderlin  
hallgassátok  
tőle mit megtalált a tartós igazságot

*Azonnal belép a kórus*

KÓRUS: Ki Empedoklész  
HÖLDERLIN: Halálos ellensége  
bármilyen egyoldalú létnek  
Ő megveti a szolgálalkúség  
tákolmányát  
és gyűlöli  
aki a bőrét félti  
és hivataláért remeg  
KÓRUS: Merre él Empedoklész  
HÖLDERLIN: Olyan államban él  
amelyben a papok  
s az írástudók uralkodnak  
amelyben bensőből  
szabadon semmi fel nem törhet  
és minden tettek  
állandóan korlátokat emelnek  
KÓRUS: Hol van ez az állam  
HÖLDERLIN: Ott van  
hol városokon és mezőkön túl  
sivár a táj  
ahol kiégett steppék  
kapaszkodnak a hegyre  
amelynek legmagasabb csúcsa  
az óriási vulkán  
felhőkbe burkolózik  
Etnának nevezem

az államot pedig  
Agrigentumnak  
KÓRUS: Milyen korszakban  
HÖLDERLIN: Ötszáz esztendővel  
időszámításunk előtt  
és ma  
KÓRUS: Miért oly távol  
miért e helyen  
HÖLDERLIN: Mivel egy mitikus alaknak  
meg kell jelennie  
most  
midőn a nagy forradalom  
tüze elhamvadott  
és csupán egyesekben  
parázslék még tovább  
Mivel valakinek  
ki az órák számlálását megunta  
emlékeztetnie kell arra  
hogy ami valaha  
izzással égett  
és a végtelen elmulásba  
süllyedt  
erős fuvással  
ismét  
lángra lobbantható  
KÓRUS: És hogy akarja ő ezt  
bebizonyítani  
HÖLDERLIN: Egyetlen szabad  
elhatározással  
Miközben nemcsak  
az eszmére bizza magát  
hanem  
az eszme köréből  
kítör  
mindent felad  
mi szokás hagyomány  
és elrendeltetés  
s így megmutatja hogy  
mi a tennivaló  
Ő  
filozófus természetbuvár  
építész orvos  
akit sokan kiszemeltek királynak  
végleg lemond  
minden kötésről tiszteletről  
s megtestesíti  
az ijesztőn váratlant  
amely az ő számára is  
a bukást  
jelentheti  
HEGEL: Miért nem marad inkább  
államban Agrigentumban  
hogy ott helyzete révén  
változásokat hozzon létre  
HÖLDERLIN: Mivel ez olyan állam  
amely megdermedt  
amelyet meg nem rázkódthatat  
csupán egy rendkívüli  
tett  
HEGEL: Királlyá  
koronáztathatná magát  
HÖLDERLIN: Ez többé már nem  
a királyok kora



SCHMID: És az egyeseké  
sem többé  
hanem a tömegeké  
HÖLDERLIN: Most az a helyzet hogy  
minden lidérces álomban hever  
megrontva főpapok  
litániáitól  
meghamisítva azok könyveit  
akik olvasni tudnak  
Hazugság

minden szó  
amelyet az uralkodó  
tisztviselők hierarchiája  
száján kiejt  
Mát tehetnének itt a dolgozók  
a műhelyekben és boltokban  
a vesszőtől félemlítetten  
hogy azt a keveset is elveszíthetik  
ami keresetük

S nézzétek a föld népét  
melyet a kezdet kezdetétől  
megfosztottak minden tudástól  
tévhittel telve  
hogy csak örök kinszenvedés  
lehet az osztályrésze  
Ő lépésével  
felrázza ebből az álomból őket

KÓRUS: És hová vezet  
őt ez a lépés

HÖLDERLIN: El a városból  
el a felhalmozott  
gazdagságból  
mezőkön és dombokon át  
fel az Etnára

NEUFFER: Akárcsak az Olümposz volna

HEGEL: Nem fogják érezni hiányát

HÖLDERLIN: Csak most kezd  
igazán élni

SCHELLING: S ellenei majd kiaknázzák  
vonzódását a kiszámíthatatlan tettez

Terve ismertté alig válik  
már jönnek áradatban  
betölteni azt az üres teret  
melyet hátrahagyott  
és átkok hullanak  
reája

s kimondják  
száműzetését

KÓRUS: Ez Empedoklész akiről itt  
hallunk

Sokat tett ő  
az utak építése  
és a folyók szabályozása végett  
A földeken  
bevezette a mesterséges öntözést  
A kóroknak hadat üzent  
orvosságaival  
Fáradhatatlanul  
tanította  
az ifjúságot

HÖLDERLIN: S amint vártátok  
a legfőbb pap

Hermokratész készülődik hogy vádat  
emeljen ellene

SCHMID: És példaszerű tettét  
a polgárok előtt olyan  
ijesztő veszélynek mutatja be  
hogy ezek meg nem érthetik  
és elvakultan  
tőle eltántorodnak

*A kórusból előlép Hermokratész alakítója*

HERMOKRATÉSZ: A népnek ellensége ő  
Semmibe vette

a többség elhatározásait  
Galádul szövetségre lépett  
a sötét hatalmaival

Jaj annak  
aki egyetlenegy szavát  
ezután barátságosan fogadja  
ki szállást ad neki  
ha éjjel ajtajához  
megérkezik  
s aki

ha eléri a végzet  
meggyújtja síri lángját  
Bűnhődjék idegenként  
és pusztuljon el a vadonban  
Gyom és bogáncs  
nőjön fölötte

WAGNER ÜVEGEZŐMESTER: Hát senki  
sincs itt

ki oldalára álljon  
Tetteiben kellett hogy  
segítsék  
barátok követők

Hol vannak most  
KÓRUS: Hol vannak mindazok  
akik vele

a jövőt tervezgették  
körültekintően tanácsot ültek  
jóváhagyták végzéseit  
és akiknek bírálatát  
nyíltan fogadta

SCHMID: Micsoda kérdés  
Hiszen tudjuk nagyon jól  
hogy társakból milyen hamar  
lesznek férgék és hullók  
amelyek a kárhóztatottnak  
belsejébe vájják be magukat  
s szétmarcangolják

HÖLDERLIN: Itt van Sztrato  
az ő testvére

nagy úr Agrigentumban

KÓRUS: És mit mond

Sztrato

SINCLAIR: Sztrato hallgat

WAGNER ÜVEGEZŐMESTER:

Édestestvére

Kell hogy segítse

KÓRUS: Sztrato ellenzi

Az idő még nem érett

úgy véli

Várakozást

tanácsol

SCHMID: Mint a mi Hegelünk  
HEGEL: Káros lehet a döntés  
ha túl korán jön  
Pusztulásra ítéltetik  
a fölkelés  
ha akkor indítjuk mikor  
csak kevesen  
követhetnek bennünket  
Gyilkossá válik  
aki olyan időben  
fecseg  
mikor a titoktartás  
törvény  
HÖLDERLIN: Az én emberem  
hangja ez  
Így  
kell ebben  
a szomorújátékban  
nyilatkozni  
KÓRUS: De mindenütt sok fiatal  
áll Empedoklész oldalán  
készen lennének bármelyik napon  
bárhol  
őhozzá csatlakozni

*A kórusból előlép Pauszaniász alakítója*

PAUSZANIÁSZ: Meddig kell  
várakoznunk

Azt hallottuk évtizedeken át  
az idő még nem érett  
Ez egy további évszázadig is  
eltarthat  
ha mi magunk  
nem lendítünk az idő kerekén  
HÖLDERLIN: Pauszaniász követi őt  
tanítványa segítőtársa  
ővele útra kél  
hogy a hegyekben  
közösen táborot verjenek  
és kiképezzék ott  
a harcosokat  
akik a hozzájuk vivő  
nehéz utat megtalálják  
hogy később a megújulást  
Agrigentumba elvigyék

WAGNER ÜVEGEZŐMESTER: Én még  
mindig nem értem

a városban miért nem gyűjti  
bizalmasait önmaga köré  
Ott rejtekhelyre fegyvertárra lel  
és könnyebb  
az ellátást megoldani  
s ha kell  
gyógyítani a sebesülteket  
HÖLDERLIN: A sorsa  
kimondhatatlanul  
kemény s rideg  
Az idegen világot  
s alakjait  
melyekre még  
nem ismerünk  
hasonlatot

igyekszem  
közelebb hozni  
Figyeljete hát jól ide  
talán így áthidalható lesz  
a nagy távolság  
közöttünk  
és a merész  
távoli téma közt

WAGNER ÜVEGEZŐMESTER:

Földművesekre pásztorokra lel majd  
akik a városi útjából  
kitérnek gyanakodva  
és a nyomát  
szaglászó zsoldosoknak  
egyetlen rézkrajcárért  
elárulják ösvényét  
KÓRUS: Empedoklész és Pauszaniász  
egy éjen s napon át  
mezőkön erdőkön keresztül  
vonultak  
viharfelhő volt háztetőjük  
kiégett föld az ágyuk  
A járt utaktól távolodva  
és kevés zsákmányt ejtve  
kopár sziklák között  
fáradtan rábukkannak a tetőn  
néhány viskóra

*A kórusból előlép egy paraszt  
alakítója*

PAUSZANIÁSZ: Kevés kukoricát  
szeretnék

és egy korsó vizet  
megvásárolni tőled

PARASZT: Sok ajtó megnyílik a pénz  
előtt

nem az enyém

PAUSZANIÁSZ: Megfizetünk bőségesen

PARASZT: Menjetek máshová

PAUSZANIÁSZ: Egy darab rongyot adj  
hogyan

a lábára tekerjem

Éles kövektől  
véresre sebeződött

Nézz csak reá  
ne hagyd kinn várakozni

ilyen napon

mikor a hegyek vadjai

a tűző sugarak alól

barlangba menekülnek

PARASZT: Ismerem őt

Ez az az átkozott

Agrigentumból

El innen veletek

SCHMID: Biztos vagyok

úton már a szabadsapat

Hozzájuk csatlakoznék

KÓRUS: És úton vannak

állig fegyverben a kohorszok

testőrei a papság

és a tisztségviselők istállójának  
lőhetnek szúrhatnak lenyakazhatnak

a kínzás minden csínját-bínját ismerik  
felgyűjtnak minden kunyhót melyre ő  
tekintett  
füstbe fullasznak asszonyt gyermeket  
fára akasztják a szegény parasztot  
HEGEL: S ha történelmileg tekintjük  
mindez megérhető  
Csak erőszakkal  
válaszolhatnak hogyha államuk  
megmaradása forog kockán  
legyen bár  
mégoly tökéletlen  
ez az állam  
SINCLAIR: E mindentudó  
férfiúval  
Sztrato egy véleményen nem lehet  
Töprengenie kell ezen az órán  
hogy Empedoklész  
miként segítheti  
tudnia kell  
hogy a testvére  
számít reá  
SCHELLING: Én úgy vélem hogy ez  
időben

a szellemek immár megoszlanak  
s a bátrak Empedoklész  
oldalán állanak  
míg Hermokratész  
a nyúl szívűek tömegét  
maga köré csoportosítja  
DALNOK: A baj csupán  
hogy mindazok  
kik szeretik a hőst  
amíg virul s ragyog  
tőle eltántorodnak  
midőn komor lesz  
és napja áldozóban  
KÓRUS: Megtámadottan  
a kis zöld madaraktól  
melyeknek éles csőre  
hasítja halántékukat  
a vadonban haladva hol  
kigyók skorpiók moszkitók nyüzsögnek  
láztól aléltnan  
légszomjtól fulladozva  
Empedoklész  
és mellette  
Pauszaniász  
EGY HANG A KÓRUSBÓL: De a

néhány földművelő  
aki urát  
elhagyta gyűlölettel  
most hozzájuk csatlakozik  
Egy sovány öszvért  
hoznak magukkal  
hogy Empedoklész útját  
megkönnyítsék  
EGY HANG A KÓRUSBÓL: Csupán az  
a remény

hogy egyvalaki útra kel  
akiről azt suttozták  
a helyzetünkön

javítani akar  
nekünk elég volt  
hogy vályogkunyhónkat elhagyva  
a machetákkal  
őhozza utat vágjunk  
KÓRUS: Aztán megint tuskés bozót  
kudarcos út mely csúcsra nem vezet  
bolyongó visszatérés  
éhség és szomjuság  
HEGEL: Ez az amiért ő  
ilyen ugrásra készül  
A pórok legnyomorultabbjaként  
odavetni magát  
s a sziklán  
haldokolva  
fejét zúzatni szét  
SCHELLING: Kezdem már  
Empedoklész tettét  
költői magatartásként  
megérteni  
HÖLDERLIN: Futva terjedt a híre  
hadjáratainak  
Más vidékeken is  
hasonló készülődik  
Már hallani  
rabszolgák ellenállásáról  
az ezüstabányák mélyén  
úgy hírlik  
városaink  
bűvös csöndjében  
hogy a hegyekben  
hatalmas hadsereg  
gyülekezik  
WAGNER ÜVEGEZŐMESTER: E  
maroknyi sereg

mely alig áll  
a lábán  
hogyan segíthetne bennünket  
Inkább nekünk  
kellene megmenteni őket  
ott távol a hegyekben  
HÖLDERLIN: Igazat beszélsz Wagner  
Így szólalna meg Empedoklész  
Az önelégültségből  
kimeneküljetez  
Ne várjátok hogy  
mások segítsenek  
ha önmagatokon ti nem segíttek  
Saját korotok kapuját kitarva  
induljatok az út szabad  
SCHMID: Sztratónak bizonyára sikerült  
a sötétség leple alatt  
a csapatokat megkerülni  
és Empedoklészhez elérni  
KÓRUS: Sztratáról semmi látható jel  
A kis csapat lassan kapaszkodik  
legördülő kövek között  
Lent a völgyek ölén  
az üldözők ebfalkája csahol  
EGY HANG A KÓRUSBÓL: A szolgák  
egyike

ki tanyájáról jöve  
alig néhány napot

vándorolt Empedoklész oldalán  
s szabad emberré lett  
most ott hever kimúlva  
A legyek lárváikat ültetik  
puffadt testébe  
a továbbvonulók  
vizzik dárdáját  
melyet magával hordott  
KORUS: Panthea azonban  
Panthea  
kit Empedoklész  
a hűgának nevez  
nem marad többé  
apja Kritiász pap  
házában  
Felöltve egyik  
szolgálólánya köntösét  
haját szakadozott  
kendőjével lekötte  
megtöltve batyuját  
gyümölcscsel és füvekkel  
a malária ellen  
és éles törökkel  
is felszerelten  
végighaladt  
a mezők útjain  
felismeretlenül jutott át  
a falvakon  
a nagy magaslatig  
ahol most  
a társát keresi

#### *A kórusból előlép Panthea alakítója*

PANTHEA: Akiktől vártuk  
azok közül egyik sem  
lázadt föl  
a fennálló uralom ellen  
Ők valahányan  
akik kényelmes  
városi irodákban  
hangoztatták  
az elnyomott osztályok  
harcának fontosságát  
leereszkedően beszélnek  
Empedoklészről  
aki úgy véli  
hogy ezt a harcot  
az ország pusztaságain  
lehetne kezdeni  
NEUFFER: Még ez is Holder  
Azok sorába  
akik lemondtak  
összes kötelmeikről  
a biztonságról és melegről  
te még egy nőt is  
oda akarsz állítani  
HÖLDERLIN: Mert társához hasonló  
Egymáshoz tartoznak  
ők kölcsönös kötéssel  
KORUS: Az Etna kénbűzös párázatában  
a látatörmelék között  
a kráter tövében közvetlenül

hidegtől remegőn  
szürcsőlve az esővíz  
utolsó cseppjeit  
a levágott  
öszvérenek  
romlott és rágós húsát  
kiöklendezve  
s kapkodva levegő után  
Empedoklész  
gyötri a láz  
és lába vizenyőtől  
megpuffadt  
NEUFFER: Elég  
Végighordoztad hősödöt  
ősvilágok kopár térségein  
silány felszerelése  
nem óvta őt  
a reá váró szenvedéstől  
Utánpótlásról  
ő nem gondoskodott  
egészsége  
a lehető leggyatrább állapotban  
Vajon mit gondol  
Pauszaniász segítsen rajta  
mert a legényektől  
akik hozzájuk csatlakoztak  
és az egész dologról  
nincsen fogalmuk  
nem várható megoldás  
kínózva hasmenéstől  
lekucorodnak a  
bokrok mögé  
Ott fenn  
kérdzem én  
még mi  
a keresnivalója  
HÖLDERLIN: Sem halálosan elcsigázott  
sem kétségbeesett  
előbb mint sokan mások  
akik úgy érzik hogy virulnak  
Mit számít  
hogy vacog a foga  
Értelme tisztább  
mint valamennyiötöké  
ott lenn Agrigentumban  
kik meghatározott órában  
a levest lefetyelíték  
HEGEL: Minden hasonlatnak  
füle-farka kell hogy legyen  
A töled bemutatott Empedoklész  
eszélős és  
utópikus alakká válik  
bár társadalmi  
helyzete folytán  
megvolna a nyugalma  
higgadtan s bölcsen  
magában mérlegelni  
a gyakorlat kérdéseit  
HÖLDERLIN: Ti vagytok  
az elvakultak  
Nem értitek meg  
hogy ez a láz e légszomj  
a saját kórotok

mely őt támadja meg  
mivel ti  
begyepesedve védekeztek  
nehogy a tengődésnek sorvadásnak  
ő véget vessen  
éheznie azért kell  
mert ti  
bőfögve és meghájasodva  
ijedten bámuljátok  
mily erőfeszítéssel  
igyekszik az inséget  
köröttünk elhárítani  
EGY HANG A KÓRUSBÓL:

Pauszaniász

ereszkedj te a völgybe  
kémeled ki hátha  
közeleg az erősítés  
Ejtsél vadat  
és hozz vizet nekünk  
PAUSZANIÁSZ: S amikor nappalok  
és éjszakák után  
lenn megérkeztem  
ráleltem Pantheára  
PANTHEA: S mert tudtuk  
hogy nem közeleg senki hozzánk  
csupán a fogdmegék  
a kaszárnyákból  
és már messziről láttuk  
csillogni kardjukat  
útnak eredtünk  
a szenvedőhöz  
hogy a füvekkel  
gyógyítsam őt  
KÓRUS: Az évszakos szelek pedig

dühöngnek

tűzeső hull a mennyből  
A szikkadt fű elég  
A parasztok rémülten  
mutatnak az Etnára fel  
s a jóltáplált és  
páncélos katonák  
közelednek már a menekülők  
nyomában vannak  
PANTHEA: Egy patak partján  
mely a viharban medréből kitörve  
vad zúgással zuhog alá  
a hátam közepén  
elért a nyilvessző  
éles dőfése  
A gyógyírral vidd el a batyut hozzá  
kiáltom még a barátom után  
ne tétovázz

KÓRUS: A víz mélybe sodorta  
a völgyben találtak reá  
s akik meglelték látták  
hogy Kritiász  
leánya volt  
s azt is láthatták  
amint összezúzódva ott hevert  
hogy méhében gyümölcsöt hordott  
Empedoklész fiát  
ő Panthea  
Panthea

mit Empedoklésznek elhozta  
olyan erőt öntött belé  
s harcostársaiba  
hogy ellenálltak  
néhány napig  
a zsoldosoknak  
akik golyókkal  
árasztották el őket

HÖLDERLIN: Pauszaniász földre  
hanyatlik

a földművesek védekeznek  
míg elfolyik a vérük  
csupán egyikük menekül meg  
hogy elterjessze  
a hírt lenn a falukban  
miként tér ki  
Empedoklész az ellenség elől

EGY HANG A KÓRUSBÓL: Mellén és  
lábán

súlyosan eltalálva  
kövek közén  
utolsó erejével  
vonszolva el magát  
eléri mégis  
az Etna csúcsát  
Mélybe veti magát  
az óriási  
tűz katlanába  
és ugrás közben  
a kráter peremén  
hátrahagyja repedt  
vassaruját  
melyet a városban alant  
a latrok mutogatnak  
mintha az ő győzelmük  
jelképe volna  
pedig legyőzetésük  
jele

HÖLDERLIN: Mert ő  
aki önnönmagának  
sosem lett árulója  
aki napjaiból  
a nádgerincűeknek  
egyet sem engedett át  
ő példaképe lesz  
azoknak kik utána jönnek  
Ha neki és elvbarátainak  
a kor nem is volt kedvező  
mi mégis látoi leszünk  
amint minden kárhozatás  
és minden hamis susmogás  
elszáll a semmiben  
és maradandónak marad  
cselekvése e keveseknek  
akik sokakká lesznek

*Hölderlin teljesen kimerülten áll. A többiek hallgatnak. Néhányan felemelkednek, látszik rajtuk a megilletődöttség.*

DALNOK: De ők kik régen értőn  
fogadták verseit

most ijedten hallgatják amit feltár nekik  
Azonos lobogó alatt indultak útnak  
s most látjuk hogy külön más-más

irányba jutnak  
A forradalom óta tovazállt évtized  
elragadta magával a volt hevületet  
senki nem ringatózik a múlt emlékein  
Hogyan viselhetné el ezeket Hölderlin  
Barátai nézzétek mily fiatalok ekkor  
mind alig harmincéves s már jön is az  
öregkor  
a következő század nem ért el kezdetére  
s Hölderlinnek van benne még több mint  
negyven éve

*Hölderlin gyorsan el. Sinclair követi né-  
hány pillanat múlva. Csak a kórus ma-  
rad a helyén.*

SCHMID: Hogy így eltávozott és  
emberkéz nem temette el  
és emberszem nem látta  
a hamvát

SCHELLING: Pedig korábban  
oly boldog volt gyakorta  
hogy itt a földön járhatott  
és emberek között volt  
Mi történt hát vele

WAGNER ÜVEGEZŐMESTER: Az ügye  
rosszul áll

hallom őt éjszakánként  
ide-oda rohanni a szobában  
s bár senki sincs vele  
beszél  
kérdesz felel  
perlekedik s kiáltoz  
SCHMID: Elérte már  
a határvonalat  
KÓRUS: Alig felfogható

hogy egy tett  
mely gonddal jár csupán  
és először megrémít  
nagy ürességével  
amelyet hátrahagy  
hirtelen hatni kezd azokban  
akikhez eljutni akart  
és nyugtalanságot kavart föl  
mely egyre inkább terjed

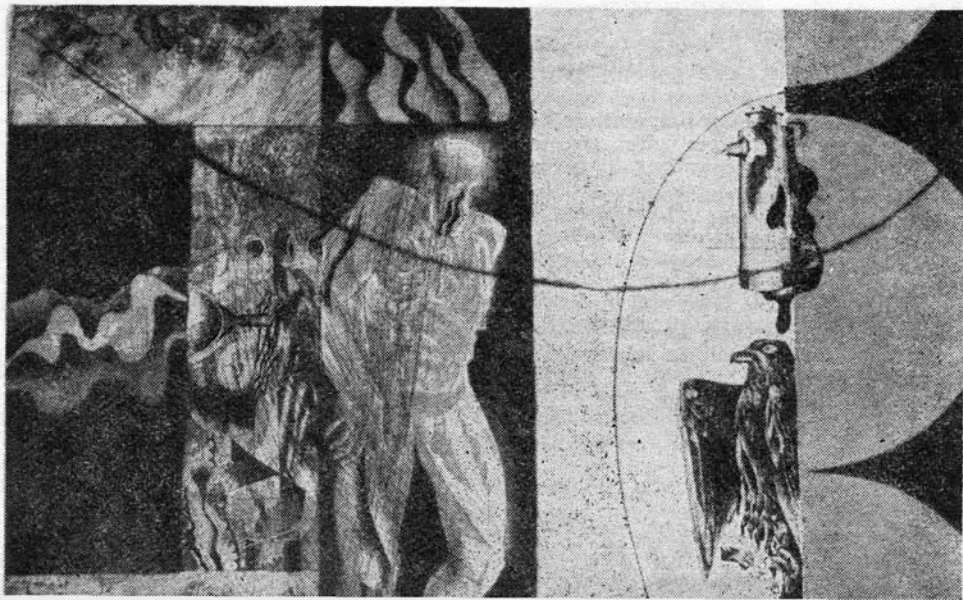
PANTHEA: A parasztek földművelők  
és a pásztorok látják  
ami a birtokok gazdájától  
és képviselőiktől származik  
az ellenük  
csak ellenük szegül  
s hogy Empedoklész  
akit távozni hagytak  
mindezekon  
változtatni akart

PAUSZANIÁSZ: A mesterek segédek és  
a kis kereskedők  
a városban látják  
hogy minden uzsorás  
kinek góg és aljasság  
van a szavaiban  
a paloták urainak  
oltalmát élvezi  
s hogy Empedoklész  
akit távozni hagytak  
mindezekon  
változtatni akart

KÓRUS: Mérlegeljétek hát  
a felhívást  
mely a hegyek  
csöndjéből érkezik  
és foglaljátok magatok  
szavakba  
és cselekedetekbe

Ritoók János fordítása

Baász Imre: Prométheusz



## A MŰVÉSZET FUNKCIÓJA

A 75 éve született kiváló román esztéta kiadatlan hagyatékából (a szöveg 1933. október 11-én hangzott el a rádióban).

Szókratész, a filozófus élete utolsó napjait töltötte az athéni tömlöcben, amikor álomra hunyt szeme előtt megjelent a Múzsák egyike, és világos hangon ráparancsolt: „Ébredj álmodból, Szókratész, és költés himnuszt Apolló dicsőségére!” Mire a reggel feltűnt a börtönrácsok között, az athéni bölcs már nyugtalanul töprengett az álombeli csodálatos látomás értelmén. Hogy himnuszt írjon Apolló tiszteletére, vagy bármiféle verset, dalt, eleddig nem fordult meg a bölcs elméjében. Élete perceit arra áldozta, hogy honfitársait, kivált az athéni ifjakat, a helyes gondolkodásra, az igaz ítéletre oktassa. Szókratész a köztereken sétált, a gazdagok terített asztalánál ült, vagy a polisz környékét járta, ott, ahol a Hüzosz-patak varázsos csobogása hallszik meg a tücskök éles cripelése, s örökké az a gondolat uralta, hogy mindama bajok, amelyekből kiváltképp szenvednek az emberek, az elméjükbe befészkelődött téves ítéletekből származnak, s elég lenne értelmüket megvilágosítani, hogy egyben szívük is megtisztuljon, és lábuk elé kanyarodjék a Jó ösvénye. E hitben megacélozódva lett Szókratész az athéniek tanítómestere s az emberiség lángelméinek egyike, az, aki felülmúlhatatlanul kamatoztatta az irónia és a sugalmazó kérdések adományát, azokét a kérdéseket, amelyek éppen az okulni vágyó ajkáról csalogatták elő a keresett igazságot. De miközben azon fáradozott, hogy megvilágosítsa honfitársai elméjét, Szókratész sosem kísértette meg a vágy, hogy elbűvölje szívüket. Az értelem-hívó Szókratésznek egyetlen gondolata sem irányult a művészet birodalma felé, s íme, hirtelen elhangzott az álombeli parancs: „Ébredj, Szókratész, zengjél himnuszt Apolló dicsőségére.” Hogy megnyugtassa háborgó kedélyét, Szókratész még azon a napon engedelmeskedett a Múza parancsának.

Tanulságát az ókori monda máig is őrzi. Ma, mint mindig, a művészet jelentős kiegészítő feladatot tölt be. Falusiak és városiak, minden idők és tájak emberei, koruk s hivatásuk szerint különbözőek, éberen őrzik magukban annak tudatát, hogy életük nem teljes, hogy az élet lehetőségeinek gazdagságából nekik csupán egy töredék jutott. Az egyéni lét töredékességének tudata igen erősen él az emberben, mégpedig abban, ami benne a legszemélyesebb és a legnemesebb. Mert vannak, kétségtelenül vannak olyan igénytelen és megalázó léteik, amelyekben korlátozottságunk kényszerítő körülménye a börtönfalon áthatoló egyetlen gondolat nélkül viszonyul az emberi virtualitások kiterjedéséhez. Amint valamelyest lazul a béklyó, máris feléled szükségünk a teljességre. De hol lelheti meg ki-elégülését az embernek ez az új törekvése? Sehol másutt, mint a művészetben. Akár üzleti vállalkozásba kezdünk, akár a tudományt műveljük, a közjónak szenteljük magunkat vagy az emberek nevelésének, életünk nem teljesedhetik ki, ha nem juttatunk benne helyet a művészetnek. Elég tekintetünket egy képre függesztenünk, vagy lapnyi versen pihentetnünk, elegendő átengednünk hallásunkat egy ritmusnak vagy egy dallamnak, hogy életünket egyszerűből megváltottnak, s

egész magunkat, túl a korlátozottságon, melyre szokott dolgaink ítélnek, ama teljesség meghódítójának érezzük, amelyben részesülni minden lelkes lény törekvése. Ennek a törekvésnek a hangja szólalt meg Szókratész, a nevelő álmában, amikor a Múza megrendelte tőle a himnuszt Apolló, a dalok védőistene tiszteletére.

Azt az erényét, hogy képes kiteljesíteni az ember életét, a művészet abból a lelki mechanizmusból meríti, amely őt magát mozgásba hozza. Figyeljük csak magunkat, amint egy szonátát hallgatunk, vagy a múlt valamely hősének romantikus történetét olvassuk. Először azt érezzük, igen határozottan, hogy amire valójában figyelünk, ezek a gondolatok és érzések, idegenek tőlünk, a hőshöz tartoznak, akiről az elbeszélés szól, vagy a művészhez, aki közvetítésükkel önmagát fejezi ki. Érdeklődésünk a művészet iránt számos vonatkozásban hasonlít arra, ahogyan valakinek a bizalmas vallomását hallgatjuk. Egy zenei mű első hangzatainak felcsendülésekor a megértő lélek ébred fel bennünk. Egy ember gyónását fogadjuk, és a bennünk ébredő érzést a kényes és súlyos titok letéteményeseként éljük át. De elég, ha tovább tart egy pillanattal a művészet érintése, s máris világosan felismerjük, hogy a ránk bízott titok voltaképp a saját titkunk, s a zenei hangok rezgése az ihletett szó, az ecset csillogó színei felszínre hozzák a régesrég lelkünk mélyrétegeibe temetett törekvéseket, vágyakat, kívánságokat. Minden műalkotás alapjaiban ott lüktet a líra áramlása, mondotta egykoron az olasz esztéta, Benedetto Croce. S ez a líra nemcsak az alkotóé, hanem azé is, aki megismeri a művet, és eltársalog vele. Ami a művészi kontemplációban szövődik, nem egyéb baráti kapcsolatnál, bizalmas közlések cseréjénél, amelyek világra segítik és hallhatóvá teszik az egyébként mindörökké rejtve maradó gondolatokat és érzéseket. Az antikvitás ezt az igazságot is felismerte. A művészet hatása felszabadító, és a *katarzisz* mindennél jobban illik rá. *Katarzisz*, vagyis virrasztás és egyben vigasz is — mintha az emberi lelket többnyire pecsét lakatolná, fájdalmas teher nyomasztaná, mintha megbénítaná a belső nyomás, mely kitörni akar, és csak a művészet lenne képes közlekedni a szellőztető nyílásokon, hogy megkönnyebbüljön s elcsituljon a lélek. Nem tagadható, hogy ha a művészet visszaadja az embert a maga integritásában, ezt mindenekelőtt azért teheti, mert a működésbe hozott szabadító mechanizmus felszínre segít valamit az emberi tudattalan tárházából.

Nagyon nyomatékosan figyelmeztet a művészet felszabadító funkciójára a modern mélylélektani iskola. Az arisztotelészi *katarzisz* régi fogalma új időszerűséget nyert Freud doktor és követői tanítása nyomán. De amilyen cáfolhatatlanok e hozzájárulás érdemei a tudattalan szerepét illetően a művészi alkotásban, éppoly nyilvánvalóak túlzásai is. Mert bizonyos, hogy a művészetben nemcsak a társadalom cenzúrájától elfojtott szexuális indítékok szabadulnak fel, hanem az emberi személyiség megszámlálhatatlan egyéb törekvése is. A művészetben minden emberi aspiráció megvalósul. A művészet a maga egészében nem egyéb, mint az ember boldogság-akarásának a replikája. Ezért valahányszor egy megrendítő színelőadásról, egy lelkünket különösképp megindító hangversenyről távozzunk, a tiszta kielégülésbe mindig belevegylünk a szomorúság árnyéka, melyet kétségkívül az a tudat váltott ki, hogy a megsejtett teljesség öröme elillan, amint az élet megszokott menete visszaikatja jogaiba létünk töredékes és szakadatlan elavulásra ítélt módját. A művészet boldogsága tehát pillanatnyi és futólagos, mert törékeny hódítását veszélyezteti az ember életét szabályozó dolgok tökéletlen rendje.

Az eddigiek során a művészet funkcióját csak az ember egyéni sorsával összefüggésben vettük szemügyre. Kiteljesítő, szabadító szerepét hangsúlyozva



azonban nem merítettünk ki mindent, ami betöltött funkcióiról elmondható. Hiszen a művészet a társadalom életéhez is hozzájárul. A nagy műalkotások egyben az emberi csoportosulások középpontjai is, a közösség intézményeihez és hagyományaihoz hasonlóan magvai a társadalomnak. Aki olvasnak vagy franciának vallja magát, kétségtelenül magáénak érzi azokat a nagy megvalósításokat is, amelyekhez más emberek hosszú sorával együtt hozzáilleszkedett. Éppen így mi sem csupán bizonyos fizikai adottságok következtében vagyunk románok, hanem szellemi tényezők hatására is, melyek közül a művészet kínálta örömeik nem a legjelentéktelenebbek. A románság-tudat kialakításáért Eminescu és Luchian éppoly sokat tett, mint a hadvezér Ștefan cel Mare vagy a művelődésszervező Matei Basarab.

De a művészet azzal is társadalmi irányban munkálkodik, hogy rajongói útján a rokonszeny képességét terjeszti. A művész valóban bezárkózhat a maga elefántcsonttoronyába, az összpontosítás, az elmélyült meditáció, a kitartó munka ama kényszerétől hajtva, amely nélkül meg se születne a mű. A műbarát azonban sosem zárkózik el, s nem is csoportosítja minden törekvését saját személye köré. A művészetből mindig a külső világ varázsa szól hozzánk, szenvedélyes érdeklődésünk más, a miénktől különböző sorsok iránt. Ha igaz, hogy a művészi élmény közös eredetű a gyónással, nem kevésbé igaz, hogy ennek a vallomásnak az oka elsősorban az az érdeklődés, amelyet a minket meghaladó valóság kelt bennünk. A művészetrel kitörünk tehát saját személyiségünk fogságából, átengedve lényünket a szép, változatos, nagy világnak. Mérföldes boldogság, talán az egyetlen lehetséges boldogság mozgatóját találjuk benne. A költő Rabindranath Tagore meséli valahol *Emlékezéseiben*, milyen mély szomorúság árnyékolta be ifjúságát. Erre a szomorúságra nem volt gyógyír. Semmi sem tudta eloszlatni. Hanem amikor egy reggel a iantynaketi szülői ház teraszáról a pirkadat finom fényjátékát figyelte a szemközti falon, tiszta elragadtatást érzett, olyan lelki megkönnyebbülést, mint még soha azelőtt. Akkor értette meg az ifjú bölcs, hogy addigi nyomasztó szomorúsága szakadatlan befeléfordulásából eredt, az Én körében való hosszas időzésből, s hogy elég volt a külvilág felé forduló figyelem egyetlen pillanata, pusztán a hideg reggel gyöngéd fényreflexe, hogy lelkéig hatolhasson az új boldogság ígérete. Amit Tagore elmond, az a szépség minden megjelenési módjára érvényes, és természetesen mindenekelőtt a művészet megnyilatkozásaira; azzal, hogy felkínál a külvilágnak, a művészet a társadalomnak ad át bennünket. Amit az ember a művészetrel való érintkezésen nyer, az jóindulat, megértés embertársai iránt, érdeklődés és rokonszeny. Nagyon valószínű, hogy művészet nélkül a társadalom híjával maradna mai nyereségeinek, s szintoly valószínű, hogy a művészeti kultúra kiterjedésével és elmélyülésével csak nyerhet az emberiség társadalmi és erkölcsi haladása.

Aki napjainkban a művészet egyéni és közösségi funkcióival foglalkozik, szembetalálja magát a művészetre vonatkozó elméletek egyik eléggé elterjedt változatával. Beszéltek már a művészetéről mint a játék egyik formájáról, s hosszú ideig magát a játékot úgy értelmezték, mint az egyetlen funkciótlan, semmilyen szerepet be nem töltő emberi tevékenységet. Nem foglalkozhatom itt azoknak az elméleteknek minden problematikuságával, amelyek feltételezték, hogy léteznek funkciómentes, következőképp értelmetlen cselekvések. Annak a teóriának a cáfolásából, amely a művészetet a játék egyik változataként állította be, új nézet született, miszerint az emberi társadalmakban a művészet nagyon is komoly, meghatározott célú és kiemelkedően fontos tevékenység. Közismertek azok a küzdelmek, amelyeket a múlt század vége felé egy olyan gondolkodó vívott e felfogások

érdekében, mint J. M. Guyot. Láthattuk, mennyire lehetett igaza Guyot-nak, aki a művészetet a komoly élet kategóriájába helyezve kiszolgáltatta annak a veszélynek, hogy csupán függvénye legyen egy olyan létformának, melyet hivatása szerint éppen kiegészítenie és javítania kell. Mert hogyha a művészetnek van funkciója, az éppen az úgynevezett komoly, egyéni és közösségi lét töredékes, elfojtott és önző voltának meghaladásában rejlik. A művészetnek egyébként sincs szüksége arra, hogy felöltse a szakmai és tételes szigor álarcát. Képességei magas célkittűzéseit egyszerűből s mintegy akaratlanul eléri csodálatos adottságai kötetlen és kiismerhetetlen játékával.

Szilágyi Júlia fordítása

Mohi Sándor: Kerítés mögött



## „A FÖLD BÖLCS RENDJE VISSZATÉR...”

## Környezetvédelem — társadalmi tevékenység

Társadalomkutatóként veszek részt a Magyar Tudományos Akadémia bioszféra-kutatásaiban. A környezeti válság természettudományos diagnózisát — legalábbis ennek lényegét — ismertnek tekintve (a *Korunk* ezzel foglalkozó előző számaira, cikkeire is utalva), itt most csak arról villantok fel néhány gondolatot: milyen társadalmi folyamatokat feltételez és von magával a hatékony környezetvédelem; hogy tehát *természeti* környezetünk válságával szembenézve mit „fedezünk fel“ *társadalmunkban?*

Induljunk ki talán a környezetvédelem fogalma körüli vitákból, bizonytalanságból. Mi minden tartozik ebbe a tevékenység-együttesbe? A leltározás eleve eltérő lesz aszerint, hogy miből indulunk ki: az ember alkotta környezet „legkülső övezetének“ tekintjük-e a természetet, vagy pedig a természetben, a bioszféra egészében keressük-e a civilizáció, a települések, az ember helyét és szerepét.

A levegő- és víz-tisztaságvédelmet mindkét közelítés életbevágónak tekinti. De már a hagyományos értelemben vett természetvédelmet (rezervátumok kijelölése, kipusztulóban lévő állat- és növényfajok védelme stb.) a település-tervező, ha nem zárja is ki a környezetvédelemből, a margójára utalja. A bioszféra védelmébe viszont azoknak az idegi és művelődési károknak az elhárítását bajos beleérteni, amelyek a természetben magában nemigen hagynak nyomot (mint például a városi zaj vagy a műemlékek pusztulása). A szemét a városgazdának is gondja ugyan, de csak annyiban, hogy valahogyan el kell takarítani; a bioszféra-védelemnek viszont sarkalatos igénye, hogy a hulladék visszajusson a szerves anyag természeti körforgásába. Vitás tételek mellett szerencsére kettősen, sőt többszörösen könnyelhetők — ti. a termelés javára közvetlenül elkönnyelhetők — is bőven akadnak. Például a levegőtisztítás a korróziót is csökkenti; a talajerő visszapótlása, az erózióvédelem a termés hozam fokozása mellett a mezőgazdasági ökoszisztémák egyensúlyát is szolgálja. Parkok, zöldövezetek létesítésében, az erdészet, a vízgazdálkodás tevékenysége egészében ki tudná szétkönnyelni az egészségügyi, az esztétikai és a természetvédelmi teljesítményt? S viszont ki tudná megjósolni, hogy az új és új szennyező technológiák ellensúlyozására milyen olyan új tisztító eljárások lépnek be még a leltárba, mint például napjainkban a radioaktív sugárzással szemben kialakuló védekezés?

Aligha lehet valaha is lezárni a környezetvédelem leltárát, pontosan és egyszer s mindenkorra meghatározni a fogalmát.

A jogalkotót vagy a lexikonszerkesztőt érthetően zavarja, ha a tárgy, amellyel foglalkoznia kell, ennyire „folyékony“. A szociológus azonban,

ha efféle, már bevett, sőt divatos, de még „folyékony“ fogalmakkal találkozik, úgy hegyezi a fülét, mint a csataló, amikor kürtszót hall. Mit nem adna a geológus azért, ha tanúja lehetne annak, hogyan gyűrődik ki a síkságból egy új hegyvonulat? A szociológust a környezetvédelemnek épp a képlekenysége, a kialakulatlansága — a *kialakulása* — érdeklí: az, hogy víz- és légtisztításból, talaj- és tájvédelemből, parkosításból, a védekezésből a zajjal és sugárveszéllyel szemben, a szemétkomposztálásból s ki tudja mi minden egyébből (továbbá mindennek az előkészítéséből a kutatás, a tervezés, az igazgatás, az oktatás, a nevelés terén) hogyan áll egybe a társadalmi tevékenység új „alrendszere“: a környezetvédelem.

Szakmai tolvajnyelvünkön szólva, egy mindeddig „latens struktúra“ válik napjainkban „manifesztté“: ahogyan fokozódik a környezet leromlása, úgy nő a szükséglet előbb a leromlás tüneteinek, majd az egész — ha minden változatlanul megy tovább, katasztrófába torkolló — folyamatnak a meggyógyítására; úgy szerveződnek e köré a történelmileg merőben új, de legalábbis újonnan felismert szükséglet köré a kielégítésére szolgáló legkülönbözőbb tevékenységek.

„A közöny tengeréből — írja egy amerikai szerző — az aggodalomnak eleinte csak egy-egy szigete emelkedett ki; ahogyan azután mind kinnebb emelkedtek ezek a szigetek, föld tűnt fel közöttük... és megértettük, hogy ezek részei *ugyanannak az egyetlen kihívásnak civilizációnkkal szemben.*“ A kép egyébként azt is kitűnően érzékelteti, hogy a környezeti válságból pusztán védekezéssel nem lehet kilábalni. Az „öko-katasztrófa“ alternatívája a műszakilag is magasan fejlett és biológiailag-esztétikailag is értékes környezet: az „ökológikus civilizáció“.

Az „ökológikus világ-civilizáció“. Mert Földünkön száz-egynéhány állam osztozik ugyan, de bioszféra csak *egy* van. A környezet romlása nem ismer országhatárokat; a jobb környezet megtervezése, kialakítása sem képzelhető el a legszorosabb nemzetközi együttműködés nélkül. A „környezetvédelem szociológiájának“ tehát három lépcsőben kell elemeznie az új tevékenység-együttes kibontakozását:

— először azt kell megvizsgálnia, milyen társadalmi erők hatására s melyek ellenállásával szemben integrálódik egységes stratégiába a környezetvédelem;

— másodszor azt, hogy a már sajátos ágazati arcú öltött környezetvédelem hogyan integrálódik a társadalmi tevékenység, az iparosodás és városiasodás egészébe, hogyan alakul viszonya a termelés fokozását továbbszennyezve szolgáló műszaki tevékenységekhez, és hogy velük való „vitázó együttműködésben“ hogyan tolódik át a hangsúly a védekezéstről a tervezésre, a környezet- és a gazdaságfejlesztés egybehangolására;

— és végül, de nem utolsósorban a környezetvédelem nemzetközi integrálódásának feltételeit, mechanizmusait kell megvizsgálnia, és pedig szintén a világ gazdaság fejlődésével összefüggésben: az egy-emberiség egy-környezete kialakításának részeként értelmezve az iparilag magasan fejlett országok igyekezetét, hogy megállítsák, megfordítsák *természeti* környezetük végtelen elszennyeződését — és a fejlődő országokét, hogy felszámolják a szegénységet: hogy korszerű *művi* környezetet teremtsenek.

Ebben a három lépcsőben tesszük hát fel újra a kérdést, most már így: *kiket* kell „felfedeznünk“, jobban megismernünk ahhoz, hogy kitisztuljon a környezetvédelem közös nevezője, hogy szintézisbe rendeződjön a környezet- és a gazdaságfejlesztés, és hogy szárnyakat kapjon a nemzetközi együttműködés e kettős-egy cél szolgálatában?

### Környezetkutatás — az ökológusok „felfedezése“

Bölcsész- és jogászhallgatók a negyvenes évek vége táján, ha előfordultunk a Gólyavár (a budapesti egyetem természettudományos tömbje) környékén, nagy respektussal pillantottunk fel a fizikai, kémiai tanszékek késő estig kivilágított ablakaira. Igaz, laikus fejfel részleteiben nem értettük, mit számolnak, mit kotyvasztanak ott fent a laboratóriumokban, de azt jól tudtuk, hogy olyasvalamit, amin nagymértékben múlik a világ s a haza sorsa. A fizika „forradalma“ után a biológiáé csak majd az ötvenes évek végére bontakozott ki, de például Szent-Györgyi Nobel-díja vagy a penicillin diadalútja már velünk is sejtette, hogy a biológiában, közelebbről a *mikrobiológiában* ugyancsak olyasvalami történik, amire nagyon fontos volna odafigyelnünk. Hanem hogy az A/3-as épületben, folyosói tablóin a lepréselt virágokkal, a spirituszba tett bogarakkal? ... Álmunkban sem jutott volna eszünkbe, hogy mire meg sem vénülünk, legalább annyira ott lesz a világ szeme a *terepbiológián*, a növény- és állattanon, mint az atomreaktoron.

Pedig ha van remény arra, hogy a környezeti válságot gyökereiben megértsük, hogy a meggyógyításán fáradozó százféle szakember közös nyelvet, elméletet, szemléletet találjon: az főképp annak köszönhető, hogy az elmúlt évtizedekben ezekben a rendszerint még küllemükben is elhanyagolt A/3-as épületekben (a Mikó-kertben nem tudom, mi a megfelelő szám) beérlelődött a makrobiológia „forradalma“; hogy a növény- és állattanból kinőtt az élőlények és környezetük viszonyát rendszerként megragadó ökológia.

Az *ember* és környezete közötti kölcsönhatást (ide értve az ember és a többi ember közötti viszonyt is) korántsem tudja még hasonló színvonalon leírni a humán- és társadalmi ökológia. Attól pedig, hogy a természeti és a társadalmi ökológia egyetlen, koherens tudományágban egyesüljön, s különösen attól, hogy az ökológiai kutatás eredményeit olyan közvetlenül tudjuk műszakilag értékesíteni, mint a fizika, a kémia vagy a mikrobiológia felfedezéseit — még messzebb állunk. Tudománytörténetileg éppen ez a *késés* a válság lényege. A megoldás aligha az, hogy az ökológia mindent magába ölelő „szupertudománnyá“ dagadjon; hogy mindnyájan, akik környezeti kérdésekkel foglalkozunk, ökológussá képezzük át magunkat — annál inkább viszont az, hogy az ökológiai szemlélet behatoljon a tudomány és a gyakorlat egészébe. Hogy rendszereket elemezzünk, rendszereket tervezzünk, és azokon belül kísérletezzük ki a rendszer egyensúlya szempontjából legkedvezőbb folyamatokat; hogy magát a *civilizációs folyamatot* is — az ember szabadságát, emberségének kiteljesedését — a természet, a kozmosz roppant rendszerének összefüggéseiben lássuk.

Az ökológiai szemlélet és kutatási módszer úttörői viszont a termé-

szeti ökológusok. Környezetkutatásunk (s ezáltal környezettervezésünk és környezetpolitikánk) tudományos megalapozása csak akkor lesz korszerű, ha nem tartunk „menyasszony nélküli lakodalmat”; — ha a Gólyavárak körül és a Mikó-kertekben — de a gimnáziumi tantestületekben, a műszaki fejlesztés, a népgazdasági tervezés döntéshozatali fórumain is — mielőbb teljes potenciális jelentőségükben „fedezzük fel” a nem csupán a fizikusokhoz, hanem a mikrobiológusokhoz képest is háttérbe szorult, szerény, gyakran félszeg természetkutatókat.

Aminék azonban az is feltétele, hogy ők viszont szaktudományuk „gettójából” lépjenek ki; hogy ne csak kutatásra-oktatásra, hanem a tervezésben, az igazgatásban való részvételre is készüljenek fel. Ha a társadalomnak a terepbiológusokat — nekik a *társadalmat*, az *embert* kell „felfedezniük”, s ennek jegyében szövetségeseiket is a környezet- és természetvédelemben. Ez utóbbiak között nem is a társadalomkutatókat említeném első helyen (nem akarok hazabeszélni), hanem — a költőket. Mert ha a környezetvédelem intellektuális közös nevezője az ökológiai szemlélet, *érzelmi* közös nevezője a természet, a táj szeretete. Amiben is a költők a nem-középiskolás fokú tanáraink. Tamási, Áprily például (épp az „ökológikus civilizáció”-ra való mozgósításban mérhetjük fel, mennyire *modern* művészek ők) ugyanúgy velünk vannak a környezetvédelem eszmebarikádjain, mint egy Bod Péter avagy egy Herman Ottó.

### Környezettervezés — gyermekeink „felfedezése”

„A természeti környezet elszennyeződése problémájának végső megoldása mind a műszaki, mind a biológiai termelésben olyan, viszonylag zárt rendszerek létrehozása, amelyekben a melléktermékeket és salakanyagokat szinte egészében visszavezetjük a termelési láncba” — mutatott rá egy előadásában Szentágotai János professzor, és tegyük hozzá: az, hogy e viszonylag zárt (helyi) rendszerek összességükben is egy olyan (világméretű) rendszert alkossanak, amelyben a bioszféra és a technoszféra, a természet és a civilizáció dinamikus egyensúlyban „termeli újra” egymást.

Világos (valamennyi számottevő nyugati közgazdász előtt is világos), hogy a termelésnek egy ilyen hallatlanul bonyolult és a szó szoros értelmében mindent átfogó *rendjét* csakis a legigényesebben tudományos *tervezéssel* lehet felépíteni és „üzemeltetni”. Azaz: ott, ahol ma még a profit-mechanizmus kormányozza a gazdaságot, *már csak ezért is* át kell térni — még hozzá mielőbb — a terygazdálkodásra. Minekünk pedig *már csak ezért is* érzékenyebbé kell tennünk gazdálkodási rendszerünket a nem közvetlenül gazdasági érdekekre, értékekre; meg kell tanulnunk folyamatosabban közeledni távlati céljainkhoz rövid lejáratú céljaink megvalósítása közben és *által*. A korszerű környezetvédelem műszaki eszközeit sem tudjuk előteremteni, ha nem gyorsítjuk meg iparosodásunkat, gazdasági növekedésünket. De ha el akarjuk kerülni, hogy környezetünk annyira leromoljon, mint az iparilag magasan fejlett társadalmaké, iparosításunk iránymódosítását nem halaszthatjuk akkorra, amikor majd elérjük az ő műszaki színvonalukat. Már *most* egy „ökológikusabb” (a természet „érdekeire” s azon keresztül az ember testi-

lelki egészségére fokozottabban tekintettel lévő) termelési szerkezet és ami ettől elválaszthatatlan: fogyasztási szerkezet, életmód, életfelfogás kialakítását kell megkezdenünk.

Nagy a kísértés arra, hogy ezt a mi jelenlegi igényeinket, elképzeléseinket előrevetítve tegyük. Pedig az „ökológikus civilizációban“ nem mi leszünk a fogyasztók. Ahhoz, hogy a környezetvédelem színvonalasan integrálódjék, az ökológusokat kell „felfedeznünk“. Ahhoz viszont, hogy a műszaki-gazdasági és a természetföldrajzi adottságaink megszabta keretek között bölcsen (és demokratikusan) alakíthassuk a gazdaság- és a környezetfejlesztés viszonyát, az arányt az életszínvonal mennyiségi és minőségi összetevőinek emelése között — a *gyermekünket*, a *fiatalokat* kell újra és újra „felfedeznünk“. Nemcsak az egészségüket, az életüket nem szabad veszélyeztetnünk a szennyezési tűrészatórok átlépésével. A választás lehetőségét is nyitva kell hagynunk számukra, hogy a *saját* igényeiknek, felfogásuknak megfelelően alakítsák tovább azt a világot, amelyet rájuk hagyunk. Azzal pedig az erre irányuló részletesebb kutatásoknak elébeugva is számolhatunk, hogy ahogyan közeledni fogunk az anyagi javakkal való ellátottságnak ahhoz a fokához, ahol ma a „fogyasztói társadalmak“ tartanak, minálunk is elsősorban a fiatalok követelik majd nem a még nagyobb kényelmet, nem a fényűző jólétet, hanem — Bognár József szavával — az élet „minőségi elemeinek“, köztük a környezet minőségének is a javítását.

### Nemzetközi környezetpolitika — szomszédaink „felfedezése“

A bioszféra elszennyeződése éppúgy léteben fenyegeti az egész emberiséget, mint az atomkatasztrófa. Ahhoz azonban, hogy az „összezsugorodott világ“ ezt a veszedelmet is elkerülhesse, a népeknek, az országoknak nemcsak békés egymás mellett élésre van szüksége, hanem a tevékeny együttműködésre is.

Arról, hogy a környezetvédelem világpolitikai kérdéssé vált, és hogy mekkora akadályokat kell még elhárítani a valóban világot átfogó környezettervezés útjából, nagyon sok szó esett az utóbbi időben. Arról viszont jóval kevesebb szó esik, hogy a „nemzetit“ és a „nemzetközit“ a környezetvédelem terén is — a környezetvédelem terén különösen — a „regionális“ köti össze. Pedig a Föld bioszférájáért való egyetemes felelősségvállalást elképzelni sem igen lehet másképp, mint hogy mindekelőtt nagy természetföldrajzi egységeken, osztozó országok egyeztetik össze akcióikat, terveiket. Biztató ebből a szempontból, hogy a *szocialista országok tapasztalatcseréjének mind jelentősebb, állandó témájává nőtt a környezetvédelem*; és kézenfekvő, hogy olyan — a politikai tömböket keresztbemetsző — természetföldrajzi régiók környezetvédelme érdekében, amilyen például a Balti-tenger vagy a Duna vízgyűjtő területe, összefogjanak a különböző társadalmi rendszerű országok.

Eddigi gondolatmenetünkéből azonban az is következik, hogy a valóban hatékony nemzetközi környezetvédelmi együttműködés kialakításához aligha lesznek elegendők a műszaki együttműködés rutinmódszerei. Hiszen láttuk, hogy a korszerű tisztító technológiák bevetésén túl, az iparosodás és városiasodás egész eddigi irányát és stílusát módosítja az

ökológiai szemlélet térhódítása. Ez a folyamat pedig még az azonos társadalmi rendszerű, a műszaki fejlettség hasonló fokán álló országokban is különböző módon — a történelmi előzményektől, a természethez s a technikához való viszony társadalmi-kulturális meghatározottságától is függő ritmusban — bontakozik ki. Úgyhogy egybevetve hasonlóságunkat különbözőségünkben és különbözőségünket hasonlóságunkban: környezetvédelmünk szervezeti felépítését, környezet- és gazdaságfejlesztésünk összehangolását, végső soron pedig iparosodásunk és városiasodásunk modelljét és módszereit is közelítenünk kell egymáshoz, hogy aztán az egyes környezetvédelmi problémák feltárását és megoldását az együttműködő országok közös környezetvédelmi *stratégiájába* illeszthessük.

A környezeti válsággal való közös szembenézés ebben a mélységben alkalom és indíték, hogy újra felfedezzük, miszerint „Dunának, Oltnak egy a hangja...“ Hogy a Rajna és a Kongó, a Mississippi és a Gangesz egy-hangját meghallja az egy-emberiség, ahhoz mi szomszédaink újrafelfedezésével járulhatunk hozzá a leghitelesebben.

### „A Föld bölcs rendje visszatér...“

Amikor kerek két éve fő feladatomban kaptam, hogy kíséreljem meg kialakítani a „környezetvédelem szociológiáját“ Magyarországon, ezt a Radnóti-strófát választottam egész vállalkozásom mottójául:

*S a föld bölcs rendje visszatér, amit  
ó csillagok szakállas fénye áztat;  
állatok s kalászok rendje ez, nehéz  
s mégis szelíd szolgálati szabályzat.*

A verset 1941-ben írta a költő a lövészárkoktól tépett föld békéjének visszatértéről — egy olyan háború küszöbén, amelyben őt (előre érezte) meggyilkolták. Ezért több a vers, mint látomás: hitvallás is, mert nem kérdezi, hanem *kijelenti*, hogy a föld bölcs rendje vissza fog térni.

Az iparvidékek elfeketedő egét, a megmérgezett halak milliárdjait partra vető óceánokat látva, választhatjuk-e a környezetvédelem munkahipotéziséül is, hogy a természet ellen folytatott esztelen hadjárat után szintén — nem talán, hanem *bizonyosan* — visszatér ez a „bölcs rend“? (Pontosabban nem is hogy *visszatér-e*, hiszen nem a civilizáció előtti állapotot akarjuk helyreállítani, hanem hogy sikerül-e megteremteni a természeti és az ember alkotta környezet új egyensúlyát egy „ökologikus civilizációban“?)

A felelős cselekvést egyaránt megbénítja a pesszimista fatalizmus és az optimista kvietizmus: a „már késő“, az „úgyis hiába“, az eddigi leromlás kivetítése a jövőbe — és az az önáltatás, hogy a műszaki haladás, a szocialista tervegazdaság *önműködően* megold majd minden kérdést. Alapállásunk csak az lehet, hogy a történelem ezúttal is olyan feladatot tűzött az emberiség elé, amelynek megoldásához az eszközöket is felkínálja. De ezeket az eszközöket *nekünk* kell feltárnunk, megmunkálnunk, felhasználnunk; a megoldás tendenciáit nekünk kell meg erősítenünk.



Vázlatomban három olyan nagy történelmi tendenciára utaltam, amelyek éppen annál fogva ígéretesek a környezeti kérdések megoldására való társadalmi mozgósítás szempontjából, mert közvetlenül nem erre irányulnak (nemcsak erre irányulnak), mert a környezetvédelem ügyét a haladás egyetemes ügyébe ágyazzák. Nemcsak a környezet-leromlás indokolja, hogy a tudományos-műszaki forradalom káros mellékkövetkezményeit az eddigieknél is igényesebb, sokoldalúbb tudomány- és szakmaközi kutatásokkal védjük ki. De a korszerű környezetvédelemre való felkészülés — és ennek jegyében az, ha „felfedezzük“ az ökológusokat, ha közelíteni igyekszünk a természeti és a társadalmi ökológiát — mindenestől megemeli a tudományos élet színvonalát, elősegíti az egyes tudományágak integrálódása elvének érvényesülését. Nemcsak a jobb környezet kialakítása kívánja meg, hogy tervezésünket érzékenyebbé tegyük a pénzben ki nem fejezhető értékekre, s hogy az iparosodás és városiasodás különböző fokán álló országok (és országrészek) fejlődését ugyanazon átfogó koncepcióban hangoljuk össze. De a környezetpolitikát a gazdaságpolitikába illesztve, s ennek jegyében jobban megismerve a fogyasztót — különösen a holnapi fogyasztót, a fiatalokat — a maga egészében „társadalmibbá“ tehetjük gazdaságirányításunkat. És nemcsak az öko-katasztrófa árnyéka sürgeti a világméretű és a regionális nemzetközi együttműködés elmélyítését. Mindez nagyon fontos katalizátor lehet a béke megszervezésében; új lendületet, új tartalmat adhat a szomszéd népek közötti barátságoknak.

A természethez és egymáshoz való viszonyunk szorosan összefügg. Miközben egy „ökológikus civilizáció“ felé indulva „partneribb“ viszonyt keresünk a természettel, azokhoz is közelebb kerülünk, akikkel — a kutatásban, a tervezésben vagy a nemzetközi fórumokon — együtt keresünk a föld bölcs rendjének „nehéz s mégis szelíd szolgálati szabályzatát“. Fordítva pedig: ha tártabban közeledünk más szakmájú, más életkorú, más nemzetiségű partnereinkhez, a másik emberhez — ezzel a természet „újrafelfedezéséhez“ is kedvezőbb feltételeket teremtünk. Ha aztán így, a magunk hatókörében megfordítottuk a természettől és az egymástól való elidegenedés boszorkánykörét, értelmetlennek érezzük a „peszsimisták“ és az „optimisták“ vitáját a környezeti kérdéseket tárgyaló cikk-áradatban. A tevékeny bizalom légkörében élünk: rajtunk már nem múlik, hogy visszatérjen, megvalósuljon „a föld bölcs rendje“.



Székely Dániel: Mezőség

# KAZIMIERA IŁŁAKOWICZÓWNA KOŁOZSVÁRI EMLÉKEK

---

---

---

1939 szeptemberétől 1947 végéig élt Kolozsvárt a mai lengyel költők doyenje, a 80. évében járó Kazimiera Iłlakowiczówna. Egész kolozsvári tartózkodása alatt idegen nyelvek tanításából tartotta fenn magát. Megtanult közben románul, majd magyarul is olyannyira, hogy magyar egyetemi hallgató tanítványai segítségével lefordította Ady, Aprily Lajos, Horváth Imre, Szabédi László, Reményik Sándor több versét. Eminescu-fordításai a varsói Állami Könyvkiadónál megjelent Eminescu-válogatásban láttak napvilágot. Megható, értő verset írt Ady édesanyjáról. Hazájába visszatérve, első irodalmi tevékenysége az *Abel a rengetegben* című Tamási-regény tolmácsolása volt. Kiváló költő és műfordító, aki szakmai konferenciákon felszólalva gyakorlati példáit nemegyszer az Ady-, Petőfi- és Tamási-fordításai nyomán szerzett tapasztalatokból meríti.

De mutassuk be röviden, kiről is van szó.

1892. augusztus 6-án Vilnóban született, értelmiségi családból származik. A korán árvaságra jutott Kazimierának elég hányatott gyermekkora volt. Először Stanisławóban, majd Varsóban él. 1905-ben közli első versét a varsói *Tygodnik Ilustrowany* című folyóirat. Többször jár külföldön, részben rokonai, részben ösztöndíjak segítségével. Előbb Freiburgban, majd Genfben és Oxfordban nevelkedik. 1909-ben görögből és latinból vizgázik Pétervárott, 1910 őszén beiratkozik a Jagelló Egyetemre, és itt Krakkóban szerez abszolutóriumot. Az első világháború éveiben önkéntes ápolónői szolgálatot teljesít. Ekkorra már két verseskötettel is jelentkezett az irodalomban. Minthogy a fronton egészsége megrendül, a háború utolsó két évében korrektori munkából tartja fenn magát Pétervárott.

A háború végeztével a hazájába visszatérő, nagy nyelvtudású költő 1922-től kezdve a „Skamander” írócsoport tagja. A csoportosulás nevét a hasonló című lengyel folyóirattól vette. Ez a lap valamelyest a *Nyugatra* emlékeztet, nem követelt munkatársaitól semmilyen határozott politikai programot, csak írói tehetőséget, így hasábjain a legkülönbözőbb nevekkel találkozunk. Ami bennük mégis közös, az a ma költészetének vállalása. A csoport tagjainak nézeti megegyeztek abban is, hogy valamiféle „mérésékelt közép” szerepét töltötték be az irodalmi életben, műveikben jelentékeny szerepet játszott a hazai hagyomány. A csoport legismertebb (részben ma is élő) tagjai: Julian Tuwim, a csoport vezére, Jan Lechoń, Antoni Slomiński, K. Wierzyński, Jarosław Iwaszkiewicz (az Írószövetség jelenlegi elnöke), M. Pawlikowska és mások.

Az író nő már 1930-ban megkapta Vilno városának irodalmi díját, öt évvel később állami díjjal tüntetik ki, majd elnyeri a Lengyel Irodalmi Akadémia arany babérkoszorúját.

Korai árvasága rányomta bélyegét költészetére, amelynek alaphangja a borongás, a szomorúság. Ez a bánat annyival keserűbb és nyomasztóbb, minél inkább szenved emberi egyedülletében. Ezzel magyarázható bizonyára későbbi erős érdeklődése Ady istenes költészetére iránt.

Szerelmi költészete, bár dallamosan lüktető és színesen pompázó, mégis bánatosan merengő, telve keresésekkel, csalódásokkal, félreértésekkel, kiábrándulásokkal. Egyéni fájdalma olykor beleolvad népe, szűkebb litván hazája szenvedé-

sebe (*A rab hazából*), de tud örülni a hazaérkezés gondolatának is (*A visszatérés estéje*). Gazdag kedélyelete, hatalmas fantáziája, eredeti verstechnikája Iľakowiczównát a két világháború közötti lengyel költészet egyik legkiválóbb művelőjévé avatta.

A háború kitörése után a külügyminisztérium dolgozójaként a szövetséges Romániába menekül. Kolozsvár nyújt neki állandó menedékhelyet, a legkülönfélébb családoknál lakik, nemegyszer luxusviszonyok között, másszor a szegénység határán, de állandóan és következetesen idegen nyelvleckék adásából él, öntudatosan megőrizve függetlenségét az egymást követő politikai viszonyok közt. Visszaemlékezéseiben önkéntelenül is állandóan a szegények, az elnyomottak oldalán foglal állást. A kolozsvári fiatalsággal fenntartott leckeapcsolatai, kényszerű lakásváltoztatásai sok emberrel biztosítottak érintkezést. Találó megfigyelésekre nyílt alkalma, amelyeket részben előadások, részben pedig sajtólevelek útján örökített meg. Iľakowiczównának e sokféle visszaemlékezését a varsói Állami Könyvkiadó jelentette meg kötetben *Elkésztett vallomások* címen 1958-ban.

A felszabadulás után először műfordítással foglalkozik, de 1959-ig öt változatás is jelent meg verseiből, és most készül verseinek és más írásainak két-kötetes reprezentatív kiadása. A költő megbecsüléséről tanúskodik az a tény, hogy 1954-ben megkapta a lengyel Pen Club nagydíját, 1957-ben pedig költői munkásságának egészéért Poznań városának irodalmi díját.

A nyolcvan éves költőnő visszaemlékezéseiből részleteket közlünk. Érdekes, hogyan látta egy kívülálló, románoknak és magyaroknak egyaránt barátja, a második világháború olyan nehéz és bonyolult eseményeit Kolozsvárott.

Csapláros István

## EMBEREK

Erdély, ahol annyi emlékezetes találkozásom volt... Alighogy megérkeztem — a két szűcs, a Déri testvérek. Amikor 1939-ben, szokatlan hőségben, átléptem a román határt, számtalan viszonytagság után, egy olyan hegyaljai vidékre kerültem, ahol már szeptemberben is enyhe fagyok járnak. Az a sebtiben összekapkodott szegényes poggyász, amivel a minisztérium kiűritésekor Varsóból elindultam, s ami egy kis bőröndből, egy szatyorból s az írógépből állt, sürgős kiegészítést igényelt. Ebben legelőször is a Déri testvérek segítettek. De milyen tapintatosan tették ezt, hányféle ürügyet találtak, hogy elfelejtessék tartozásomat. És nemcsak ők, nemcsak a Déri testvérek lettek nekem afféle deus ex machinám, még számtalan beszerzőm akadt, akik mind igyekeztek kiegészíteni hiányos ruhatáramat, mindig a legjobb áruval s mindig legolcsóbban. A felejthetetlen Vas fogorvos, azok a tüneményes kis varrónők, akik a semmiből is összehoztak valamit, a kiközvetett udvarok lefolyói fölött függő, apró, doboz-szerű helyiségekben, abban a dombok és völgyek között elterülő, mesészerű Báthori-városban. Egy költőnő, a selymek és fonalak valóságos művésze, meg Ré-

vai Ilonka, a bűvös kezű divatárusnő, aki olyan jóságos volt, mint amilyenek csak a bécsi nők tudnak lenni. Aztán az öreg Bergerné, a fűzősnő, akinek nem találni párját, s akinek „északi“ külsejű lánya egy „tisza vérű“ magyarhoz ment feleségül.

Szeptember 25-én már állásban voltam, idegeneknél, és most, négy év múlva, még mindig idegeneknél dolgozom. Megtanultam órákat adni, mégpedig olyan jól, hogy a városban mindenki velem akar tanulni: annyi a tanítványom, amennyit csak elbírok. Persze, nem volt ez mindig így, s bizony nemegyszer utolsó garasimat kellett összeszámolnom. De az emberi jóság sohasem hagyott el. Abban a gazdag úri házban, ahol először lettem házitanító, egy egyszerű parasztasszony, a házvezetőnő volt hozzám a legjobb. Még ha beszélni nem tudtunk is egymással, ő mégis úgy tudott velem bánni, úgy tudott vigasztalni és siránkozni rajtam, hogy jobb embert otthon sem találtam volna. De az egyszerű emberek mindenütt jók voltak. Amikor megtudták, hogy honnan jöttem, rögtön engedtek az árakból, s a lehető legjobb árut vették elő. Amikor meg egyik nap-

ról a másokra elvesztettem az állásomat, a lakásomat és a kenyereimet, s azt se tudtam, kihez forduljak, gazdag ismerőseim közül senki sem vett magához akár egy napra is, csak az az asszony hívott, hogy jöjjenek ki hozzájuk falura, és maradjanak ott, ameddig csak akarok, vagy amíg valami jobbat találok.

Sok ilyen barátom van itt. Egy cipész, aki az első világháborúban orosz fogságba esett, ott megnősült, s miután meghalt a felesége, hazajött a kislányával. Vele oroszul beszélgetek. Egy városzéli viskóban lakik a lányával és egy macskával, s az ajtaja-ablaka elé virágokat ültet, itt csodaszépen fejlődnek. Nagy filozófus az öreg. Úgy ismertem meg, hogy egy iratot kellett neki oroszból lefordítanom, amiért persze nem fogadtam el semmit. Ezért aztán évekig javította a cipőmet, s bizony akadt munkája elég! A háborúról az volt a véleménye, hogy csak azért van, mert túl sok az ember, s ha majd jól megritkulnak, meg is szűnik.

Van azután egy nagyon kedves mosónök, aki hihetetlenül olcsón dolgozik, és nagyon vigyáz a fehérneműre. Szegény Sárinak rengeteg gondja van. A húga afféle „nyilvántartott személy“, ami őt nagyon bántja. A „kisasszony“ különben nagyon becsületes lelkű, és a nővérének is segít, ha sok a mosnivalója. Rég ismerem őket. Sári férje, Jancsi, román ember; a tuberkulózis egész szervezetét megtámadta, már a végét járja. Fiatal még, de borzasztóan sovány, s alig tud az ágytól az asztalig elmenni. Ha éppen nem részeg, kivánszorog szegény az udvarra, és simogatja a macskát, meg Zizit, a fehér pulikutját. Sári annyit dolgozik, hogy az kettőnek is elég lenne, takarítani jár házakhoz, sült tököt árul az utcán, s mindig liheg, folyik róla az izzadság. „Vettem Jancsinak negyven pengőért egy nadrágot“ — dicsekszik nekem. „Az istenért, Sári, dehát ő akár-melyik percben meghalhat, minek neki az a nadrág!“ — mondom neki. „Éppen azért, jó lesz a koporsóba, most meg legalább örül még valaminek“ — feleli erre. Székely asszony. Ez nagyon tehetséges hegyvidéki nép, éppúgy félti a szabadságát, mint nálunk a gurálok.

Sok ismerősöm van azok közt is, akik itteni szokás szerint a piacon állnak, s akiket bármilyen alkalmi munkára fel lehet fogadni. Rendszerint fűrészt vagy fejsze van náluk, mert legtöbbször fát vágni hívják őket, mivelhogy itt mindenütt, még a központi fűtésnél is fát égetnek. Egyesek meg targoncával várnak, hogy valami árut szállítsanak. De

sokan csak állnak, üres kézzel, nyáron meg egyszerűen lefekszenek a járdára, és alszanak, míg valakinek szüksége lesz rájuk. Az ember el sem képzelné, hogy milyen rettenetesen néznek ki, micsoda lehetetlen rongyokban járnak, pedig nagyon is rendes, derék emberek, csak-hogy a munkához a legrosszabb ruhájukat veszik fel, télen meg minden kaccatot, egyiket a másikra. Ilyen viszi ki a bóröndöket a pályaudvarra — mivel itt járművet ritkán lehet találni —, és segít a beszállásnál is, vagy ha kell, fát hord fel a pincéből. De ünnepeken, amikor megmosakodnak, és rendes ruhát vesznek fel, rájuk se lehet ismerni. Nagyon érdekes elbeszélgetni velük, mert gyakran igen változatos életük volt: egyszer fent, máskor lent, számtalan országban jártak, sokan közülük több nyelven is beszélnek, s egyáltalán nem rosszabbul, mint jómagam. Itt ezek az emberek nagyon kellene, mert sokféle munka van, amit „magára adó“ ember nem hajlandó elvégezni, mivel nem tartja magához méltónak.

Nekem is egy hordár — nem olyan egyenruhás, hanem csak egy egyszerű hivatali küldönc — hozza az ebédet. Oda-haza, abban a székely falucskában asztalos volt, de kislfia csonttuberkulózist kapott, ő bejött vele a városba, és olyan állást keresett, amivel betegsegélyző is jár, s így hol injekciózzák, hol meg kvarcolják a gyereket, hogy el ne pusztuljon. Hát ez a küldönc, amikor egyszer megkértem, hogy hozzon fel fát a pincéből, hívott egy olyan piaci embert, hogy hozza fel az, s amikor meg néhány ládát kellett elvinnie a műhelyébe, hogy valamit összemesterkedjen nekem, azt is másra bízta. Az ebédhordásért elég szép pénzt kap tőlem, s még valami ételt is, és így megegyeztünk, hogy azt a pár kanalat és edényt is elmossa. El sem lehet képzelni, milyen szégyennek tartja ezt, és mennyire fél, hogy valaki meglátja. Egyszer meg is mondta, hogy itt egyetlen igazi mesterember sem szállítja haza még a saját munkáját sem a megrendelőnek, mert az olyan nagy szegény, hogy a becsületét is elveszti tőle az emberek előtt.

A szokások és hagyományok nagyon különböznek, mert nálunk bizony ilyenmiért senki sem szűgyelli magát, de hogy ez itt így van, az szentigaz. Amikor egyszer egy ház előtt, ahol néhány tanítványom lakott, a pincéből feidobott fát — hogy gyorsabban menjen — magam raktam targoncára, többet sem a házmester, sem a liftes nem köszönt nekem. Ez úgy felmegeresített, hogy külön

mindegyiket — az egyik magyar volt, a másik román, s mindkettő idevalósi — elővettem, és megkérdeztem, miért ilyen udvariatlanok. Elkezdtek hímezni-hámozni, de én kereken megmondtam nekik, ha úgy gondolják, hogy én nem vagyok igazi „úrino“, mert dolgozom, akkor köszönjenek legalább úgy, mint bármelyik ismerősüknek, s ne úgy, mint egy „hölgynek“. Hát erre aztán elnevelték magukat, s attól kezdve jó barátságban voltunk.

A Malomárok melletti tér egyik felén hatalmas cirkuszi sátort emeltek, arrébb meg nagy görögdinnye- és sárgadinnyerakások állnak. Most minden kolozsvárinak dinnye van a hóna alatt, s a fiatal-ság, ha előszedi a csizmaszárból vagy a zsebből a bicskát, azt többé nem dugja vissza. Még a cigánypurdék is ideoda futkosnak rongyaikban, s a késüket villogtatják — no nem azért, hogy véres verekedésbe kezdjenek, hanem mert egész áldott nap csak vagdossák és tömlik magukba a sok dinnyét. A népszerű és általános tiszteletnek örvendő cipőtisztító mester, a hídnál, a kirakata mellett nagy halom dinnyével is körülrakta magát. Miféle kirakat? Hogy itt a cipőtisztítóknak kirakatuk is van? Hát Kolozsváron az is van. Ők itt nemcsak tisztítanak, hanem festenek is — akár-melyik cipőt bármilyen színre. A járdán félkörben ott állnak a megújítás remekművei, s a mester minden szabad pillanatát e festői tevékenységre használja. Egyszerű szolgálólányok veszik körül, akik a saját vagy az asszonyaik cipőjéért jöttek, s most színes társaságot alkotva élénken tereferélnek, vagy pedig vidám népdalokat füttyörészve ütik el az időt. Füttyülnek?! Úgy bizony: szépen, tisztán és minden zavar nélkül. Itt ez amolyan női különlegesség. Füttyülnek a Sétátéren meg a Malom utcában hatosával és egy-egy katonával összekarolva andalgó, népviseletbe öltözött szolgálólányok. És a jókedvű háziasszonyok is füttyentve szólítják elő a lányokat a piacon. Hogy-hogy — a piacon? Éppen hogy ott, és nemcsak az egyiket, hanem mindegyiket, minden elsején és tizenötödikén. Ez a maga nemében páratlan jelenség. A piactéren, a megszokott helyen, ezeken a napokon szolgálóhelyet kereső lányok állnak, s időnként egy-egy asszony odalép, és magával visz egyet kö-



zülük. Aztán kedvesen mosolyogva beszélgetnek, az úrinő meg a cselédlány. Csakhogy a kedveskedő mosoly egyre inkább csak az úrinők arcán látható, Kolozsváron ugyanis mind kevesebb lesz a szolgálólány. A nagyszájú székely lányok, a csendes, de kacér pillantású román fáták a környező falvakból s a csizmás gazdálányok is mindinkább otthagyják az otthoni életet, és igyekeznek gyárakba kerülni. Az én kedves Schwarcz nénim is haragosan beszél az állandóan cserélődő segítségeiről, és nem kis megvetéssel szól a háztartásról, ami jóformán csak az ő gömbölyű vállain nyugszik. A ház tele van gondos háziasszonyokkal, mind olyan élelmes, mint ő, mindegyik el van látva mindennel, és mindegyik minden szabad percében trécsel a másikkal. Az udvaron fekete hajú gyerekek pingpongoznak, a levegőben fokhagyma- és hagymaszag terjeng, és péntek esténként meghitten világítanak az ablakokban a gyertyák. Schwarcz néni gyűlöli a fizikai munkát, és magasztalja a szellemit. Schwarcz néni minden halottjának az évfordulóján meggyújtja a gyertyákat, és a sok szomorú ünnepre pászkát süt. Néha egész nap égeti a lámpát — halott anyjának lelkiüdvéért. És Schwarcz néni nagyon dicséri azt a buzgalmat, amellyel én a lengyel őrnagy sírját gondozom.



## A KRAKKÓI ŐRNAGY

Néha eltűnődöm, hogy e durván és érdesre faragott erdélyi táj fölött pont úgy suhannak el a felhők, mint nálunk, s a nemzetek talán még jobban elkeveredtek egymással itt, mint Vilnában vagy Lwowban. A kolozsvári temetőben végre megbékélten fekszenek egymás mellett a különböző nemzetek fiai. Nekünk is van ott halottunk. Roman Stadnicki krakkói őrnagy, aki 1939-ben halt meg. A városi közkórház német nővérei féltve ápolták, s azután keservesen megsiratták. A gyászmenetet magyar pap vezette, a gyászzenét katonaruhás cigány muzsikuskok adták, s a sír fölött csak az én imám hangzott el lengyelül. Hazai szokás szerint — az Ūrangyala. És ezt a szokásunkat sohasem veheti el tőlünk senki, Isten minket úgy segítjen.

A mi őrnagyunk sírja a hegy oldalán elnyúló temető legmagasabb pontján fekszik. Ott nem négy irányból fújnak a szelek, mint másutt, hanem vagy százféle dühös légáramlat csavargatja a hársfacemetéket, és fészülgeti minden irányban az éles és kemény szálú fűvet. Kö-

rös-körül elhagyott katonasírok: télen a környékbeli szegények tüzelőnek hordják el a keresztekét, nyáron a hangyák apró halmokat hordanak rájuk, s a kibírhatatlan hőségben mindenfelé hasadozik ez az irgalmatlanul kemény, agyagos kolozsvári föld. Ha nem is végig, de alaposan meghasadt az őrnagy fakeresztje is: a föléje hajló rózsafa koronája könnyen elfedi Stadnicki nevét s a dátumot: 1939. december 29. A temetést a román hadsereg rendezte, jó néhány tiszt is ment a koporsó mögött, s egyikük párnán vitte a halott kitüntetéseit. A síron minden elképzelhető erdei virág küzd a zord éghajlattal, s egyik-másik néha becsülettel hull el ebben a harcban. A kereszten ott függ a Csensz-tohová Szűz meg a sas képe, mindkettő a rákoscsabai Królekiewicz kapitány kerámia-munkája.

Erről a pontról, mint egy tenyéren, úgy látszik egész Kolozsvár, s a nap egyes óráiban hallani a sok harangot, ahogy megkondulnak egymás után odalent, a völgyi világban.

## A VÁROS

[...] De szép ez a város, Báthori és Bem József szelleme járja át, s annyira sajátos légköre van, hogy nem is hasonlítható semmihez. Éghajlata nagyon zord, de azért azt hiszi magáról, hogy déli város, tehát sok az oszlopos bejáró, a nép meg agórai életet él, legalábbis én úgy tudom, hogy így nevezik az egész napi utcai ácsorgást. A kályhákban bükkfa, tölgyfa, nyárfá, de legrosszabb esetben jegenye ég, ám sohasem adnak elég meleget. Olyan idő is volt, amikor diófával meg almafával fűtöttem. Kiismertem én mindenfajta tüzelőt. Az almafa könnyű, mint a krémes sütemény, a hamuja hófehér, meleget nem ad, csak világít. Erről mindig az a Kolozsvár melletti gazdaság jut eszembe, ahol egy fél évig laktam. Reggelente, mielőtt elindultam az óráimra, egész halom fát dugtam a kályhába, hogy amikor hazajövök, csak alá kelljen gyújtani. Többnyire még alkonyat előtt tértem vissza, amikor a dombokon még világítottak a fák sárga levelei. Felmentem a szobámba, begyújtottam, s a könnyű almafa meg a beteg diófa kesernyés füsttel égett, s gyér meleget adott. Az udvaron páva sétált, az istállóban elbő-

dült egy bivaly, és minden kimondhatatlanul idegen volt.

Ezen a városon nemcsak fásszekereket vonulnak át nap mint nap, hanem gyakran birkanyájak is. Egyik legelőről a másikra terelik őket, s éjszakára valamelyik téren maradnak. A kisbárányokat a szamar viszi, hátára akasztott zsákokban. A nagyobb nyájaknak két-három ilyen szamarpesztonkájuk is van. Meg aztán sok öregasszonyt is látok, kosárral és zsákkal, az egyik elől, a másik hátul lóg le a vállukon, és mi minden van azokban! Ezek a kendős-rokolyás fehérnepek elég jó húsban vannak, s többnyire román, magyar vagy cigány népviseletben járnak. Vidáman hangoskodó gyereksereg van velük, akik minden asszonyt néminek szólítanak. A kolozsvári tömegben mindig feltűnnek ezek a falusi asszonyok és lányok, pántlikákkal, főkötővel, kötényesen, lábukon férfias, félfranciás sarkú csizmában.

A szekereken sűrűn látni pityókös, hangosan óbégató legényeket. Kalapjukon szalag vagy egy összehajtott papírdarab — ezek a rekruták. Néha négyen-ötven egymásba kapaszkodva tántorognak



végig az utcákon, és szomorú nótákat gajdolnak. Ez régi szokás itt: senki sem szól rájuk, a rendőr is hagyja őket; joguk van hozzá, rekruták. Leihatják magukat kedvükre, csak aztán részegen nem szabad a járdán menni. Ők azonban erdélyiek, nem mennek egyesével és erős támasz nélkül.

A falu mindenütt ott van ebben a városban: nemcsak a piacon vagy a tízfuszos cigánynegyedben, ahol lakom, hanem a főtéren, a sétányokon meg minden körmenetben és minden felvonuláson. Én meg, minthogy arra kényszerültem, hogy egy ilyen festőien szép ország városában éljek, hát jól az emlékezetembe vések minden részletet és különösséget, mint a beteg, aki a tájat csak egy ablakon keresztül nézi. Ha majd elmegyek innen, álmaimban kolozsvári utcákon járok; megállok Báthori kollégiuma előtt, hosszan elnézem a házat, ahol Petőfi megszállt, és imádkozom az előtt, amelyben Bem lakott.

De vajon tényleg olyan csodálatos város ez? Hogy van valami különös benne, azt nem lehet tagadni. Egy nem túl széles völgynek a közepén húzódik végig az a közepes magasságú domborsó, helyenként sziklás, de jobbjára erdővel borított, habár — mint mondták — az erdő nagy részét már kiirtották. Ennek a dombvonulatnak a lejtőin terül el a város, és gyümölcskertekkel meg szőlőkkel ostromolja a dombokat, s az elhódított helyeket mindenütt házak jelzik, deszka-vityillóktól kezdve a kényelem és előkelőség igényével épült villákig. Hogy miért beszélek csak igényről? Mert a nagyvonalú bőkezűség lendületében megengedték, hogy a város akármilyen úttalan helyre is kiterjessz-

kedjen, s az utcák nem szerpentinszerűen épültek, hanem arra kanyarodtak, amerre a kedvük tartotta, vagyis összevissza, mint ahogy a kecske ugrál; az emberek meg olyan helyekre is építkeztek, ahol a házakat állandóan a leomlás vagy az évenként megismétlődő áradás fenyegeti, vagy pedig — ellenkezőleg — az, hogy teljesen víz nélkül maradnak. Nem egy sűrűn lakott utcába sem autóbusszal, sem személygépkocsival nem lehet behajtani, esetleg csak bivalyos szekérral; még a villany sem jutott el odáig.

Ezzel szemben elborítják őket a gyümölcsösök meg a virágoskertek. A rózsák, gliciniák, a napraforgó. Ez a sülyos, tapadós, agyagos föld hallatlanul termékeny. Csak meg kell kaparni egy kicsit, és kihajt egy almafa, egy barackfa vagy akár az őszibarack is.

A külvárosi viskók tornácain kukoricacsövek aranylanak, s mindenfelé kővér dinnyék hevernek, már amennyiben nem pusztítja el mindezt a fagy, nem önti el a víz, vagy nem égeti ki a szárazság. Mert csak néhány óráig essék az eső, az áradat már nemcsak hidakat és kerítéseket sodor magával, hanem — a külvárosi negyedekben — házrészeket meg álmukban belefulladt gyerekek holttestét is. Ilyenkor ezt az egész termékeny tájat percek alatt elönti az iszap és a hordalékkő. Nincs többé kukorica, nincs többé krumpli — a víz mindent elvitt. Viszi a vasúti hidat, a szállítmányokat s a tűzifát is. Az itteniek megszokták ezt, az idegen elrémül. A Szamos is hol csak vékonyan csörgedezik, és alig mozditja meg a malmokat, hol meg — zavaros, megduzzadt, fenyegető áradatként — azt keresi csak, hol tépjen le egy partészletet, vagy hol sodorjon el egy hidat.

## A LECKEÓRÁK

Nincs más, csak leckeóra. Országok hullnak, és újak születnek, a riadók lekergetik az embereket a pincékbe, az utcákon tüntetések zajlanak, és hozzám mindig, télen és nyáron, tavasztól őszig, minden órában jön egy tanítvány, és nekem csak az a fontos, hogy mindegyik elkészítse a leckéjét, hogy haladt-e valamit, hogy tanuljunk — ha a föld felszínén, hát akkor itt, ha a föld alatt, akkor meg ott.

Milyen csodálatos, egy magyar pincében, csendben, hogy ne zavarjuk az imádkozókat, Puskin *Hajtóröttjét* tanítani!

Milyen hihetetlen dolog az egyetemi klinika elsötétített, szűk röntgenszobájában több mint egy tucat magyar orvost az első orosz betűkre tanítani, könyv nélkül, csak egy tábla segítségével.

Azok az „1<sup>ik</sup>-ek, mennyi bajom van velük, míg megtanulják a tanítványaim, hogy úgy ejtsék ki, mint egy egészen ellaposított u-t. Vannak, főként a nők közt, akik egyszerűen nem akarják másképp kiejteni, mint az „1<sup>ik</sup>-t; erősítik, hogy ők már voltak „tanfolyamokon“, és hogy ott is mindenki úgy mondta. Hát persze, nem minden tanár kínlódik ezzel szívesen. Nekem azonban megvan az



az elégtételelem, hogy tanítványaim mind úgy ejtik ki ezt az „l“-t [hasonlít az angol w-hez — A ford.], mint ahogy ott-hon a galíciaiak, vagyis majdnem tökéletesen. Vannak már olyanok, akik ma-guk is adnak órákat.

Oroszt, utána két angol órát, majd há-rom franciát tartok, és felváltva hol ró-mánul, hol magyarul, hol meg németül magyarázok. Van a családban egy legenda, miszerint a nagyapám egy nyelvvel többet tudott a kelleténél, és megbolondult: nem lett dühöngő örült, csak olyan csendes melankolikus, és megtiltotta, hogy a gyerekei tanuljanak. Amikor teljesen váratlanul az itteni pre-fektus gyerekeinek a nevelőnője lettem, és gyorsan meg kellett tanulnom ezt az idegen nyelvet — egy kicsit én is úgy éreztem magam, mint az a nagyapám. De az csak a kezdet volt, most meg, ha törik, ha szakad, meg kell tanulnom még egy teljesen idegen nyelvet. Át kell rá-gnom magam ezen a turáni nyelven, ami nem hasonlít semelyikhez, annak ellené-re, hogy sok benne a szláv szógyök. Üzentek, hogy fogjak neki hamar a vers-fordításnak. Az első magyar szavakat a nagy költő, Ady Endre verseiből be-tűztem ki. Akkor már értettem vala-mennyire magyarul, és a fordítás is elég könnyen ment; ha nem jön a demokrá-cia, megint baj lesz a nyelvekkel. Sze-rencsére az új rendszer bevezette a nyel-vi egyenjogúságot, s így nem kellett el-itkolni, hogy az ember tud magyarul. Mindenesetre az órákon mindkét nyelv-nek nagy hasznát veszem. Nincs más, csak leckeóral! A házitanítónak vagy az óraadó tanárnak nincs itt — hogy úgy mondjam — semmilyen társadalmi „rangja“. Nem éppen úgy, mint a tet-majeri hősök, de azért az életet ő is főként a konyhából láthatja csak. De kü-lönben ez a legjobb alkalom arra, hogy az ember megismerhesse egy társadalom „szélesebb rétegeit“, amelyekről nálunk lönyit beszéltek, de amelyekbe — kü-lönösen a diplomátáknak vagy az állam-férfiaknak — igen nehéz bejutni. A világ körülöttem kicsinek és szűknek tűnik, és merre is mehetnék a hat éve lejárt igazolvánnyommal innen, a fővárostól olyan nagy távolságra, hogy a követ-ségünkre nem jut el egy levél sem, hiá-ba kérem az útlevelet, válasz nem jön. Emiatt úgy érzem magam, mint egy börtönben, vagy mint aki zsákutcába jutott. Évek múlva aztán rádöbbenek, hogy e mikrokozmosz meg a másik, a széles nagyvilág közt — a maga Párizsával, Londonjával meg Isten tudja mijével — nincs is semmi különbség. A bajok és

fortélyok ugyanazok, és mindennek ugyanolyan az elintézési módja.

A konyhából látott világ nem tűnik másnak, mint amit a bejárat felől néz-nek. Csak szem kell, hogy lásson az ember, és az élet nem is elég, hogy mindent megértsen és megjegyezzen, ami érde-kesség csak történet körülötte. Így pél-dául, a nagy költővel és filozófussal, Lucian Blagával való ismeretségem is csak olyan „konyha felőli“ élmény volt, mivel személyesen egyáltalán nem talál-koztunk, én csak a lányát, Dorinát taní-tottam. A bájos kis Dorli nyelvgyakorlat-ként angolul kivonatolta nekem apja hí-res darabját, A *gyermekek kereszttes-háborúját*. Ez egy fiatal fiú lelki drá-májáról szól, aki az anyja iránti enge-delmesség és egy fanatikus szerzetesnek a kereszteshadjárata szőlítő leikes fel-hívása közt vergődik. A gyerekek az úrfi nélkül mennek el a háborúba, őt pedig a kastély úrnője erőszakkal visszatartja. De a kamasz mégis eltűnik, és végül is meghal. Utolsó perceiben a többiekkel együtt még látja magát Jeruzsálem falainál. Remek alakítási lehetőséget nyújt a két örült szerzetesnek, a katolikusnak és a pravoszlávnak az alakja. Akik va-lamikor, még 1927 táján, látták Lwow-ban Blaga *Manole mesterét*, biztos, hogy emlékeznek erre a mély filozófiai mű-veltséggel rendelkező román költőre. Sze-retem a verseit, s ha majd kevesebb el-foglaltságom lesz, talán fordítok is vala-mit tőle.

[...] 1940-től semmiféle „szerv“ nem foglalkozott velünk. Ha valaki történe-tesen idejön, és keresi a lengyeleket, ugyancsak nehezen talál meg valakit is közülük. Mindenki a maga sorsával küsz-ködött, olyannyira, hogy alig lehetett őket rávenni, olvassák az otthoni lapokat is, az én legféltettebb kincseimet. Mi-lyen szépek tűntek nekem ezek az új-ságok és folyóiratok, amelyeket 1939 óta most, 1946-ban kaptam először a nagy írótól, Tuwimtól. A *Nép Hangja*, *Heti Szemle*, *Üjjászületés*, *Varsói Szemle*, *Köz-társaság*, *Varsó Élete*, *A Falu*, *A Hámor*, *A Főváros*, *Figyelő* — mindmegannyi hírforrás, hány kitűnő író, kicsoda pa-pír és kicsoda nyomás. Olvasom, fel-lelkeseдем, sok mindent nem értek, de mind átnézem, s azután kötelességem-nek tartom, hogy mindenhova elküld-jem őket, ahol csak egy lengyel is él itt, akiről a bukaresti sajtóból értesültem. Jobb propagandát a hazamenetelre el sem lehetne képzelni. Már amennyire ilyesmire egyáltalán szükség van.

Ezekből a lapokból tanítom lengyelre jó néhány tanítványomat is, akik már



tudnak oroszul. Elég megtanítanom őket, hogy olvashassák a lengyel szöveget, s félig már ismerik is a nyelvet. És menyire el vannak ragadtatva, ha az orosz nyelvvel való sok évi kínlódás után egyszerre csak azt veszik észre, hogy valami csodálatos ajándékként, minden erőfeszítés nélkül — tudnak lengyelül. Ettől háttérben szeretet ébred bennük irántunk. Mert hát az erdélyi ember tud és szeret is számolni. S ha kiszámítja, hogy az évek során mibe kerültek neki az orosz leckék, rögtön hozzászámítja azt is, hogy egyúttal lengyelül is megtanult. Ennek aztán úgy megőrül, hogy érdeklődni kezd, hol kaphatna lengyel nyelvkönyvet meg szótárt, amire persze senki sem tud neki választ adni. Ez a lelkesedés, sajnos, bizonyára elmúlik majd, ha én elmegyek innen, de azért lehet, hogy addig létesül itt is valamilyen lengyel kirendeltség. S ha megint lesz itt lengyel követség vagy követségi megbízott, ak-

kor az a követ vagy kultúrattasé okvetlenül beszéljen az egyetemen tartandó előadásain, a bemutatott filmek ismertetésekor, a Lengyelországba szervezendő kirándulásokon a fiatalokról, az ifjúságról, és megint csak az ifjúságról. Ezek az arcok és ezek a szívek mind készek arra, hogy a legőszintébb szeretettel forduljanak felénk. Nincs bennük semmi bántódás, semmi követelés vagy sérelem irántunk. Kíváncsiak ránk, s még arra is készek, hogy csodáljanak minket. Mélyen együttéreznek velünk, s nagyon szeretnék ezt kifejezésre juttatni. A legjobb két tanítványom hosszas buzdításomra levelezni kezdett egy lengyel lánnyal, hogy olyan levelezési barátságot kössenek, ami máshol nagyon is gyakori a fiatalok közt. Nagy izgalommal fogtak neki, sokáig vártak a válaszra. Ma is várják még. Sosem jött meg. De azért mégis, mindennek ellenére — nincs más, csak leckeóra!

## KÖZÖS MÚLT, KÖZÖS JÖVENDŐ

[...] Érdemes elgondolkozni a költészet különös jelentőségén, annak lelket megrendítő és indulatokat kiváltó erején. Az ember azt hinné, semmisség csupán, szavak sikerületlen összeválogatása, ami nem is világos, és annyira sokértelmű, hogy mindenki azt olvashatja ki belőle, amit akar — bizonyítja ezt bármely irodalomtörténet —, és mégis oly heves és semmivel sem magyarázható hatást vált ki az olvasóból. Vegyük például a prófétákat, akik tulajdonképp nem mások, mint költők, de erőszakos, meg nem alkuvó, a szavakat és a saját népüknek és vezetőinek szóló intelmeket és szemrehányásokat meg nem válogató költők. És sem a nép, sem a hatalom nem bíbelődött sokat ezekkel a költőkkel. A hatalom politikai vétségben marasztalta el őket, s ennek megfelelően félt az életük felett. A nép pedig nem késlekedett megkövezni őket, úgyhogy azok főként a pusztaságban élték le életüket.

És Petőfi? — hogy kissé az újabb időket idézzük. Verseinek ma már a magyarok kis híján az osztrákok elleni felkelés kirobbantásának szerepét tulajdonítják, de annak idején a társadalom mélységesen felháborodott azon a hangon, ahogy honfitársaihoz szólt:

*Isten, küldd e helóta népre  
Földed legszörnyűbb zsarnokát,  
Hadd kapjon érdeme díjába'*

*Kezére bilincset, nyakába  
Jármot, hátára kancsukát!*

(Nagykárolyban)

Vagy pedig:

*Megvetésem és utálatomnak  
Hitvány tárgya, ember a neved!  
A természet söpredéke vagy te,  
S nem király a természet felett.*

És tovább:

*És ha tetszik engem fölemelned,  
Am emelj fel, mint bálványodat;  
Ha fölültetsz fejed tetejére,  
Majd kirúgom szolgafogadat!*

(A világ és én)

Petőfit a magyar tábornokok illetet és fegyelmet nem ismerő, veszedelmes személynek tartották; nem átalították el-távolítani abból a hadseregből, amelynek toborzásáért olyan szenvedélyes szavakkal fordult a nemzethez — ismét megjegyzendő, hogy nem túlságosan megválogatott szavakkal. Csak a mi Bemünk állt ki mellette, de Petőfi és a hadvezetőség közötti viszály egyáltalán nem szűnt meg, s ki tudja, hogyan végződött volna, ha a költő nem választja a legmegfelelőbb kiutat, és nem esik el a harcmezőn.



Nincs szándékomban részletezni most, hogy milyen kapcsolatok fűzik Erdélyt Lengyelországhoz: Báthori István, Bem tábornok, a lengyel unitáriusok, emigránsok a felkelés idejéből, híres tudósok és protestáns személyiségek, akik Kolozsváron hatalmas palotákat is emeltek... Sírok a temetőben, ősrégi lengyel nevekkel... és a máig is érezhető rokonszenv, amit az erdélyiek, a magyarok éppúgy, mint a románok a lengyelekkel szemben éreznek, még ha a természetük általában tartózkodó is. Egyszer-egyszer valaki bevallja, hogy a nagyanyja lengyel volt.

1939-ben körülbelül száz lengyel menekült ide, akiket a város igazi vendégszeretettel fogadott. A sajtó, bár írt valami lengyel „táborról” is, de ilyen természetesen nem létezett. Az őrnagyunk temetését már említettem. Most, nyolc év után arra gondolok, hogyha majd újra lesz itt követségünk, akkor ez a sír lesz a lengyel barátság egyik jelképe. Ennek a barátságnak az ápolására az itteniek nagyon is készek, úgyhogy a követségnek „in spe” könnyű dolga lesz. Küldöttségek jönnek majd, hogy elhelyezzék koszorúikat arra a sírlapra, amit az újból megalakuló Lengyel—Román Baráti Társaság fog elkészíttetni. És beszédet tart majd: egy itteni professzor, Cádere, aki Varsóban volt román követ, azután Lucian Blaga, aki valamikor sajtóattasé volt nálunk, s most a kolozsvári egyetem filozófiatanára, magyarul pedig — a levéltár igazgatója, a Polonia Restituta-renddel kitüntetett — Kelemen Lajos fog beszélni. Az ünnepeken majd nagyszámú iskolágyerek vesz részt, akik a lengyel fiatalokkal folytatott levelezés révén megtanulják, hogy testvéri érzésekkel viseltessenek irántunk, és ezért tömegesen jelennek meg minden lengyel vonatkozású rendezvényen.

A tudósok és művészek közül pedig nemcsak Bologa doktornő akar lengyel kapcsolatokat szerezni növendékeinek, hanem a férje is, Valeriu Bologa doktor, a híres orvostörténész, az orvosi egyetem professzora; ő is keresi ismerőseit és kartársait, Wladyslaw Szumowski és Tadeusz Bilikiewicz doktort, valamint Birkenmayer professzort Krakóból és Wrzosek professzort Poznańból.

Nagyon kedves emlékekkel jött vissza Lengyelországból Lucian Blaga is: *Manole mester* című drámáját Horzyca igaz-

gató vitte ott nagy sikerrel színre. Emlékszem, hogy *A gyermekek keresztesháborúját* még egyidőben adták elő itt Kolozsváron a román és a magyar színházban. A szerző továbbra is keresi a kapcsolatot a lengyel színpaddal, és meg szeretné találni Horzycát is. A helybeli román és magyar újságok pedig várják a Lengyelországról szóló híreket, fényképeket, német vagy francia nyelvű cikkeket és értesítéseket; ugyanakkor meg az egyetemi ifjúság minél több lengyel képes újságot szeretne kapni. Itt lenne az alkalom, hogy bemutassuk a háború pusztításait. A lengyel filmek, a munkatáborokról szóló visszaemlékezések, a Fischer- és Hoess-pert bemutató híradók és tudósítások minél előbb kiadott fordításai — ha másként nem, franciául — itt nagy érdeklődésre találnának, és nagy visszhangot keltenének. Neves tudósainkat szintén hálás hallgatóság fogadná.

De példaként, íme, mit írt egy volt tanítványom, aki jelenleg ügyvéd Brassóban: „...Egyfelől azonban a legünnepélyesebben biztosíthatja Önt ez a régi tanítványa: Lengyelország legőszintébb és leghűségesebb rajongóját láthatják bennem. Bevallom, valahányszor hallok vagy olvasok valamit a lengyelekről, az úgy érdekel, mintha csak Romániáról szólna. Lehet, hogy ilyenkor önkéntelenül is azt keresem, ami az Öntől hallottakra emlékeztet. Mindenesetre, az a kevés, amit tudok, arra készlet, hogy minél többet tudjak meg azokról a személyekről és eseményekről, amelyekről Ön mesélt nekem. Ha én lenne más elfoglaltsága, rábeszelném, hogy írjon nekünk, az Ön hazája tisztelőinek, egy lengyel útikönyvet. De az ne legyen amolyan turisztikai leírás, hanem meghívás, hogy ismerje és szeresse meg mindenki annak az országnak a szellemét, amely az évszázadok során lakóiban és a tájban öltött testet. Ez kizárólag idegeneknek szóló könyv kellene hogy legyen, s bizonyára kellemes érzés lenne megírni.” Ezeket írta az a román fiatalember, aki lengyel karácsonyi dalokat muzsikál, s aki a tőlem nászajándékba kapott könyvet, Zywułska *Túléltem Auschwitzot* című naplóját olvasva tökéletesíti a lengyel tudását. Azt a könyvet pedig a romokból és szenvedésekből feléledő Lengyelországról — valóban meg kellene írni.

**Kapusy Antal fordítása**

## Arcképvázlatok születésnapra

### 1. Petőfi Sándor

*Lehalkítom a világot, lehalkítom — milyen lehet a csönd e zsvivaj alján?, vajon, mint boglyák alatt a fű, oly sárgán sarjadzó, nyirkos? —, lecsavarom ezt az úrt is kormozó lármát, szelíden koccannak össze apró bolygói a mindenségnek, lehalkítom a Földet, mélyén háborúk morognak, mammognak gépek, kattognak géppuskafészek, autók és utak, metropolisok zsongnak, mintha csak párna alól; lehalkítok üvöltést, sírást, bűn s vér robajait, csörtető ösztönt, a bömbölő Századot lehalkítom szépen; lehalkítom, s a ropant zaj rétegei alján hősragú csöndben egy szív-arc lüktet, lüktet egy szív-arc, az ős-kamaszé! Billeg egy fűszál ajkai közt és, világszabadság, motyogja csöndben és konokon. Hát ennyi, csak ennyi —*

### 2. Tamási Áron

*Kötelet font sárból, szivárványból, erdők, legelők csöndjéből, patakok, falvak morajából, jó erős kötelet, ezer-szín suhogót, s Farkaslaka fölött egyik végét földobta a mennybe. Durumót elküldte falás pálinkáért, s amíg az oda volt, kilendült kelettől nyugatig, fanyarkás mosollyal lengett óceántól Indiáig, légörvényt költött útjában, fölrebentek mezők, erdőségek, házak, s új, mesebéli alakzatokká ismét összeálltak, mert ahol legközelebb volt az éghez, szerettei földjén nagyot dobbantott mindég. Aztán egyszercsak fönnmaradt egy felhőn, ezernyi színből font kötele fordított szivárványként ragyogja be a tájat, s fekszik ő állára könyökölve, hogy ha fellegek árnya tévedne faluja fölé, elfújja. Hát, istenem —*

### 3. Illyés Gyula

*Ma élők közül legtisztábban az ő szívdobogását hallom. Józan hangok, mozdulatok meg-megcsappanó birodalmában vagyok fülelő gyermek, s valahol pontos ütemre egy hüvelykujj mellett fejsze hersen a rostban, és tőke dördül, egymáshoz koccannak tejfehér fahasábok, s hallani élesen, tisztán, a fában is miként muzsikálnak a csontok, amidőn elhalt énekek, népek váratlan derengéséből fölmerül az ő erős besenyő arca, figyelmeztető szemöldöke; ó, erdőkaréj-szemöldök, vadjaink dugdosója, bajaink riogatója, alatta egyaránt raktak tüzet lármafának s dermedést engesztelőül a százados gondok.*

*Es Szent Lajos király hidján a Szajmán s Erdély hegyei közt egy illyesgyulai pillanat bennem mindenütt fölsüt: egyenes derékkal tönkön vagy széken ül a puritán férfi, mélyet sóhaj, s hatalmas kézfejét másik kezére ejti, járadt, lemondó legyintés lenne e mozdulat, de alá sem hull még a kéz, föl-*

parázslanak eleven tüzek a szemöldök alatt, már bujt, óv, hisz, remél és akar; öreg parasztok hessentik el illetéknéppen maguktól az ólálkodó bajt, úszó szegi föl így fejét az árban, csak erős lelkű s tiszta tekintetű férfiak —

#### 4. Zaharia Stancu

Amikor még csupán a román pusztán volt jegénye ez a szálfá-férfi, lehajolt egy arra bandukoló mezitlábás parasztgyerekhez, tenyerébe vette, megsimogatta, és visszaengedte a földre. Azóta nem tud mit kezdeni a kezével. Tenyere válogatós lett a kézfogásban, megfontolt a tapsraverődésben, s nem ismeri a „mosom kezeimet“ gesztusát. Időnként ujjbegyével véletlenül hozzáér a világ dolgaihoz, fölzúg egy növekedő nép lelke, s eposz születik vagy költemény.

Farkas Árpád

## Az utolsó klasszikus

Gondolatban ott állván Eftimiu mester ravatalánál (test szerint itthon, egy fordítás mellett), az jutott eszembe, hogy a román irodalom utolsó klasszikusát temetjük. Távolról sem abban az értelemben, hogy ezután már ne születnének olyan értékek, amelyek a román nemzeti irodalom jövőbeli örökségéhez fognak tartozni, s ebben a vonatkozásban származnak majd klasszikusnak nevezendő mai szerzőktől — hanem a klasszikus szó stílustörténeti jelentését tekintve. De úgy érzem, még ebben a tekintetben is magyarázkodnom kell. Hiszen ma is naponta keletkeznek — a román költészetben különösképpen — a stílustörténeti „klasszikus“ vonulatához csatlakozó, azt folytató-továbbbépítő művek. Csakhogy ezek alkalmi jelenségek egy-egy mai alkotó pályáján, alkalmi hangulatok (rendszerint nosztalgikus hangulatok) kifejezői, Eftimiu mesternél pedig a stílustörténeti „klasszikus“ vonulatához való csatlakozás életforma volt, s egy életműben megtestesülő magatartás.

1889-ben született, s amikor — egészen fiatalon — tollat fogott, a századunk művészetében azóta lezajlott forradalmak szinte még érlelődni sem kezdtek. Nem csoda tehát, hogy a kötött formájú vers, a szonett műfaja, a klasszikus román nemzeti dráma oly jellegzetes alexandrinusa vált költői anyanyelvévé, s nem csoda, hogy ezt az anyanyelvet beszélte haláláig. Epigon volt? Értelmetlen kérdés ebben az összefüggésben, hiszen az epigonizmus, ha valahol jelenkezik, akkor a tartalomban legelső sorban — különben mindenki epigon volna, aki Petrarca óta szonettet írt, vagy verses szöveget vitt színpadra Periklész kora óta. Eftimiu, az utolsó klasszikus, klasszikus anyanyelvén szeretett megszólalni, de mindig a maga koráról beszélt és a maga korának emberéről — s annál modernebb kérdésekről, minél messzebb nyúlt vissza témáért (ami ugyancsak formai elem) a múltba, a történelembe, a görög mitológiába s a román népi mesevilágba.

És abban, hogy „klasszikusul“ is mennyire közvetlenül lehet hozzánk szólni és mirőlünk beszélni, századunk immár harmadik harmadában élőkhöz és előkről — abban épp most, a közelgő Madách-évfordulón kételkedhetünk legkevésbé.

VERESS ZOLTÁN

## A falusi népőiskolákról

Amikor még az eke szarva volt az a fogantyú, amellyel a földműves az életbe kapaszkodhatott, s a tehének szarvukon hordták a holdat, s homlokukon a napot, amikor a forduló barázdákból bogarakkal, férgekkel együtt egy ország sorsa borult a paraszt lába elé — a falvakban az asszonyok nemzeteket és dalokat vajúdtak a háborgó világ elzárt terein. A városivá lett munkás faluról magával vitte ősei föld-énekeit, de hol volt már a késlekedő esővel, túlbuzgó nappal perlekedők vagy a madarakkal és virágokkal csevegők hangja, amikor nem egy ellenséges vagy barátságos természettel, hanem egy csak ellenséges történelemmel vívta a harcát a gépek igájába állatként befogott ember? De a népdalok nyelvén tanította beszélni gyermekét ott is az anya, és eszének mozgása, gondolatainak fordulatai, szinte még lélegzésének váltakozása is e dalok ritmusából fakadt, s fakad ma is.

A városban lakók száma egyre nő, de többségük, ha szüleit vagy nagyszüleit látni akarja, falura megy haza. Az emberek fele nálunk ma is falun él. A jövőendő városiakói még egy ideig azok közül kerülnek ki, akik az évszázados önfenntartás küzdelmeiben kiizzadtott törvények és az állandóan megújuló és iparosodó világ új s újabb törvényszerűségei között ingadozva várnak útmutatást mindennapi és sorskérdésekben egyaránt. A közeljövő városlakója traktoron ülve viseli el az időjárás viszontagságait, vetőgépből szórja a magot. Talpa nem a széles földön nyugszik, hanem egy keskeny vaslapon. A gépek, az acél törvényei vésik a paraszti tudat új arculatát is. S a felelősség, a közérdek, a hovatartozás új, mindjobban változó módozatai finomra csiszolják ezt az elnagyolt képet. Egy évezredes munkaforma, munkaritmus vált tarthatatlanná néhány év alatt, évezredes beidegződések lettek fölöslegesek az emberek tudatában. Rövid idő alatt hatalmas világnézeti és életérzésbeli változás rázkódtatta meg a falvakat. Lehet-e ennél szebb terep, gyönyörűbb termést ígérő lehetőség a falun élő értelmiségi számára, hogy hivatását betöltse, munkáját kibontakoztathassa? Hiszen csak aki nem akarja, az nem látja meg falvainkban a tudatosulásra irányuló szomjat, a felismerések vágyát. Hogy ezt az igényt kielégíthesse, a falusi értelmiségnek meg kell találnia azt a keretet, amelyben népművelői munkáját kifejthesse. Ez a hely a falusi művelődési otthon. Az a hely, ahol — lehet, hogy ilyesmi is előfordul — a falusi tanár, körzeti orvos, mezőgazdasági szakember nem járt soha. A községi művelődési ház igazgatója, akit ugyanakkor még néhány fontos munkaterület is leköt, képtelen átfogni a községhez tartozó többi falu kultúrházának irányítását is. Így van aztán, hogy a kijelölt felelős felel a művelődési ház teljes leltáráért, a takarításért, világításért, fűtésért, javításokért, rongálásokért, a kár megtérítéséért, a gyengén csordogáló jövedelem beosztásáért a fenntartás költségeinek fedezésére stb. Nem csoda, hogy akkor a legnyugodtabb, ha zárva van a művelődési otthon. Egyes falvak művelődési otthonainak a vezetése — véleményem szerint — még vár. A másik fontos tényező a műsortervezés. A falusi művelődési házak nem jelentenek sok helyen szervező „közép“-et, irányító szerepet a népnevelő tevékenységben. Sok helyen a falu közművelődési élete több külön csomópont körül alakul: iskolai irodalmi kör, énekkar, színjátszás, táncsoport, az ifjak színjátszó csoportja, házasemberek kultúrestje, a nőbizottság rendezvényei, a

helyi mtsz szervezte ünnepek, újoncok búcsúztatása stb. A művelődési ház esetleg a természet adja, s tevékenysége kimerül a részesedés behajtásában és a károk felbecsülésében. Ugyanakkor esetleg a szomszédos faluban élénk közművelődési munka folyik. Nem akarok elsiertett következtetést levonni, de az a tapasztalatom, hogy ott, ahol a közművelődés virágzik, a termelőszövetkezet munkaeredményei is sokkal biztatóbbak. S megkockáztatnám azt a véleményemet is, hogy egy művelődési házban vagy nagyon komoly munka folyik, vagy semmilyen. Középut ezen a területen nincs. Az emberek vágyanak a tudásra, művelődésre, szívesen veszik a hívást, és szívesen közreműködnek ott, ahol látják a hozzáértést és hivatástudatot. De a langyos látszatzugólkodásra oda sem figyelnek. Ugy gondolom, hogy a falusi népfőiskola téli előadásai jelenthetik az egyik legbiztosabb népnevelési és művelődési módozatot. Ez az a forma, amelyben a falu teljes értelmisége összhangban és sikerrel tevékenykedhet. Most, a tél elején kell megkezdeni a szervezést. A tanári kar, az egészségügyi személyzet, a mezőgazdasági szakemberek most kell hogy összejöjjenek megszervezni az eszmei és művelődési nevelőmunkát a művelődési ház keretén belül!

Amikor a századfordulón a „szólásra készítő sorsizgalom“ Ady szájába adta a szót, a visszhangtalanságnak a közéletből teljesen kihullott tömegek eszmei tapasztalatlansága, az elvont gondolkodás iránti fogékonyság hiánya volt az oka. Pusztába kiáltott szó volt: egy szellemileg fel nem vértezett, a jövő felé fel nem készített néptömegbe hullott. Ma, amikor a paraszt már nem éli fel szellemi erejét a mindennapi kenyér-bizonytalanság agyszikkasztó lidércnyomásaiban, amikor a termelési mód és a társadalmi igény hatalmas tudatbeli változásokra készíti a falut, amikor a párt elsőrendű feladatul tűzi ki az eszmei és művelődési népnevelő munka fokozását, akkor nem tekinthet önbecsüléssel magára az a falusi értelmiségi, aki nem veszi ki becsülettel részét a szellemi felfrissülés, sorstudatosítás és falvaink népe önbizalmának fokozására irányuló munkából. A cselekvésre készítő belső indítékok alsóbbrendűsége (egyéni érdek) és felsőbbrendűsége (erkölcsi, intellektuális és szellemi értékre törő motiváció) közötti éles különbségtétel nemcsak etikai fogantatású. Lélektani közhely: felsőbbrendű indítékok csak úgy határozhatnak meg egy magatartást, ha kifejlett szellemiségből fakadnak. Ne igazolja hát egyik falusi tanár, orvos vagy mezőgazdász sem a városi értelmiség egy részének gyermekét lenézését.

Vásárhelyi Géza



## Majténytől Károlyig

Mi sem könnyebb, mint a beskatulyázás; egyének, csoportok, társadalmi rétegek soroltatnak be néha valamilyen sémába, keretbe — többnyire előítéletek alapján —, s a rájuk süttött bélyeg hosszú ideig „tartja magát“. Így vagyunk néhány városunkkal is. Egyiket-másikat már századok óta illet a kifejezés: mezőváros, parasztváros. Ami főleg azt jelenti, hogy iparuk fejletlen, lakosságuk gazdálkodó. Ha kulturális központnak titulálunk egy helységet, nyomban arra is gondolunk, hogy iskolái, színháza mellett fejletlen a gazdasági élete. Miközben ezeket a jelzőket használjuk, elgondolkozunk-e azon, miként alakult egyik-másik városunk sorsa, s hogy az a jellemzés, amellyel régóta illetjük, megfelel-e még? Nehezen tudnánk e kérdésekre válaszolni. Tudományos szociológiai kutatásunk éppúgy, mint az irodalmi szociográfia, hosszú időn át faluközpontú volt, városkutatásunk még nem tudta behozni a nagyarányú lemaradást.

\*

Manapság már kevesen tudják, hogy Szatmár megye székhelye hajdanában Nagykároly volt. Régente ahol a főispán lakott, ott székelte a vármegye is. Szatmár főispánja több mint egy évszázadon át a Károlyi családból került ki. A Károlyiak pedig voltak olyan erősek, hogy amikor kialakultak a végleges vármegyék, elintézték: továbbra is városukban maradjon a megyeközpont, s ne a nagyobb, fejlettebb, központi fekvésű Szatmáron. Ez volt a feudális logika. Az első világháború után a megye Szatmárra került. Károlyt azonban nemcsak székhely voltától fosztották meg, hanem környékével együtt kirekesztették a megyéből is. Nem a közeli Szatmárhoz, hanem a távoli Zilahhoz csatolták. Hogy ebben mi volt a logika, nehéz volna megmondani.

„Hajh Károlyi Sándor  
Károlyi Sándorom!  
Hová lött, hová lött  
Az én szép táborom?  
Most rejá kérdelek:  
Felelj meg érette,  
Kénszerítlek letölt  
Hétszeres hitedre;  
Valld bé ne is tagadd:

Eladtad jó urad!  
— Úgy leszen még dolgoz  
Néked, mint Judásnak;  
Bosszút áll, nem hagyja,  
Igaz maradékja  
Hív Esze Tamásnak,  
Nagy Bóné Andrásnak,  
Meglásd csak, meglásd csak!

(Kiállott Rákóczi...)

Ha arra járok, nem tudok nem gondolni a majtényi síkra, a fegyverletétre, s mindez sokszor úgy tűnik nekem, mint Görgey későbbi árulásának modellje. Nemrég Németi János történésszel beszélgettem erről. Sok, eddig ismeretlen vagy

kevésbé fölhasznált dokumentum alapján vallja, hogy Majtény és Világos közé nem lehet egyenlőségi jelet tenni. A kurucok ereje régóta hanyatlóban volt, már csak a külföldi segítségekben bíztak, de az sohasem érkezett meg. Ilyen körülmények között is Károlyi Sándor jelentős engedményeket csikart ki az osztrákoktól: Nagy-károlyt és környékét például megkímélték, és Rákóczinak is biztosították volna hazatérését, birtokai megmaradását, ha elfogadja a békefeltételeket. Károlyi későbbi cselekedetei kétségtelenül mellette vallanak. Megerősíti a várat, svábokat telepít be, hogy fejlesszék az ipart, zsidóknak nyújt otthont, hogy a kereskedelmet lendítsék föl, és a Debrecenben szabadelvű gondolkodásukért üldözött nyomdászokat a klérus tiltakozása ellenére Károlyba hivatja, s fölvirágoztatja a könyvnyomtatást.

Egyesek a valóban szükséges demitizálást önkorbácsolásba lendítik, s a fényes lapokat is feketére festik, nem árt, ha akadnak olyanok, akik sötét korokban is meglátják a derűsebb, előremutató mozzanatokat. Károly tehát virágzásnak indult, jogi helyzete azonban mit sem változott; furcsán hangzik, de a város szőröstül-bőröstül a Károlyiak tulajdona volt. Annyira függött tőlük, úgy fizetett adót nekik, mint a legelesettebb jobbágy. Károlyi nem egészen önzetlenül fejlesztette. A sors iróniája, hogy amikor a városból elvitték a megyeszékhelyt, Nagy-károlyon nemcsak mint a feudalizmus csinálmányán ütöttek, hanem azon a városon is, amely Károlyi Mihályt adta, aki főúr létére nem átallott a polgári forradalom élére állani, majd pedig a proletárforradalomnak átadni a hatalmat.

1846-ban Petőfi a károlyi Aranyszarvas fogadóban ismerte meg Teleki Sándor grófot.

„— Ön az első eleven gróf, akivel beszélek.

— Hát döglöttel beszéltél-e? — kérdeztem némi savanyúsággal.

— Az magam is voltam komédiás koromban.

— Na, cimborám, velem ugyan nem sokat nyertél, mert magam is csak olyan vad gróf vagyok.“

Károlyban született, tanult vagy dolgozott egyébként Károli Gáspár, Kölcsey, Ady, Kaffka Margit — hogy csak a jelentősebbeket említsük. Kevés kisváros büszkélkedhet ilyesmivel.

Károly megyeközpontból megyeszéki kisvárossá esett vissza. A tisztviselők, műszaki értelmiségiek jó része a hivatalokkal együtt Szatmárra, Zilahra költözött, a munkások Nagybányán, Váradon próbálták szerencsét, sokan pedig külföldre távoztak. Megcsendesedett erősen a város. De nem adta meg magát. Kisipara továbbra is kiszolgált a lakosságot, működött a téglagyár, gőzmalom, nyomda, a kereskedelem pedig meglelte helyét Szatmár és Nagyvárad, valamint az Érmellék közötti közvetítésben. Leginkább azonban az oktatás talált magára. Mint végső menedékbe kapaszkodott a város az iskolába. Az egykori megye hivatalaiba, fogadóiba tanintézeteket költöztettek, s a régi meg új iskolákban nagyvárosi szinten tanítottak. A károlyi pedagógusok mintegy jelezni akarták, hogy nem minden téren hanyatlott a városuk, hogy a dicsőséges kulturális múltira visszatekintő helység nem tagadja meg hagyományait. Az iskolák jóhíre messze földön ismertté vált. Az egykori Károlyi-feudumból, urak és hivatalnokok városából a dolgozók, kisiparosok, kiskereskedők, pedagógusok, gazdálkodók városa lett. Ezt a kialakuló arculatot törte össze a háború. Károlyt érte szőnyegbombázás, lőtte nehéztüzérség. Szomorú rekord: házánk földjéből utoljára szabadult föl.

A város közepén hősi emlékmű áll. Vida Géza alkotása. Alig van város, ahol ne látnánk ilyesmit. A legtöbb szokványos szobor. Vida műve más. Nincs benne



semmi patetikus. De látható ott az avasi népművészet egy-két motívuma, a fatemplomok sajátos tornya, a katona egyszerű arca. Nyugalmat árasztó, monumentális munka.

Negyvennégy ósze volt. Mint leventét vittek Nyugat felé. Lassan haladt a szerelvény, meg-megállt, félretolták félnapokra. Egyszer — Nagykaroly táján — az országot közelében állt meg a vonat. Gyalog és autón, szekéren és lovon végeláthatatlan tömeg özlött. Egyszer csak motoros német tábori csendőrök érkeztek oda. — Helyet a páncélosoknak! — kiáltozták, s a tömeget leterelték az útról. Csakhogy nagy volt a tolongás, s a páncélosok mihamar föltűntek. Nehéz tigristankok. Közeledtüket borzalmas dübörgés jelezte, s mint vak szörnnyetegek nem látták, ki maradt az úton, csak vágattak, vágattak előre. Mikor az első embert eltaposták, behunytam a szemem. De a sikoltás, állatbögés fülembe hasított. Újra fölpillantottam. Az út két oldalán őrjöngtek az emberek, szekerek fordultak az árokba, s temették maguk alá a rajta ülőket, lovak vadultak meg, s vágattak ki a tömegből. Mire elvonult a páncélos áradat, cafatokká tiport gyermekek, szétépett állatok, „kivasalt“ szekerek maradtak az úton. Később tudtam meg, hova rohantak a tankok. Míg a német és magyar fasiszták a Maros és Aranyos mentén, Erdély közepén harcoltak, a szovjet előőrsöknek sikerült északon, Vereckénél, Uzsoknál, Körösmezőnél betörniük a Kárpát-medencébe, s lejutottak az Alföldre. Délről viszont a román hadsereg segítségével elérték Aradot, Nagyváradot, s a fasiszta csapatok akkor ébredtek föl, amikor már-már bezárult körülöttük a hurok. Vágattak hát nyugatra, hogy megakadályozzák a két szovjet ék találkozását, s szörnnyű páncélos csata kezdődött, amely Nagykarolytól a Tiszáig több mint száz kilométeres szakaszon, napokon át tartott. A hurok végül is bezárult, Nagykaroly fölszabadult.

\*

A háború után a Károlyiak kastélya a károlyiaké lett. A népé. Több művelődési intézmény kapott ott hajlékot. Rengeteg ásatást végeztek, amiből a nemrég létesült Nemzeti Múzeum szervezői is nyolc tárgyat találtak érdemesnek arra, hogy a fővárosba vigyék. Az intézmény kinőtt a szokványos „rajoni“ múzeumok vegyes-kereskedés jellegéből, régészeti és természetrajzi gyűjteményével sajátos arcát kapott. A Károly környékén kiásott gazdag keltakori anyag például az eddigi ismeretekkel ellentétben bebizonyította, hogy a hajdani európai ősnép jóval keletebbre eljutott, hazánk földjére is. A kelta szóródás kutatóinak tehát akarva, nem akarva el kell jönniük Károlyba, mint ahogy nem egy külföldi tudós már föl is kereste a múzeumot. A most alakuló természetrajzi részleg az Ecsedi láp, az Érmellék növényeit, állatait mutatja be.

*Itt láttam én először  
Kedves galambomat,  
Itt láttam őt először  
Ez akácfák alatt.*

Petőfinek e sorai álltak valaha az egyik iskolaépület falán; a károlyiak szerint még két más emléktábla hirdette, hol fordult meg Petőfi a városban. Két tábla a húszas évek elején verődött le, az idézett vers viszont alig néhány évvel ezelőtt „tűnt el“ az épület tatarozásakor. Most, a költő születésének 150. évfordulóján új táblákat kellene elhelyezni.

Az ásatások, várostörténeti, régészeti szakközlemények szervezője és szerzője Némethi János. Kevés történésszel találkoztam, aki ennyire kapcsolódna a mához. Benedek Zoltán földrajztanár a programozott oktatástól az éghajlatkutatásig sok mindennel foglalkozik, cikkei két évtizede jelennek meg a szatmári, kolozsvári, fővárosi

sajtóban. Vonház József fizikatanár a barkácsolás úttörője, nemrég jelent meg az országban első ilyen kötete, de ennél is több, amit a politechnikai oktatás terén tett. Fényi István és Deák András a helyi irodalmi hagyományok ápolásában, emlékek föl kutatásában fáradhatatlan. De ugyanúgy a már külföldön is sikert aratott Castelani műkedvelő könnyűzene-együttes vagy a remek könyvtár működése mind-mind erősen kapcsolódik egy-egy ember tevékenységéhez. Károlyból kezdeményeznek és szerveznek országos jelentőségű akciókat; kikísérleteznek olyasmit, amit másfelé csak sok év múltán alkalmaznak. Törekvésük sajátosan fakad Nagy-károly jellegéből, fokozott aktivitással pótolják a nagyobb intézetek, pénzalapok hiányát, s bebizonyítják: Károly nem a világ vége, s ha nincs is nagyon fejlett ipara, van kultúrája, itt is lehet érdekeset, eredetit alkotni.

„Végre... beértem Nagy-Károlyba. Kietlen prózai város, azon fölül még itt tavaly a nemeskeblű konservatív párt kortesek által agyon is akart veretni, s mindezek dacára gyönyörrel vagyok benne, mert itt ismertem meg Juliskámat, a világ legdicsebb leányát... Barátom, leírnám őt neked, de a nap közepébe kellene mártani tollamat, hogy egész lényében és forróságában leírhasam lelkét!”

(Petőfi)

Annak idején országos viszonylatban is elsők közt alakult itt gépállomás, majd Börvelyen, Piskolton s máshol termelőszövetkezet, azután több állami gazdaság s a szocialista mezőgazdasági üzemek valóban korszerű módon kezdtek termelni, gyümölcsöt, szőlőt ültettek a homokra — kellő távolságra a sorokat, hogy géppel művelhessék —, az almáskertekben nő a törpefa, ágaik karókon, huzalokon „futnak”. Évről évre sok ezer vagon cukorrépa, burgonya, kender, szőlő, zöldségféle és gyümölcs kelt innen útra, az országba és külföldre egyaránt.

A károlyi ócskavasgyűjtő telepre két hosszúkas bronztablát vittek be nemrég, az átvevő az átlagnál kulturáltabb ember, s a tablákat (nem először történt meg) a múzeumba vitte. Ime, mi áll az egyikken:

*Kovács Eduárdné*

*Térey Mária*

*született*

*1826. november 19*

*elhúnyt*

*1857. december 15*

Térey Mária Szendrey Júlia barátnője volt. Károlyban lakott, s Júlia náluk vendégeskedett, amikor Petőfivel megismerkedett. Ez ideig nem tudtak a sírjáról.

Kint vagyok a határban, a Majtényi úton. Valószínűtlennek tűnik a kép. Egész gyárnegyed bontakozik ki. Jókora csarnokok, terjedelmes műhelyek, raktárépületek, emeletes irodaházak mindenfelé. Kekszgyár, gyapotfonoda, len- és kenderfeldolgozó. Változás a felszabadulás éveiben kezdődött; nem kevesebb, mint öt üzem építését határozták el. A fő azonban az, hogy ipart kap a város. A kekszgyár már termel, a fonoda nagyobb része szintén, s előrehaladott a többi üzem építése is. Több száz nő kapott már munkát, csökkent az elvándorlás, nem növekedett tovább az ingázók száma. Ha pedig a szatmári Unió és a Mondiala létrehozta itt fiókvállalatát, akkor azok, akik eddig a megyeközpontba jártak, jórészt itthon kapnak majd munkát. Az pedig már károlyi kuriózum, hogy az egyik szatmári üzem épp a hajdani Aranyszarvas fogadó épületében rendezi be itteni részlegét. Jövők-megyék a városban, benyitok az üzletekbe, a különböző intézményekhez, elbeszélgetek

barátaimmal és ismeretlen emberekkel, tanakodunk, mit ígér a városnak a fejlődés. Szakmunkásokat vagy képzetleneket nem kell idehozni, van bőven, csupán mérnökök, közgazdászok, üzemi vezetők kellettek. Ez viszont jó, mert a tanárok mellett műszaki értelmiséggel gazdagszik a város. Az új munkahelyek, új keresők révén megnövekedett a jövedelem. Ez máris meglátszik a kereskedelemben, nőtt az üzletek forgalma; különösen egyes tartós fogyasztási cikkek — gépkocsi, bútor, szőnyeg, mosógép, tévé, jégszekrény — vásárlása növekedett meg, ami a civilizáltabb, igényesebb életmód térhódítására vall. Föllendült a családi házak építése is. Az iparfejlesztéssel párhuzamosan pedig a kereskedelem, a szolgáltatás is megmozdult, korszerűsítették a szállodát, új vendéglők, cukrászdák, áruházak nyíltak, vagy a régiakat tatarozták. A nagymajtényi síkon új iparosodó Nagykároly bontakozott ki.

Mutatkoznak azonban elgondolkasztató jelenségek is. Minthogy sok nő állt munkába, megnövekedett a gyermekek száma a bölcsődékekben, óvodákban. Vannak napközök, de nem tudnak befogadni minden jelentkezőt. Túlzsúfolt a kórház, az orvosi rendelők is. Alig hogy föllendült az ipar, máris munkaerőhiány mutatkozik a mezőgazdaságban. Megváltozott a közművelődés helyzete is. Míg az említett könyvnyüzenei együttes föllendült, a régi dalárda meg a tanárok színjatszó csoportja évek óta nem lépett dobogóra. Mi van a jelenség mögött? Az-e, hogy a Castelani együttesnek tehetséges vezetője és fiatal tagsága van, a másik két együttes viszont kissé megöregedett, elfáradt, avagy a mai kornak, a szükségleteknek inkább megfelel a könnyűzene? A televízió és a táskarádió térhódítása nyomán sokfelé csökken a könyv barátságainak száma. A károlyi könyvtárban ez még nem tapasztalható, sőt, örvendetes törekvés mutatkozik. A régebbi, szinte egyoldalú szépirodalmi „uralom” után mind többen olvasnak műszaki és tudományos népszerűsítő könyveket. Úgy gondolom, ez utóbbi irányzat is az ipar fejlődésének köszönhető. A sok fordulatot megért város most éli történelme legörvendetesebb, de egyben legátalakítóbb fordulatát. Oly sokszor lelt már önmagára s találta meg helyét a történelmi körülményeknek és a gazdasági adottságoknak megfelelően, kérdés hát, hogy mai arculatát miként alakítja ki. Tud-e úgy fejleszteni ipart, hogy közben ne essen vissza a mezőgazdasága? Ha eddig a kultúra s különösen az iskola volt mindene, megmarad-e továbbra is mindkettő — az üzemek mellett — egyenrangú tényezőnek? Az eddigi, jórészt humán értelmiség mellé képes lesz-e fölzárkózni és odaadón dolgozni a város fejlődéséért a műszaki értelmiség is? S milyenné alakul majd a város képe? Megőrzi-e mai tisztaságát, viszonylagos rendezettségét? Ennyi mindenre ma még nem lehet válaszolni. Következtetni viszont igen. És van miből; nem Károly az első város, amely kulturális központból nőtt ki ipari centrummá is, gondoljunk csak Kolozsvár vagy Iași esetére. Épp e városok példája igazolja, hogy a mai s különösen a szocialista nagyüzem nemcsak az ipar, de a kultúra vára is — lehet. Könyvtárával, klubjával, műkedvelő együtteseivel, de különösen szakiskoláival, tanfolyamaival. Mi több, az eddigi műveltséget korszerűbbé teheti a műszaki ismeretek terjesztésével.

A károlyiak sokat tudnak a városukban megfordult, az itt élt művészekről, írókról, leginkább azonban Petőfi emlékét ápolják. Vajon miért? Mert általában is Petőfi a legnépszerűbb, vagy mert Petőfit sok érzelmes, romantikus emlék, valamint jeles személyekkel kötött ismeretsége fűzte a városhoz? Nehéz volna mindent tisztázni, de tény, hogy több mint száz éven át a város magáénak vallotta a költőt, s kultúrája táplálkozott emlékéből.

Reméljük, hogy így lesz ez a jövőbeli, iparosodott Nagykárolyal is.

Herédi Gusztáv

## „Felszínen lappangó” jelenségek

Durkheim a szociológiai módszerekről szóló fejtegetéseiben megjegyzi, hogy nem minden társadalmi jelenség valóban „funkcionális”. A „funkciót” társadalmi jelentésű tényeket kiváltó fogalomként meghatározva, kifejti: a társadalom számos jelensége céltalan, vagy — esetleg abnormális, sőt, kóros jelenségeket okozva — éppenséggel akadályává válik a kitűzött célok megvalósulásának. Ugyanakkor arra is emlékeztet, hogy valamely társadalmi jelenség — akár egyidejűleg is — pozitív és negatív előjelű lehet. Például: a vallás adott esetben a közösség integrálásának, egyesítésének tényezője, de fejlett társadalmakban megszűnhet e funkciója, s már inkább a dezintegráció irányában hat.

Robert Merton a társadalmi jelenségeket és magatartásformákat elemezve teljes joggal hangoztatja, hogy a jelenségek funkcionálisak, de funkciótlank is, sőt: egyidejűleg mindkét jegy hordozói lehetnek.

Úgy véljük, a differenciált társadalmak fenomenológiája szempontjából nagyon fontos feltárni a társadalmi jelenségek funkcionálitása ellentétes jellegének jegeit. Értékes gondolat a funkcionálitás és diszfunkcionálitás egymásba hatolásának, együtt jelentkezésének a felismerése: könnyebben elkerülhetővé teszi a jelenségek, események egyoldalú, egysíkú, szimplista tárgyalását, elemzését.

*Social Theory and Social Structure* című művében (Free Press, Glencoe, Illinois, 1959) Merton két szociológiailag hasznosítható fogalmat elemez: a „manifeszt” (megnyilvánuló), illetve a „latens” (lappangó) társadalmi funkciót.

Kétségtelenül fontos a „latens” funkciók feltárása is; felismerésük megkönynyíti nem egy társadalmi jelenség váratlan, egyébként előreláthatatlan következményeinek előrejelzését. Ezzel összefüggésben utalunk arra, hogy bizony nagyon is szükséges tökéletesíteni a világpolitika, a nemzetközi élet látszatra mellékesebbnek tűnő jelenségei elemzésének módszerét, hiszen a „latens” funkció „manifesztté” válásának tekervényesek az útjai.

Tulajdonképpen a forradalom fogalmát elemezve már Lenin a vizsgálat ama módszerét alkalmazta, amely hathatósan megkülönbözteti a lényegest az esetleges-től, a funkcionálíst a diszfunkcionálistól, a manifesztet a latenstől. 1915-ben — a II. Internacionálé megszűntére utalva — megfogalmazta: a marxisták jól tudják, hogy forradalmi helyzet nélkül elképzelhetetlen a forradalom, de nem minden forradalmi helyzet vezet forradalomhoz.

\*

A nemzetközi élet „perifériáján“ időnként felmerülő jelenségek el nem hagyolható mértékben hatnak a nemzetközi viszonyok alakulására, a nemzetközi politikai helyzetre. (A „periféria“ fogalmát nem földrajzi értelemben használjuk.)

Geoffrey Barraclough *Tendenzen der Geschichte im 20. Jahrhundert* (C. H. Beck, München, 1971) című könyvében kifejti, hogy a jelenkori világ sok jellemző vonása Európától távol végbement mozgásoknak és fejlődéseknek tulajdonítható. Szerinte korunk történelmi jellemzőinek sorába tartozik, hogy összefüggéseiben valóban világtörténelmet élünk, s a világtörténelmet alakító erők csakis világösszefüggésekben (weltweite Perspektive) értelmezhetők.

\*

Periferikus jelenség-e a légikalózkodás, az erőszakot alkalmazó csoportok tevékenysége?

Sokan komolyan tartanak annak a lehetőségnek a valóra válásától, hogy atombomba kerül a terroristák birtokába. Ehhez csupán annak kellene bekövetkeznie, hogy a terroristák megfelelő mennyiségű plutóniumhoz jussanak. Angliában és Franciaországban bizonyos mennyiségű plutóniumot hetenként szállítanak az eróművekhez. A *Paris Match* (1972. október 14.) szerint tíz kg plutónium elegendő egy olyan atombomba előállításához, amellyel el lehet pusztítani egy nagyvárost.

Oxfordban nemrég nemzetközi értekezleten vitatták meg e veszély elhárításának módozatait. Egyidejűleg azonban Londonban egy anarchizáló csoport *A nép bombájáért* címmel brosúrát jelentett meg. A Pat Coyne álnév mögött megbúvó szerző szakszerűen elmagyarázza, hogyan kell „összeszerelni“ a bombát, s előadását szuggesztív műszaki rajzzal teszi szemléletesebbé. Az oxfordi konferencia záróközleményében a jelen volt tudósok megállapíthatták: „Fennáll a reális veszélye annak, hogy hasadó anyagok terrorista csoportok birtokába jussanak.“ Egy amerikai tudós is figyelmeztet a veszélyre: az atomeróműveknél dolgozó műszakiaknak lehetőségük van arra, hogy naponta néhány gramm plutóniumot eltulajdonítsanak; hat hónap alatt olyan mennyiségű plutóniumot halmozhatnak fel, amely elegendő egy Hiroshima típusú bomba előállításához.

Pat Coyne szerint: „a bombát el lehet helyezni például a Charing-Cross állomás poggyásraktárában; robbanásakor megsemmisül majd a Buckingham-palota, a Parlament és a Scotland Yard.“

\*

Az utasok és poggyásaik kellemesnek éppen nem mondható ellenőrzését a világ repülőterein manapság már a józan gondolkodású ember elengedhetetlenül szükségesnek tartja; a légi kalózkodás veszélye ellen hathatósan védekezni kell. A szokványos vámvizsgálatok nem váltak be; különleges és nagyon költséges készülékeket gyártanak a csomagok, sőt a levelek ellenőrzésére. Már-már új műszaki iparágak keletkeznek a légikalózkodók ártalmatlanná tételére. S az ENSZ-ben nemzetközi törvénykezést sürgetnek a repülőgépek és utasaik biztonságának, testi épiségének hatékony védelmére.

A légikalózkodás viszonylag új keletű jelensége mellett további „újítások“ is nagy gondot okoznak különböző államok biztonsági szerveinek, de még a nemzetközi szervezeteknek is.

A titkos dokumentumok „népszerűsítői“ ellen a legkülönbözőbb technikai találmányok bevezetésével igyekeznek védekezni. Ugyanis bivalens foglalatosság a titkos dokumentumok közzététele.

Kevesen tettek nagyobb szolgálatot az amerikai és a nemzetközi közvéleménynek, mint az (vagy azok), aki közzétette (vagy akik közzétették) a Pentagon és a Külügyminisztérium dokumentumait a vietnami háborúról, az indiai—pakisztáni vi-szályról vagy az ITT chilei manipulációiról.

Nem a világpolitika előterében, de a nagy világszenzációk sorában szerepel Howard Hughes, a multimilliomos volt filmszínész és aranyifjú „emlékiratainak“ közzététele. A hamisító a bíróság előtt azt vallotta, hogy forrásanyagként a Life-Time sajtókonzern titkos irattárában elfekvő dokumentumokat használt fel, amelyek — a többiek tudta nélkül — a nagyvállalat egyik vezető személyisége bocsátott rendelkezésére. S kijelentette: minthogy nem sikerült az emlékiratot hitelesként lanszírozni, börtönbüntetése letöltése után a kéziratot immár regényként, más kiadónál igyekszik elhelyezni. Meggyőződése szerint műve hosszú ideig szerepel majd a bestsellerek lajstromán, talán még irodalmi díjra is számíthat.

Franciaországban az egyik minisztérium beosztott tisztviselője, Gabriel Aranda vált népszerűvé gazdasági jellegű dokumentumok közzétételeivel. Fontos közmunkákkal kapcsolatban leplezte le több állami hivatalnok megvesztegetését. A kínos ügy magát Pompidou elnököt arra készítette, hogy egyik sajtóértekezletén részletesen kitérjen az Aranda-ügyre.

Az ilyenszerű esetek óta az IBM és különböző papírgyárak olyan írószerek és papír előállításával próbálkoznak, amelyekben eltűnnek az írásjelek, mihelyt megpróbálnak fotókópiát készíteni róluk.

\*

A sajtót időnként nagyhatalomnak minősítik (a „negyedik hatalom“-nak is mondják). Pedig a sajtó önmagában nem létrehozója az eseménynek; a valóságos politikai eseményeknek nem lehet forrása; csak továbbgűrűzteti a történéseket, amelyeknek megmódolásában aszerint részes, hogy korrektül vagy pedig rosszhiszeműen tájékoztatja a nagyközönséget. Mint minden más tömegközlelési eszköz, a nyomtatott sajtó is „gépszíj“ a periférikus események és a történelem fő vonalán zajló lényegbeli történések között. A sajtó váratlan és bonyolult hatások kiváltójaként válhat az ártalmas, perifériás jelenségek egyikévé, kiváltképpen, ha szemponttalanul bánik anyagával, és kritikátlanul ömleszti az információt.

Mircea Malița *Teoria și practica negocierilor* című könyvében (Editura politică, 1972) mélyfeszítéssel elemzéssel mutatja ki, hogyan érvényesül a sajtó hatása a világpolitika fenomenológiájában a nemzetközi tárgyalásokon.

Malița szerint, ha a sajtó hivatása magaslatán áll, pozitív szerepet tölthet be a nemzetközi tárgyalások idején. Viszont áldatlan kitérői, illetéktelenkedései zavarhatják, sőt súlyosan kompromittálhatják az egyezkedési kísérleteket. A tárgyalások megszakitását vagy sikertelenségét kiváltó gyakori okok közé tartozik a tárgyaló felek lépéseinek, feltételezett szándékainak nyilvános interpretálása. Főként azok a kommentárok, amelyek győzelemként írják le a tárgyalások egy-egy rész-eredményét, arra vezethetnek, hogy az érintett fél meggyengültnek hiheti tárgyalási pozícióját, s ezért aztán vagy hajthatatlanabbá válik, vagy legalábbis „szimmetrikus elégtétel“ elérésére törekszik. A tárgyalás fogalmi meghatározása kizárja a tárgyalás lényegi elemétől idegen egyoldalú sikerek meghirdetését. A tárgyalás közös, egységes eredmény elérésére irányuló erőfeszítés, melynek során a felek

érdekei egyformán érvényesülhetnek. A tárgyaló felek mindenkor közös győzelmet aratnak, vagy együttesen válnak vesztesé.

A belpolitikai kampányok hatására a polgári sajtó hajlamos leegyszerűsíteni a tárgyalások kényes természetét. Egy-egy csatározás vagy sportesemény sémája szerint értékkel kényes diplomáciai műveleteket. Nem való szemléltetni a tárgyalás-helyzetet győzelem és vereség egyszerű bivalenciájában. Igen gyakran nagy hajlandóság mutatkozik a szenzáció tálalására, pedig a szenzációhajhászás teljeséggel idegen a célszerű tárgyalások szellemétől. A jó, eredményesnek ígérkező tárgyalás legnagyobb erőnei közé sorolható a diszkréció, a szerénység, a bántó ellentéteztől való teljes tartózkodás. A tárgyalófélről senki sem kívánja meg valamiféle puritán erkölcsi kódex elsajátítását: annál lényegesebb annak az érdekeknek a felismerése, hogy valamiképpen eredményre kell jutni, és az eredményt meg is kell tudni őrizni.

Daniel J. Boorstin egyik könyvében (*The Image*, 1963) már közel egy évtizeddel ezelőtt alaposan elemezte azt a módot, ahogyan a „modern embert“ a „modern sajtó“ tájékoztatja. Boorstin a sajtó fő bűnei közé sorolja a torz tükrözést, azt, hogy nem becsületes eszközökkel próbálja kielégíteni az olvasó egyik legemberibb vágyát, a jólétesültség igényét. A polgári sajtó egy része éppenséggel a „túlkielégítettség“ érzetét és undorát keltheti az olvasóban, megbéníthatja receptivitását a valóban fontos értesülések iránt. A perifériás, latens jelenségek szenzációhajhászó tálalásával az információs közeget túltelítik a jelentéktelenség áradatával. Az olvasó figyelmét több tényre irányítják, mint amennyi méltó a figyelemre. Igaz, az olvasók tömegében nem kevesen vannak, akik áhítják a jelentéktelen dolgok ismeretét, a pletykák prezentálását, a giccs népszerűsítését. Bizonyos sajtótermékek nem érik be álesemények kikerekítésével, hanem ezek kommentár-irodalmát is megteremtik, így aztán a tömeginformáció struktúrájában az álesemény és a rá épülő kommentárok önálló életre kelnek, és mértani haladvány arányában szaporodásnak indulnak. Közben a manipulált olvasó észre sem veheti a funkcionális jelenségek világában zajló lényeges eseményeket.

A periférikus és központi jelentőségű jelenségek egymásra hatásának és összjátékának megfigyelése és leírása nemcsak szórakoztató, hanem egyben eléggé tanulságos fejezete is lehetne annak a sajtótörténeti foglalatosságnak, amelyet szociológiai igényrel művelni egyik feladatunk.

Gabriela Dolgu



## Arany János erdélyiek között Nagykörösön

Életének egyik fontos korszakát (1851—1860) Arany János Nagykörösön töltötte mint a főgimnázium tanára; ezekben a nehéz, nyomasztó, sokszor a kétségbeesés szélére taszító években legelőször erdélyi fiatal tanárok állottak melléje, ők voltak segítségére elhelyezkedésében és az első nehézségek átvészelésében. Tudjuk, hogy Aranyt Mentovich Ferenc hívta Nagykörösre, és az ő kedves, vidám társasága bizonyára sokszor felvidította a kétségek és aggodalmak között élő nagy költőt (Dánielisz Endre: *Arany és Mentovich barátsága. Korunk*, 1969. 6.). A legújabb monográfia szerint Arany az „életét ott egyre üresebbnek, magát mind magánosabbnak, költői munkáját folyton reménytelenebbnek érezte“ (Keresztury Dezső: *„S mi vagyok én...“* Budapest, 1967. 142.), s a sokfelől összeverődött tanártársak közt sem akadt igazi barátja.

Ezt részben a politikai és társadalmi viszonyok, részben pedig magának Arany-nak a kétségeskedő, tépelődő, mindig elvágódó természete okozta. A szülőföld varázsát, Petőfi társaságát, a forradalom előtti idők lelkesedését természetesen semmi sem pótolhatta Arany lelkében, és így Nagykörösről Pestre, az irodalmi élet központjába, onnan meg mindig Szalontára vágódott vissza.

Pedig a nagykörösösi tanárok szívesen fogadták Aranyt, és közülük többen értékes szellemi társaságot jelenthettek számára. Tolnai Lajos visszaemlékezéseiben így ír erről a tanári karról: „Ez a gimnázium akkor az ország összes gimnáziuma fölött toronymagasságban állott. Olyan fényes tanári kart, amilyennel az alföld e híres főiskolája dicsekedhetett akkor, sem azelőtt, sem azután nem tudott többé a gazdag egyház összeállítani. Koronája az egész fényes testületnek Arany János volt.“ (*Sötét világ*) Ez a tanári kar nem lehetett közömbös Arany János számára; Arany a nagykörösösi civisektől távol élhetett, de a tanárok összekötötték az ebredező irodalmi és tudományos élettel, az elnyomatás mindnyájukra ránehezedő, gyanakvó légkörével, amely sokszor azonos kérdések megoldását követelte meg a nemzet értelmiségétől. Ebből a tanári karból ma is jól ismerjük Mentovich Ferenc, Szász Károly, Szilágyi Sándor, Ács Zsigmond, Salamon Ferenc, Szabó Károly és Jánosi Ferenc nevét, ezúttal azonban csak Arany egypár fiatal erdélyi tanártársára és Arannyal való kapcsolataikra fordítjuk figyelmünket.

A szabadságharc után, amikor a magyar értelmiség java része emigráns, földönfutó és bújdosó lett, a nagykörösösi gimnázium valósággal menedékhelye több egykori honvédtisztnek, szakembernek és írónak, akik addig még nem szolgáltak a tanügyben. A nagykörösösi egyháztanács 1850. április 7-én választotta meg tanár-



nak Mentovichot és Jánosit a „szónok-költészeti“, illetőleg a vegytani és gazdaságtani tanszékre. A következő évben, 1851-ben, ifj. Szász Károlyt, aki teológiai vizsgát tett, ugyancsak meghívták tanárnak Nagykőrösre. Arany János Nagykőrösre hívásában Mentovichnak és Szász Károlynak volt kezdeményező szerepe, de a levelezésben Jánosi nevét is többször olvashatjuk, mint aki szintén „a legőszintébb bizodalommal, ragaszkodással, baráti sőt testvéri szeretettel“ várta (Mentovich levele, 1851. X. 8.). Ehhez a névsorhoz hozzátehetjük még Salamon Ferenc nevét, aki az 1854—1855-i tanévre Pestről jött le Nagykőrösre matematikát tanítani.

Mentovich és Jánosi két évvel volt fiatalabb Aranynál, ifj. Szász Károly pedig tizenkettővel; közöttük állott életkorban Salamon Ferenc — így szinte egy nemzedékhez tartoztak. A forradalom és a szabadságharc után mindnyájan végigélték az üldözöttséget, és ki kellett küzdeniük a maguk helyét az életben. De ezeket az Arany környezetében élő fiatal tanárokat más élmények is összekötötték: mindnyájan enyedi diákok voltak, és Szász Károly, a kiváló enyedi professzor alakította ki tudásukat és életfelfogásukat. Így érthetjük meg, hogy ezek az erdélyiek itt Nagykőrösön összekerültek. Az élet bizonytalansága közepette itt egy ideig biztos megélhetést találtak, egymást és a nagy költőt támogatva készülhettek az élet nagyobb irodalmi vagy tudományos feladataira. Nagykőröst bizonyára csak átszállóhelynek tekintették, ahol megpihenhetnek, és kivárhatják azt az időt, amikor nagyobb lehetőségek nyílnak számukra a nemzet életében.

Mentovich Ferenc 1837-ben subscribált az enyedi kollégiumban, és ekkor Szász Károly rábízta fia nevelését. Gáspár János mellett ő is részt vett az ifjúsági olvasó társaság tevékenységében, verseket írt, és társaival együtt tiltott gyűléseken vett részt. Az ún. „tudós társaság“ tagjai ellen 1839-ben vizsgálat indult, összeesküvéssel vádolták őket, és habár a vádak lényegét nem lehetett bebizonyítani, a felettes hatóságok nyomásának eleget téve, a tanári kar megbüntette őket. A megbüntetett diákok között szerepel Mentovich is (Vita Zsigmond: *A nagyenyedi Bethlen-kollégium ifjúságának irodalmi törekvései...* Kolozsvár, 1942. 12.). Mentovich tehát Enyeden belekóstolt az irodalmi és politikai életbe, de Szász Károly megszerettette vele a természettudományokat is, sőt bizonyára általános műveltségére, sokoldalú érdeklődésére is hatott. Mentovich 1841-ben két évi külföldi tanulmányútra megy, Bécsben és Berlinben fizikát, természettudományokat, vegytant tanul, meglátogatja Gausst, hangversenyekre jár. Ért a zenéhez, és útleírásában határozott véleményt mond zenei és pedagógiai kérdésekről. Hazatérve nevelő lesz a Kemény családnál, Kolozsvárt kiadja az *Unió-dalokat* (1847), a szabadságharc alatt Jánosi Ferencsel együtt a nagyváradi löpor- és gyutacsgyárban dolgozik.

Mentovich mellett mindegyre feltűnik Jánosi neve is. 1839—1840-ben együtt voltak abban a fiatal társaságban, amelynek a célja az „ön-, haza-, nemzet- és világismeret“, s amelyben a nyelvek tanulására különösen nagy gondot fordítottak. De ebben az enyedi „tudós társaságban“ már az ipar és kereskedelem fejlesztésének a gondolata is felmerült. Mindnyájan (több kitűnő matematikussal és későbbi technikai szakemberrel együtt) idősb Szász Károlynak voltak tanítványai az enyedi kollégiumban.

Ha a Szász Károly hatását meg akarjuk ismerni, akkor Kemény Zsigmondot kell elővinnünk. Együttal egy ifjú nemzedék, egy kollégiumi diákság legjavát, sőt ennél is többet, egy kollégium szellemét ismerhetjük meg az itt következő sorokból: „Gondolkozásra szoktatá tanítványait és fennkölt érzésekre. Nem abban keresett dicsőséget, hogy adatok szertelen halmaza által nyomja le és erőtlenné el az elmét; ellenkezőleg, biztos tájékozási pontokat tűzött ki a tudomány széles meze-

jén, hogy az önálló munkásság e jelzésekre figyelve vezető kéz nélkül is célhoz juthasson.“ Tanítványai tudták, hogy az egyén közre hatva nyeri valódi bevégzettségét, s hogy viszont minden hódítás az egyéni fejlődés terén a közéletet szilárdítja, erősíti (Kemény Zsigmond: *Id. Szász Károly. Sorsok és vonások*. Budapest, 1970. 334—335.). Hogy Szász Károly valóban gondolkozni és az életben tájékozódni tanította meg a tanítványait, arra példa Mentovich, Gáspár János, Jánosi, Salamon Ferenc, Kemény Gábor, Takács János és még sokan mások. (Az első és a legkiemelkedőbb ebben a sorban Kemény Zsigmond volt.)

Jánosi kezdettől fogva vegytani kutatónak készült, Vida Károllyal együtt, ezért ment ki a német egyetemekre tanulni, 1848-ban ezért vállalt vezető munkát a nagyváradi puszkapor-gyártásban, és vett részt salétrom-felfedező utakon. A szabadságharc után menekülnie kellett, elfogták, de bizonyíték hiányában szabadon engedték. A barátság és a korabeli politikai helyzet ismételtlen összehozta Mentovichsal, együtt lehettek nagykorósi tanárok, együtt fordították a *Természet könyvét*, néhány évvel később (1857) pedig Pesten Salamon Ferencsel együtt írták a *Találmányok könyvét*. Jánosi ekkor már Pesten élt, tankönyveket írt, fordított, és újságíró lett. Nem találta meg a tehetségének megfelelő munkakört.

Ilyen embereknek a társasága nem lehetett egészen érdektelen Arany számára, még akkor sem, ha tudjuk, hogy érdeklődési körük egészen különböző volt, Arany zárkózott egyénisége pedig csak ritkán nyilatkozott meg őszintén barátai körében. Tudjuk, hogy nagykorósi együttlétük kialakítását Mentovich kezdeményezte. Arany életrajzírója, Vojnovich Géza szerint: „Összel levelet kap Mentovich Ferencről, kit személy szerint még nem ismer, de verseiből igen; neveik sokszor találkoztak szépirodalmi lapokban. A levél arról értesíti, hogy a nagykorósi egyháztanács meghívja őt gimnáziumába, a magyar irodalom tanárának.“ (Vojnovich Géza: *Arany János életrajza* II. Budapest, 1931. 101.) Mentovich készséges szívessége a nemzet nagy költőjének szól. Buzgólkodása természetesen nem volt egészen egyéni és magányos jelenség. Mint más alkalmakkor, most is mellette állott ifj. Szász Károly, akit eredetileg a magyar irodalmi katedrára hívtak meg Nagykorósra, de azt felcserélte a számtani tanszékkel, hogy Arany számára biztosítsa a neki megfelelő állást. A még mindig kétségeskedő Aranynak Szász Károly 1851. október 11-i levelében a következőket írta: „Tudni fogja kegyed, hogy az itt megnyíló felgymnasiumban a magyar irodalmi tanszékre valék elválasztva. Most érkezem ide s nagy örömmel hallom, hogy a számtanra kinevezett tanár székét el nem fogadván, kegyedhez ment meghívó levél. Hogy ez nem legelső lépéssel történt, ne sértse kegyedet. Elvül vala felállítva a magokat jelentők közül választani, s bár ön neve tisztelettel említették, és sokan óhajták is, — amaz elv szerint lehetetlen vala elválasztatnia. Ettől most elállottak civiseink, s remény táplálja őket, hogy nem kapnak kosarat. Ha kegyed a meghívást elfogadja, én örülni fogok érdemesb kezekbe tehetni le az irodalmi tanszék gondját, s helyette a számtant vállalni. Egyébiránt amint kegyed akarni fogja. Ez a tényállás. Adjak-e szót legforróbb vágyamnak, a rég szeretett és csodált Arany Jánossal egy helyen, és közre munkálni?“ (*Arany János levelezése író-barátaival* II. Budapest, 1889. 69—70.)

Nem csodálkozhatunk azon, hogy Szász Károly a magyar katedrát könnyen felcserélte a számtanival, ő ugyanis Enyeden nemcsak olvasó társaságot szervezett, és verseket írt, hanem az apjától igen alapos számtani kiképzésben is részesült. Apja a legkitűnőbb számtanistáknak külön tanfolyamot rendezett, és a fizikai kísérletek előkészítésére maga mellé vette Salamon Ferencet, Jancsó Lajost és a fiát (Szász Károly: *Emlékezés Salamon Ferenc ifjúságára. Vasárnapi Újság*, 1892. 714.). Ifj. Szász Károly Enyeden matematikai szaktanítói vizsgát tett,

így megvolt a képzése arra, hogy a középiskolai osztályokban számtant tanítson. Később (1853) apjával együtt számtankönyvet is írt.

Ifj. Szász Károly mint tanár bizonyára eltörpült az apja mellett. Tolnai Lajos szerint „minden volt, csak tanár nem“ (i.m. 53.), de a környezetében mindenki hamar megszerette. Vidám kedélye Aranyra is jó hatással lehetett; előfordult, hogy Ferenc napjára együtt faragtak névnap-i köszöntőverset.

Ezek a fiatal tanárok a következő években is összetartottak. A vidám társaságnak a hatását Arany észrevétlenül vitte be költészetébe. Kedélyének szikrái a nagykőrösi évek elején egy-egy versében föl-fölcillannak. Itt írja a *Poétai receptet*, a *Jóka ördögét*, a *Magyar Misét*, az *Alkalmi verset*, az *Arkádia-félét*, a *Bajuszt*, amelyekben az elkeseredést az öngúny, az élcelődés, a tréfás, szatirikus hang váltja fel. A következő évekre esik Arany ballada-költészetének jelentős része, ekkor írja több kisebb elbeszélő költeményét és a *Buda halálát*. Ebben az időszakban jelenik meg együtt a *Toldi* és a *Toldi estéje*. Ez a társaság azonban hamarosan szétszóródott, csak Mentovich maradt egészen 1856-ig Nagykőrösön. Arany levelei ekkoriban válnak egyre panaszosabbakká. A nagykőrösi magány mindinkább ránehezedett.

Az 1854–1855-i tanévben újra egy erdélyi fiatal tanár került Nagykőrösré: Salamon Ferenc. Salamon Enyeden annak az önképző társaságnak volt a tagja, amely 1844-ben ifj. Szász Károly kezdeményezésére jött létre. A társaság tagjait csak a Szász Károly visszaemlékezéséből ismerjük, Bodolay Géza, a kérdés monográfusa hiányos adatokat közöl róluk (Bodolay Géza: *Irodalmi diáktársaságok. 1785–1848*. Budapest, 1963. 302–304.). Teljesen megfeledeztünk eddig Salamon Ferenc szerepéről ebben a fiatal társaságban, amelynek pedig Szász Károly szerint ő volt „legmunkásabb s tehetségre is legjelentékenyebb tagja [...]. Szépirodalmi kísérletei, versben és prózában [...] eszmei tartalomra kimagaslottak a mi kísérleteink fölött; de mint kritikus is itt lépett fel először kicsiben, de hozzáink képest kiválóan. Minden darabot, amit felolvastunk, ő vett legalaposabban bonczolás alá, s mi szívesen elismertük fölényét“.

Salamon számtant és természettudományokat tanított, így jogos Dánielisznek az a feltevése, hogy ez a nagykőrösi tudós környezet hatással lehetett Arany magyartanári munkásságára és különösképpen a tanítványainak adott természettudományi vonatkozású tételek címeinek a kiválasztására. Amikor ilyen címetek olvasunk: „A régiek találmányai az újakkal összehasonlítva“, „Mit olvashatunk a természet könyvéből?“ vagy „Volt-e a hajózás feltalálása befolyással az emberiség fejlődésére?“, akkor feltétlenül a természetkutató barátokkal való beszélgetésekre, esetleg a már megjelent vagy éppen kiadás előtt álló munkáikra kell gondolnunk. Azt is valószínűnek tartjuk, hogy a fenti és a hozzájuk hasonló kérdések Arany egész gondolkozására is hatással voltak.

Meglepőnek látszik, hogy az 1850-es évek elején Salamon inkább természetkutatónak, semmint történésznek indul, de ez a sokoldalúság, a különböző műveltségi körök egységbe olvasztása nem ritka a korabeli értelmiségnél. Szász Károly tanítványai az irodalmi önképzéstől zökkenő nélkül jutottak el a természettudományos kutatásokhoz, minthogy azonban önálló kutatók a korabeli viszonyok miatt alig lehettek, ezért inkább az irodalmi életben helyezkedtek el.

Salamon Ferenc kritikai munkássága nagykőrösi tanári éve után indult (*Arany János és a népiesség, Néhány szó Arany Toldijáról*. *Budapesti Hírlap*, 1856), de valószínűleg elsősorban ottani élményeiből táplálkozott. Ő Aranyban a nagy nemzeti költőt látta, és elsősorban elbeszélő költészetét értékelte. Ez a felfogás főként

a hun eposz és a Toldi-trilógia megírását kívánta Aranytól, lírai költészetét kevésbé értékelte.

Az év elteltével Salamon Ferenc visszaköltözött Pestre, de Arannyal ezután is levelezésben állott. Tőle kaphatott pesti irodalmi híreket, és amikor úgy lát-szott, hogy egy kissé megmozdulhat az élet, hozzá fordult nyugtalan és immár türelmetlen vágyakozással: „Társaság kell nekünk, szépirodalmi társaság.” (*Arany János levelezése* II. 136.)

Említsük meg ezek után az ötödik erdélyit, Szilágyi Sándort is, aki 1853-ban került Nagykőrösre mint történelemtanár. Szilágyi történeti munkáit Arany bizo-nyára jól ismerte, tőle tudhatta meg Nagykőrös törökvilágbeli jellemző történe-teit, és ő fordíthatta a figyelmét a régi, helyi mondák felé is. A nemzet múltja felé forduló, a nemzet sorsán töprengő költő és egy történész ismeretsége, szemé-lyes kapcsolatai nyilván gondolatokat ébresztők lehettek.

Csak néhány évig tartott Aranynak az Erdélyből, az enyedi kollégiumból ki-rajzott fiatal tanárokkal való együttléte Nagykőrösön. Ezek az évek az összefogásnak, az egymás megsegítésének értékes éveit voltak számukra, és olyan alkotó légmű-alkítottak ki, amely a költőt is megfogta. Arany János nem talált bennük ver-senyitársra, költészetüket könnyen elintézhette egy legyintéssel, de a jó barátokat évtizedek múlva sem feledte el, örvendett a leveleiknek. Legtartósabbnak a Men-tovichcsal való levelezése látszik, de Erdélybe ő is hiába hívta a leánya halála után megtört apát.

Arany életében az enyhülés, a megnyugvás, a fölfrissülés tiszta szigeteinek tekinthetjük azokat az órákat, amelyeket fiatal erdélyi barátjaival töltött. Jólesik megállapítanunk, hogy egy nagyenyedi pedagógus törekvései kisugároztak a széles világba, eljutottak a nemzet nagy költőjéhez is, és építettek akkor, amikor a lelkek békéjét durva kezek mindenütt összetörték.

Vita Zsigmond

## Stílusok találkozása Kolozsváron

Történelmi fejlődésének minden szakaszában Kolozsvár következetesen ter-jeszkedett, szétágazódott, s az egymást követő korok igényeinek megfelelően új útvonalakkal, épületekkel, új stílusokkal gazdagodott. A város múltja — sok te-kintetben — ezeknek a stílusoknak egymást követő rendszeréből áll; e stílusok nyelvén szólnak hozzánk az eltelt századok, s mindegyik a maga módján más-más életmódról, társadalmi létről s a hasznos és szép fogalmát illetően más-más elkép-zelésekről vall.

Az ókor és a korai középkor viszonylag kevés emléket hagyott ránk, s ez lehetetlenné teszi a hajdani Napocát alkotó antik római település rekonstruálását. A fenti korszakok stílusképeinek a felelevenítése éppen ezért feltételezésen ala-pul, de az egész Erdélyt végigpusztító 1241-es tatárjárás miatt hasonló köd borítja a középkori Kolozsvár magját alkotó Óvár képét is. A kezdetleges erődítéseket — amelyek vesszópálánkkal megerősített földhányásból és védőárkokból állottak — megsemmisítette, s a vár valamennyi védőjét kardélre hányta a barbárul pusztító

Aranyhorda. Az echternachi kolostor egykorú feljegyzései tesznek említést a tragédiáról, a borzalmas hadjárat áldozatainak magas számáról.

Mindaz, amit az akkori Kolozsvárról tudunk, csupán dokumentáris tájékoztatóra szorítkozik. Viszonylag gazdag forrásanyag utal a kolozsmonostori bencés kolostor történetére. Ez erős feudális egyházi intézmény lévén, állandó összeütközésben állt a gyulafehérvári püspökséggel, a város világi uraival, sőt még a királyi hatalommal is. A kolostorra vonatkozó legrégebb írott forrás 1222-ből való; ezt egész sor okirat követi, de létének az egyetlen kézzelfogható bizonyítéka a jelenlegi Kálvária-kápolna karzatfalába vésett oroszán alakja. A román kori szobrászatban, a gonosszal, a sötétség erőivel való összeütközésben, az oroszán ikonográfiai motívuma igen gyakran szerepel az erő szimbólumaként. A látszólag kezdetleges, domborműben mintázott formák tagolása kifejező, nagy összefogott síkok határolják a vadállat testét. A lakonikus egyszerűség és nyers kifejezőerő a román stílus elementáris lüktetésének bizonyítékai — megalkotása valószínűleg 1230—1240 közé tehető.

Miután a második tatárjárást is átvészelte, a XIII. század Kolozsvára gyors iramban hozzáfogott a vár újjáépítéséhez. A régi Castrum megerősítését sürgető V. István király akciójáról egy 1291-es okirat emlékezik meg. Az új védelmi övezet — a legrégebb azok közül, amelyek mindmáig fennmaradtak — masszív kövekből épült, a sarkokat és a kapukat, e legsebezhetőbb pontokat tornyokkal és bástyákkal látták el. A külső falból, amelynek építéséhez a római kori köveket is felhasználták, elég részlet maradt ahhoz, hogy körvonalát megállapíthassuk. A központi rész a mai Múzeum térnek felel meg. A főkapu a Mátyás-ház előtt állott, azon a részen, ahol a Főter felől jövet az utca összeszűkül, majd a ma is látható formában hirtelen szélesedni kezd.

A várost környező 40 jobbágyfaluból (Kolozs, Szentlászló, Vista, Szamosfalva stb.) származó kőfaragók feltehetően tevékenyen kivették részüket a román kori Kolozsvár felépítésében. A Történelmi Múzeum lapidáriumának egyes darabjai őrzik a kezük nyomát; ezek a természetes szépség, egy nyers, kevésbé kifinomult stílus hordozói, az akkori kemény idők hiteles bizonyítékai.

A virágzó városi kultúra fészkeiből, az Itáliából jött Anjou-uralkodók védelmét élvező, az 1316-tól szabad királyi város rangjára emelt „Civitas Kulusvar“ gyors fejlődésnek indult. A földművelés és a szőlőtermesztés mellett a kereskedelem és az ipar is fellendült. Megerősödtek az intézmények, és a kereskedelmi utak számának a növekedésével a gazdasági élet is virágzásnak indult. A kereskedelmi kapcsolatok nem rekedtek meg Erdély és Magyarország fontosabb központjainál, hanem az eddig nem érintett távoli országokba is kiterjedtek. A legkülönfélébb árucikkeket csereberélő kalmárok eljutnak Cseh- és Morvaország vidékeire, Lengyelországba, Bécsbe és Velencébe. Ezek az utakon közlekedtek a művészet hírnökei is, akiknek Kolozsvár fokozatosan kialakuló új formavilágát köszönhetette.

A XIV. századtól kezdve a fejlődő városrendészet figyelme a fontosabb utcákkal azonos négy égtáj felé irányul: a Híd utca (platea pontis), a Közép (media platea), valamint a Király utca (platea regis) — valamennyit már 1362-ben és utána is e neveken emlegetik. A városnak — amelynek jelképe a három bástya lett — megépítik első kórházát, az aggmenházat, a gyengélkedőt és egy iskolát, ahol a szabad művészetek magiszterei tanítottak, közülük többen a bécsi egyetem diplomájának birtokosaként.

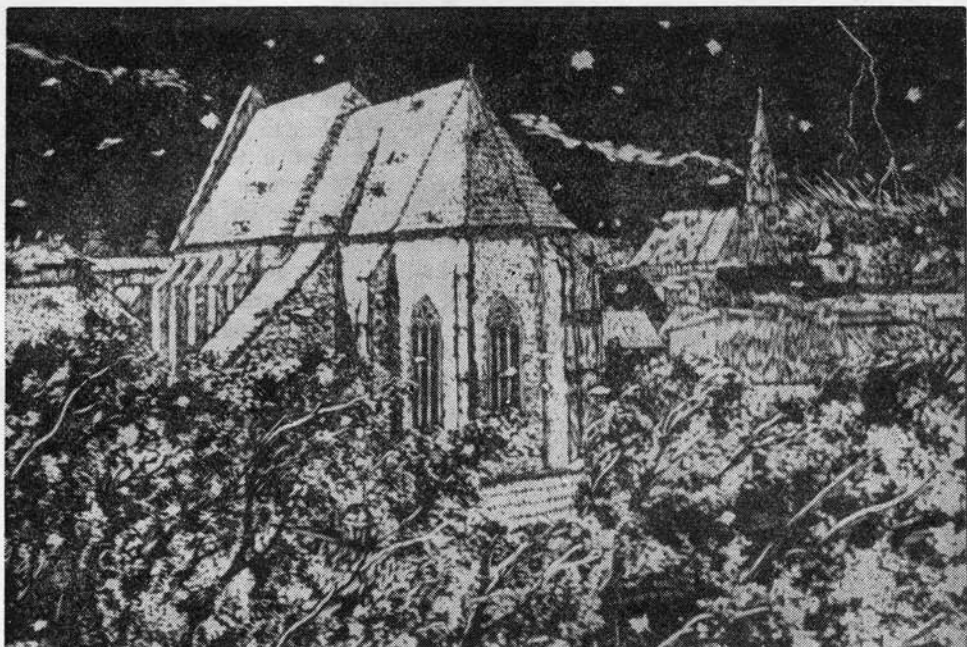
A Szent Mihály-templom építését 1348—49-ben kezdeményezték, ami a püspöki hatalom önkényuralmával szemben a városnak vallási alapon való függet-

lenedését hivatott jelképezni. A város első gótikus építőtelepe, amit „extra muros“, azaz a „falakon kívül“ létesítettek, már az új központot jelezte, s azonos lévén a jelenlegi Főtérrel, máig is az maradt. Egy 1405-ös engedély alapján később az egész települést kiszélesítették. Tágasabbá tételének célja megfelelőbb keretet biztosítani a lakosság egyre pezsgőbb életének; ehhez kedvező feltételeket teremtettek Zsigmond királynak a város számára biztosított kiváltságai is. A céhekbe tömörült kőművesek és kőfaragók a város számára kedvező körülményeket kihasználva, szorgalmasan tevékenykedtek a város alakításában. Szeben, Brassó és Beszterce mellett a XV. században Kolozsvár volt a kőművesek (muratores) és a kőfaragók (lapicida) egyik leghíresebb erdélyi központja — az utóbbiak gyakran az építőművészek szerepét is magukra vállalták. Ezekről a mesterségekről, amelyeknek jelentősége egyenes arányban nőtt az építkezés ütemével, számos említést találunk a korszak dokumentumaiban. Az építőtelepek állandó kísérőikhez tartoztak még az ácsok (carpentari) és a színes üveglakokat készítő üvegművesek (wytripari) is.

A középkori Kolozsvár polgári és katonai építkezéseinél a döntő szerep a helyi mesterekre hárult. Az új körlet — az Újvár — a réginél négyszer lett nagyobb, és egy szabálytalan négyszöghöz vált hasonlóvá. A kemény falakat éppen csak nagyolt, szögletes formájú kövekből építették, melyeket belülről az ellenálló erő fokozására szabályos közökben támpillérekkel erősítettek meg. A konzolokon nyugvó órhelyek, valamint a beiktatott vífolyosók a falak védelmét szolgálták, de ugyanez volt a rendeltetésük a négy találkozási pontot megerősítő bástyáknak — a közéjük épített tornyokkal —, amelyek a város kapuit védelmezték. Összesen 18 ilyen torony és bástya volt, mindegyik egy-egy céh tulajdonában, melyekre karbantartásuk, lőszerrel és fegyverrel való ellátásuk, valamint veszély esetén a védelmük hárult. A XIX. századból fennmaradt fényképek, okiratok, valamint rajzok alapján rekonstruálhatók a múlt században kezdeményezett urbanisztikai korszerűsítés áldozataul esett erősítés alapvető vonásai. A fáradságos munkával emelt falakból, melyeknek építése a XVI. századig elhúzódott, csak az 1627—29 között újjáépített Szabók bástyája, vagyis a Bethlen-bástya maradt meg, a hozzá tartozó várfal rövid szakaszával. A forrásanyagra támaszkodva azonban valamennyinek az arculatáról egységes képet alkothatunk.

A főbejárat vagy a Közép-kapu — amelyet a mészárosok céhe emelt 1449-ben — a várfal keleti oldalán állott, a Közép utca tornyával megerősítve. Kolozsvár bástyáinak a többségéhez hasonlóan hasáb formában emelkedett ki, a két emeletén konzolokon nyugvó vífolyosókkal. A lakatos céh gondjaira bízott Híd-kapu és bástyája az északi bejárat védelmét látta el 1477-től, a Monostori torony pedig a nyugati kaput védelmezte 1476-tól. Az utóbbi kettő között (északnyugatra) helyezkedett el az ezüstművesek sarokbástyája.

A XV. század polgári építkezéseire vonatkozóan, sajnos, csak igen kevés tárgyi emlékekkel és forrásanyaggal rendelkezünk. A hagyományos faépületek mellett már találunk téglából épített házakat is, melyeket a város vagyonosabb rétegei, különösen a patriciusok emeltek. Ezek azonban egyelőre szórványos, kivételes példák. Az uralkodó épület továbbra is az egyszerű alaprajzú, zsindelellyel vagy szalmával fedett faház marad. Ennek az alaprajzi beosztása a következő volt: egy nagyobb, utcára néző szoba, ezt követte a pitvar-konyha, majd egy harmadik helyiség, amit többnyire kamrának használtak. Hosszanti irányban elrendezve, egy keskeny udvarra nyíltak, ezen keresztülhaladva a ház túloldalán levő keskeny utcácskába lehetett bejutni. A korszak szokványos lakóháza lényegében nem különbözött a parasztháztól, amiből kialakult.



A XV. század legérintetlenebbül megmaradt épülete az uralkodó nevét viselő Mátyás király szülőháza (ma a Ion Andreescu Képzőművészeti Intézet). A történelmi nevezetességű épület valószínűleg 1440 előtt készült, de magán hordja a következő évszázadok módosításainak jól látható nyomait. A belső ajtó- és ablakkeretek közül — amelyeket teljesen leegyszerűsített ferde metszésű profilban faragtak — számos darab megőrizte eredeti formáját. A XVI. század első évtizedeiben készült az épület széles csúcsíves kapuja, valamint a négyszögletes, kőből faragott ablakkeretek, melyeket fogazatos párkányrészlettel is kidomborítottak. Zárókövének heraldikus pajzsához hasonlóan késői gótikus kapu látható még a Lenin utca 14. szám alatt.

A Szent Mihály-templom főhomlokzatával szemben, az ellenkező oldalon emelt hajdani plébánia épületének részleteiből csak két ajtókeret és a főkapu maradt ránk, amely három párhuzamos domborlécből, gyűrűfelületből áll, s enyhén megtört ívben végződik, mintegy vázolja az átmenetet a reneszánszra jellemző félkörív felé. A zárókövet címer díszíti, rajta lörésekkel ellátott torony látható kapuórzó oroszlánnal, valamint a G. S. monogram, a Schleynig Gergelyé, aki jelentős támogatást nyújtott az egyházközség épületének a felépítéséhez. 1477-es keltezéssel ugyanezek a kezdőbetűk láthatók a mai antikvárium belső gótikus ajtókeretén, amelynek felső részét pálcatagok díszítik. Az ajtókeret fokozatos tagolása a gótikára jellemző, befelé szűkülő bélletes kapuzat.

Ez lenne röviden mindaz, amit a gótikus Kolozsvár katonai és polgári építészetének urbanisztikai egységéből megmaradt. A sérüléseknek kevésbé kitett, és nem a múlt időnek, hanem az „örökkévalóságnak“ szentelt egyházi épületek, ha nem is érintetlenül, de eredeti állapotukhoz viszonyítva elhanyagolható eltérésekkel maradtak ránk. Ez a megállapítás természetesen nem vonatkozik egyformán az összes emlékekre.

Kolozsváron a XV. században a plébániaival és a három monostorival együtt négy gótikus építőttelep létezett. A Szent Mihály-templom építése a városi lakosság több nemzedékének a munkája; az egymást követő szakaszokkal együtt 130 évnél tovább tartott. Az eredetileg kereszthajó nélküli templomnak 1350 és 1380 között a karzata és az oldalfalai épültek fel. Röviddel ezután a következő fázisban már módosítottak az eredeti terven, s a régi alaprajzot a terjedelmes csarnoktemplomhoz hasonlóan átalakították. A templom bővítését a három hajó meghosszabbításával és kiszélesítésével érték el, a mellékoltárokat két ferde falrészszel kapcsolva, ami fortélyos megoldásról árulkodik. Az anyagi nehézségek miatt félbeszakadt építkezésről, valamint a folytatásához szükséges adományok sürgetéséről az 1401-ben és 1402-ben kiadott két pápai bullából tájékozódhatunk. A XV. században a templom vagyona ingóságban és ingatlanban egyaránt számottevően gyarapodott, amihez a hagyatéki adományok és a gazdag városi patriciusok „szinarany pengő forintjai” is hozzájárultak. De hozzá kell számítanunk még ezekhez Zsigmond, valamint Mátyás király támogatását is — az utóbbi szentesítette 1462-ben a plébániák igen fontos gazdasági kiváltságait. Az egyház ingatlan vagyonyát egy 1521-es okirat írja le: termőföldekből, egy halastóból, házakból, szőlőskertekből és mészárszékekből állott. Az utóbbiakat különösen helyénvaló adományoknak tekintették, mivel Szent Mihály melleleg a mészárosok céhének volt a védelmezője. Végül is a kedvező körülmények között az építkezés 1410 és 1480 között eléggé folyamatosan haladt, kivéve az 1437—1438-as felkelést követő rövid időszakot, amikor a felkelők támogatása miatt ideiglenesen felfüggesztették a város kiváltságait.

A hozzávetőlegesen 1350 és 1480 között emelt épület az érett és késői gótika közötti átmenetet képviseli, s az első erdélyi csarnoktemplom kiforrott típusa. A kórusnak és a mellékoltároknak sudár pillérekre támaszkodó csúcsíves keresztboltozata van, de a bordázat magasba törő lendületét megszakítják az 1370 és 1380 között faragott gazdag díszítésű oszlopfők növényi, állati és figurális változatú kompozíciói. Az uralkodó növényi motívum, az antik akantuszlevél mellett gyakran előfordul még a szőlő, a tölgylevél vagy a napraforgó korongja. A levelek csipkézett lombjai között elszigetelten vagy kisebb jelenetekbe csoportosítva maszkok és moralizáló-nevelő célt szolgáló emberi alakok láthatók. A rövidre fogott, de kifejező történetbe az üdvözülés gondolatát szőtték, mint ami nemcsak imádsággal és tanulással, hanem munkával is elérhető. Az említésre méltó kompozíciók közül egy vadászjelenet, a kecskáját fejő paraszt, tanító és tanuló, de különösen a vésőjével és kalapácsával dolgozó kőfaragó alakja emelkedik ki szépségével. A kőfaragó a mesteremberek jellegzetes ruhájában, csuklyáját háttára dobva, fedetlen fővel ül a széken tornyocskát faragva. A munka révén történő üdvözülés gondolata itt újító jellegű vallásietikai felfogás alapja, amely értékeli az emberi tevékenységet, a művészt pedig a valóság közvetlen megfigyelésének az értékesítése felé tereli.

A felfelé törekvés hangsúlyozásával, valamint a falak áttört és hosszú, sima felületei közötti egyensúlyra törekvésével a karzat képe még az érett gótika jellegzetes felfogásába illeszkedik bele. A három hajónak későbbi jellegű, gazdag profilozású, erős oszlopokból kibontakozó csillagboltozata van. Az oszlopfők hiánya még inkább hangsúlyozza a magasba szökkenés irányát, ami csak a boltívek születési pontjából szétágazó bordáknál szakad meg. A csillagboltozás dekoratív képe nem csökkenti, hanem ellenkezőleg, a kontraszthatás révén felfokozza a gótikus tér monumentalitását. A templombelső téralakítása világos és harmonikus, a nagy csúcsíves árkádok lehetővé teszik a szabad közlekedést a ha-





Gy. Szabó Béla metszetei

jók között. A templom délnyugati sarkában, a Schleynig-kápolnában már megjelenik az első kolozsvári hálóboltozat is (1470—1480).

A mozgó lángnyelvekhez hasonló dekoratív ablakkeretek a késői gótika formáiban pompáznak. A bécsi Szent István-dóm szórványosan megfigyelhető stílus-hatásánál — ami a főhomlokzaton különösen feltűnő — sokkal erősebb a kassai Szent Erzsébet-templomé; ez többek között az oldalfalak kapuin is fellelhető. A két tervezett torony közül csak az északnyugati készült el 1511—1543 között; ezt az időjárás viszontagságai és a földrengések miatt erősen megrongált állapotban a XVII. században lebontották. A ma is álló neogótikus tornyot a múlt században építették. Külseje masszív, s habár az ablaknyílások meglehetősen tágasak, mégsem befolyásolják kedvezőtlenül a falak tömörségét. A támpillérek ritmikus váltakozása — ami az egész architektonikus tömbön érvényesül — az építmény „időtlenségét” hangsúlyozza, méltóságteljes monumentalitást kölcsönözve az egész építészeti egységnek.

A középkori Kolozsvár egyedüli olyan építménye a Szent Mihály-templom, ahol a hajdani falfestményeknek egy része még épen maradt. A Schleynig-kápolnában még láthatók a „Kálvária” ciklusának különböző részletei a keresztrefeszítéssel együtt. A drámai hatást egyszerű, de mégis megrendítő, naivan ünnepélyes eszközökkel érték el. A tirolai és cseh hatásoktól átszínezett, 1410 és 1420 között készült alkotás észak-itáliai stílusrokonságot mutat.

A második gótikus építőtelepet 1486-ban nyitották meg a Szabók bástyájának tőszomszédságában, a Farkas utcában. Mátyás király, aki a munkálatokat anya-

gilag is támogatta, 1490-ben Kolozsvárra küldte a minorita szerzetes Jánost (Johannes) egész kőfaragó műhelyével együtt. A szerzeteseken kívül azonban kolozsvári mesterek is dolgoztak, okiratok emlékeznek meg pl. György (Georgius) „Iacida“ vagy Benedek (Benedictus) kőfaragó nevééről.

A volt minorita, ma református templomot valószínűleg 1516-ban fejezték be, mely egyetlen tágas hajójával az egyhajós típusúak csoportjába tartozik. A világos belső térkiképzés — ami a szószekről lehetővé teszi a hívek egyetemes áttekintését — általában a prédikáló rendek sajátos törekvésének a kifejezője. Az alaprajz prototípusa valószínűleg itáliai eredetű (tekintettel arra, hogy a ferences minorita rend központja Assisiben székelt), és késői osztrák példák közvetítésével került hozzánk. A változtatások elsősorban a kereszthajót érintették, amit elhagytak, a karzatteret ezzel szemben kibővítették. A rendeltetés szempontjait ezen túl gazdasági érdekek befolyásolják, előnyben részesítve a kisebb terjedelmű, kevésbé költséges építményeket. Karzatát — amelyet a Szent Mihály-templomé ihletett — a lenyűgöző hatás kedvéért meghosszabbították. A csillagboltozatot a központi tengelyre applikált négyszögekkel képezték ki, jelezve az átmenetet a hálóboltozat felé, nagyobb jelentőséget tulajdonítva így a késői gótikára jellemző bordázat díszítő szerepének. A hajó a karzat boltozatát már komplexebb változatban ismétli meg, az ornamentális elemeket négyszögek mezőjévé és sűrű bordahálózattá változtatva. A XVII. században (1642—1643) a kurlandi mesterek rekonstruálta boltozat mai képe lényegében azonosnak mondható az eredetijével. Az ablakok lángnyelv-motívumai játékos képzelőerővel párosult kezdeményező szellemről tanúskodnak, körformában komponálva a spirális rozettákat és kigyózó örvényvonalakat. A templom külsejének faragatlan kővei szigorú tartást kölcsönöznek az épületnek, ezt az erős támpillérek is hangsúlyozzák. 1581-es és 1782-es keltezésű okiratok beszélnek az utólag megsemmisült kolostor beosztásáról: egy ebédlő, tálaló, konyha, négy tűzhely (hypocausta) és 20 cella, egy gyengélkedő és egy gazdag könyvtár alkotta. A templom, amelyről az olasz Giovanni Argenti úgy ír 1603-ban Aquaviva jezsuita rendfőnöknek, mint a „legszebből egész Erdélyben“ (la piu bella in tutta Transilvania), ma is lenyűgöző tökéletes harmóniájával és fenséges monumentalitásával.

Egy másik építőtétel, amelynek tevékenységéről még mindig igen keveset tudunk, a volt kolozsmonostori bencés apátságához tartozott. Az 1296-ban megkezdett helyreállítási munkálatok a XVI. század első évtizedéig tartottak. Az újjáépített kőépületet azonban 1466-ban Mátyás király parancsából büntetésképpen lerombolták, mivel a kolostor támogatta az erdélyi feudális nemesség királyellenes megmozdulását. Az építészeti együttesből nem maradt más, csak az 1508-ban befejezett ún. Kálvária-kápolna; ennek hajóját 1918-ban teljesen lebontották. Neogótikus stílusban hiányosan újjáépített formája erősen vitatható az eredetihez viszonyítva. Csupán a sokszögű karzat, a sekrestye és a helyreillesztett nyugati kapu való az 1470—1508 közötti időszakból. A kapuzat fölött levélmotívumokkal díszített gyámkövön egy kis kőbaldachin árnyékában bontakozik ki a Szűzanya szobra a gyermekkel. A kötetlen „rond bosse“ (körplasztika) felfogásához hasonlóan a szobor mintázása már nagyvonalúbb, függőleges irányát a redők nyugodt hullása is hangsúlyozza. A madonna megjelenítése mögül átdereng a nép egyszerű asszonyának az arca, amelyet a távoli tragédia sejtelve enyhén beárnyékol. A természetes méltóság és harmonikus formanyelv mintegy háttérbe szorítja a gótikus stilizálás nyomait, érzelmeinek mélyen emberi voltát hangsúlyozza. Az ismeretlen kolozsvári szobrász tehát 1520—1530 között már túlhaladta a különben még uralgó gótikus hagyományokat, behatolva a reneszánsz stílus területére.

A negyedik kolozsvári építőtelep létezéséről 1428-ban tesznek említést a domonkosrendi kolostor emlékiratai (a később ferences kolostor helyén ma a Zeneművészeti Középiskola áll). Hunyadi János, majd Mátyás király és utódai támogatását élvezve, az építkezés jól haladt a XVI. századig. Egy 1509-es dokumentum a kolostor kőfaragó és üveggészítő műhelyeiről ír, egy valamivel későbbi pedig (1529) Urbanus dominikánus testvért említi mint kőfaragót. A XVIII. században eszközölt módosítások és barokk hozzáépítések ellenére a hajdani gótikus külső és alaprajz jól megkülönböztethető. Csak a templom épülete kapott barokk köntöst teljes egészében, de a déli homlokzaton még mindig látszanak a régi gótikus támpillérek. 1500 előtt emelt gótikus boltozatával és megnyújtott karzatával ez is egyhajós típus volt.

A barokk átalakítások a tulajdonképpeni kolostori épületekre is kiterjedtek, amelyek egy belső udvar körül, négyszögű formában helyezkedtek el. A nyitott, csúcsíves árkádokkal kiképzett folyosóból csak az északi szárny maradt meg, barokk stílusban átépítve. Ennek a szárnynak a földszintje, habár hiányosan, de őriz még valamit a régi helyiségekből. A refektóriumon kívül itt kapott még helyet a tálaló és a konyha a két éléskamrával, a nyugati szárnyban pedig valószínűleg a fogadóterem volt. A folyosóval az ebédlő hatalmas, pálcamíves ajtón keresztül közlekedett. A csúcsíves boltozat érdekes dekorációja a zömök központi oszlopból kiinduló bordázat legyezőszerű kibontakozása miatt hatalmas hálózatra emlékeztet. Sajátos részlet a szószék fülkéje, ahonnan az étkező szerzeteseknek részleteket olvastak fel az evangéliumból, nehogy a testükkal való foglalatosság miatt a világi élvezeteknek essenek áldozatul. A gótikus csipkézettség a fülke képét finoman cizellált kőékszerhez teszi hasonlónak. A keleti szárnyban épült a „sub rosa“ tanácsterem. A boltozás, amelyet a sűrű hálós bordázat kizárólag díszítő szándékkal megkettőzött, a kolozsvári gótikus boltozási rendszer formakincsének végső teljesítménye. A kolozsvári világi építkezés — noha az egyházi építőtelepek jelentékeny száma ellensúlyozta — kezdeményező és irányadó szerepet játszott nemcsak a boltozási rendszerek, hanem a díszítő formák szerkezetének a kialakulásában is. A Kolozsvárra Bécsből, de különösen Kassáról jött kőfaragók közvetítette hatással gazdagodva — ehhez járulnak még az egyházi építkezés minoritá, dominikánus és bencés változatának a jellegzetességei — a középkori Kolozsvár gótikus építészete határozott egyéni vonásokat fejlesztett ki, s hatása Erdély egész területére kiterjedt.

A XVI. század második felének Kolozsvára az egyik „legszebb és legegészségesebb“ városa volt Erdélynek, s „az egész ország kulcsának“ tekintették; csodálattal beszél róla Giovannandrea Gromo, János Zsigmond testőrgárdájának olasz származású parancsnoka. Ezeket a jelzőket gyarapítja még a „főváros“ (civitas primaria) és a „kincses város“ kifejezés — utóbbi a virágzó ezüstművesség miatt. Ennek a századnak az elején vonult be a reneszánsz stílusa, a polgári építészeti és az urbanisztika fejlődésének egyenes következményeként.

A kolozsvári patríciusok új igényekkel lépnek fel a lakóházaik művészi kivitelezése és kényelme tekintetében. Míg a külvárosban továbbra is faházakat építenek a szerény jövedelmű lakosság és a szegénység részére, a város központjában időtálló téglá- és kőépületeket emelnek a gazdag kereskedők és a mesteremberek. A városi előkelőség házai a tulajdonosok foglalkozásaihoz alkalmazkodtak, a földszinten üzlethelyiséggel, műhellyel és raktárral. A lakószobák az emeleten és az udvar felőli szárnyban voltak, díszítésük végett az ajtó- és ablakkereteiket faragott kőmotívumok szegélyezték.

A reneszánsz épületek közül az egyedüli XVI. századi emlék a töredékben

ma is álló főtéri Wolphard—Kakas ház. A kiemelkedő személyiségű Adrianus Wolphard, aki vikárius (püspöki helytartó) és Budán királyi tanácsos volt, a bo-lognai egyetemen végzett humanista tanulmányokat. Mint az itáliai reneszánsz csodálója, olasz kőfaragókat szerződtetett, akiknek számos ajtó- és ablakkeret dí-szítését köszönhetjük. Ilyenképpen a reneszánsz építészete Kolozsváron itáliai gyö-kerekből sarjadzott: toszkánai, lombárd vagy éppen velencei-lombárd hatásokat mutat; ezt tanúsítják a kolozsvári kőfaragók kedvenc motívumai, de nem másol-ták gépiesen, hanem egyéni stílusban ültették át őket. A korszak másik jellege-zessége az import alkotások előfordulása, mint pl. a Szent Mihály-templom sek-restyéjének belső kapuzata. Az 1528-ban készült kapu olasz és sajátosan délnémet elemek keveredését mutatja, ami Anton Pilgram vagy Daucher bécsi műhelyére enged következtetni. A kapuzat belső vagy külső oldalára általában oktató-mora-lizáló szövegeket véstek, amelyek iránt a reneszánsz kori kolozsváriak különös vonzalmat tápláltak. A Történelmi Múzeum lapidáriuma egy tágas utcai kapu-zatot őriz; frízét kerek medalion díszíti, amely három meztelen férfi akrobatiku-san lendületes táncát ábrázolja: antik vázaképre emlékezteti a nézőt. A kompo-zíciót didaktikus-moralizáló felirat keretezi „in antiqua“ (azaz római eredetű an-tikva betűtípussal) faragva: COMMORANDI NATVRA DIVERSORIVM NOBIS NON HABITANDI DEDIT — ANNO SALVTIS 1571 (A természet szórakozásra teremtette a kocsmát, nem azért, hogy benne lakjunk.)

A legismertebb kolozsvári kőfaragók közé tartozott Seres János és Diószegi Péter — utóbbi származásának kidomborítására a „Claudiopolitanus“ jelzót is használta —, valamint Benedek mester (Benedictus), aki 1646-ban a szebeni Elias Nicolaijal együtt a kolozsvári belvárosi református templom gazdagon díszített reneszánsz stílusú szószékét készítette.

A korai barokk jelei Kolozsváron csak a XVII. század első felében mutatko-znak, amikor a reneszánsz már kezd veszíteni hatásából. Teljes egészében azonban csak a XVII. század utolsó évtizedeiben és a XVIII. században bontakozott ki, s gyors virágzásnak indult nemcsak Kolozsváron, hanem egész Erdélyben is. A világi építészeti elsősorban a nemesség palotaépítkezési igényeit elégítette ki, ami-nek legszebb példája a kolozsvári Bánffy-palota — ma a Művészeti Múzeum im-pozáns épülete. A különféle hozzáépítésektől megszabadulva az arányaiban és kiegyensúlyozottságában délkelet-európai vonatkozásban is egyedülálló szépségű belső udvar félköríves oszlopsorának a helyreállítása folyamatban van. A ko-lozsvári barokk jellegzetességeihez tartozik még a papi rendek — különösen a je-zsuiták — vetélkedése a templomépítésben, akik bécsi, különösen udvari építésze-ket foglalkoztattak.

Kolozsvár barokk építészetét, amelyet a mérsékeltabb formamegoldások von-zottak, mintegy természetes és diszkrét átmenetnek tekinthetjük a nálunk a XIX. században jelentkező klasszicizmusba. Ezzel szemben az eklekticizmus a neogóti-kától a neoreneszánszig és neobarokkig az összes stílusirányzatokat felújította, mély nyomot hagyva nemcsak a múlt század Kolozsvárának képén, hanem befo-lyásolta a XX. század első évtizedeinek építészetét is.

A modern Kolozsvár történelmi levegőjű központja csodálatos múltra tekint vissza, művészettörténete az építészeti stílusok sajátos kibontakozását és kölcsö-nös hatását mutatja. Ezek tanulmányozása és kutatása izgalmas feladat: a dí-szítő formák vándorlásának nyomokkövetésével, a város gazdasági és művelődés-történetével párhuzamosan betekintést enged az európai stílusirányzatok alakulá-sába is, amelyeket Kolozsvár tipikusan egyéni színekkel gazdagított.

Viorica Guy Marica

# Antal Márk és köre

Írókról és irodalomról írva gyakran gondolok arra, hogy az írói rendnek előjogai vannak a társadalom többi rétegével szemben. Névvel jegyzett néhány vers vagy próza ismertté teszi a szerzőt a sajtóban, egy-két kötet már utat nyit számára az irodalomtörténet és a lexikon felé. Az írók és a művészek élete a nyilvánosság előtt játszódik le, vitáik közügynek számítanak, míg a sebész nem kevésbé társadalmi fontosságú munkája a műtő szigetelt falai közé szorul, a menedzseré egy üzem keretei közé. S csak hatásaiban él tovább a nevelő, egy nemzedéken át, amely személyes kapcsolatban volt vele — akárcsak a szónok.

Ez a hátsó gondolat nem hagy nyugton, amikor a munkásirodalom múltjára gondolok, s ott Antal Márk helyét keresem. Az egykori hazai sajtóban, még a baloldalon is, ritkán bukkan fel a neve. Egy emberöltővel halála után már alig maradt Kolozsvárt tanítványa; sokan elpusztultak, akik még élnek, túl vannak már azon a koron, amelyben a professzor meghalt. Sírját belepte a gyom a Feleki úti temetőben.

Pedig hatása a húszas-harmincas években példátlan volt. Írók, tudósok, aktivisták kerültek ki a környezetéből, hívei Antal Márk-émlékkönyvet jelentettek meg Kolozsvárt 1943-ban. Lakása amolyan „szellemi gyúpont” volt, mint az *Illúziók kávéháza*. A mai Dózsa György utca elején lakott egy bérház emeletén, a Szt. O. József utca sarkán, a Gólya-áruház tözsomszédságában. Egyszerre kettőnél többen nem mehettek be hozzá, és nem távozhattak el — a konspiráció szabályai szerint. Óraadásból tartotta fenn magát: kit matematikára, kit marxizmusra oktatótt. Az előbbire pénzért, az utóbbira — mint később kiderült — pártfeladatként.

Minden illetéktelenségem megvan ahhoz, hogy Antal Márkról írjak. Nem vagyok sem matematikus, sem munkásíró. Ami hozzákapcsol, az elsősorban a személyes vonzalom, de a marxizmus felfedezésének első élménye is. Ez pedig, mint az első élmények általában, életreszóló. Négy évtizeden át nem írtam róla: életében nem volt tanácsos, halála után nem volt ildomos. (1942 őszén halt meg, 62 éves korában.) Most már elmondhatom, hogy inkább tanítványa, mint követője voltam Antal Márknak, aki bizalmával tüntetett ki, bár tévelygőnek tartott. De az ő köréből nemcsak illegalisták s a szocialista munka mai hősei, hanem útkeresők és harmadikutasok is kikerültek. Színes egyéniségével, szellemi fölényével, érzelmeinek széles skálájával éppen azokra hatott leginkább, akiket nem az osztályharc, hanem valami szellemi nyugtalanság sodort a baloldal felé.

Két előadását hallottam az Erdélyi Múzeum-Egyletben a húszas-harmincas évek fordulóján. Ez a nagy múltú egyesület a két világháború között minden évben megrendezte a maga szabadegyetemét a román egyetemről kiszorult felekezeti iskolai tanárok, a Magyar Párt érdekeltségi köréhez tartozó közéleti emberek, publicisták közreműködésével. Antal Márk is felekezeti iskolai igazgató volt a háború és a forradalom után 1927-ig, amikor a magyar tannyelvű zsidó gimnáziumot, a Tarbutot beszüntették. Talán innen datálódott kapcsolata ezekkel a múzeumegyleti körökkel, vagy a szabadkőműves páholyból, ahol a protestánsok is szép számmal voltak képviselve.

Egyik előadása a két Bolyairól szólt, a másik a relativitás elméletéről. Amikor a Bolyai-előadásra bementünk, azt kérdeztem Szabédi — akkor még Székely — Lászlótól: „Ki ez az előadó?” Kérdéssel felelt: „Én tudom, hogy kicsoda, de

azt mond meg, hogy melyik a családi, és melyik az utóneve?“ Márk Antal ugyanis valószínűbben hangzott, mint Antal Márk. Amikor aztán egy órán át hallottuk beszélni Eukleidészről és Gaussról s a velük egyenrangú két vásárhelyi zseniről, amiből a torzóban maradt hazai tehetségek sorsa jobban megragadott, mint az abszolút geometria világraszóló jelentősége, a végén tódult a közönség gratulálni a konzervatív körökben ismeretlen előadónak. Kelemen Lajos — emlékszem — azt mondta: „Ha a vásárhelyi kollégiumban is ennyi szeretettel beszéltek volna nekem a Bolyaiakról, most nem volnék ilyen nagy számár a matematikában!“

A relativitásról szóló előadás már nélkülözte a helyi színeket. Nem is maradt meg emlékezetemben egyéb, mint a képletekkel kétszer teleírt és letörölt fekete tábla s a záróidézet. „Engedjék meg, kedves hallgatóim, hogy kedvenc írómmal, Madách Imrével fejezzem be előadásomat: A világmindenségben minden mulandó, csak a matéria örök.“ Parafrazált idézet volt, ma sem tudom, hol mondja ezt Madách, de meggondolkoztatóan hangzott az unitárius kollégium dísztermében, hátul a szószékkal, körben a püspökök domborművű arcképével. Bizonyára luciferi idézet volt, s erről a helyről azelőtt és azután is hallottam már Lucifert szólani. Előbb osztálytársamat, Kovács Györgyöt, amikor a Tragédia első színetét itt előadtuk. (Négy évtized múlva a televízió számára ismételte meg Lucifer monológját ezen a helyen, mikor az egykori lázadóból már rezonőr lett.) Később Salamon László szólalt fel ugyanezen a pódiumon Lucifer védőüggyvédjeként a Janovics—Poór Lili rendezte irodalmi törvényszék előtt. Régi iskolámból tehát, amelynek tizenkét évig tanulója, tíz évig tanára voltam, egy luciferi út is vezetett ki az életbe.

Antal Márkkal csak az *Erdélyi Fiatalok* 1932 őszen tartott konferenciája után kerültem személyes kapcsolatba. Ezen a konferencián az egyetemi hallgatók spontánul összeverődött baloldali csoportja találta magát szemben olyan rangos előadókkal, mint a neokonzervatív filozófus Varga Béla vagy az akkor polgári radikális Szentimrei Jenő. A többség a marxista szemlélet mellett tett hitet, bár Marx műveit akkor csak broszúrákból ismertük, a helyi viszonyokra alkalmazni nem tudtuk. A viták során egyik felszólalótársam a kanti etikával szemben csak annyit tudott felhozni: „Kant egy polgári filozófus!“ Kitől lehet hát marxizmust tanulni, tudatossá tenni azt, ami csak ösztönös?

Antal Márkot ajánlották, Jancsó Elemér vitt fel hozzá. Akkor már sokan adták ott egymásnak a kilincset. Tamási Áron a *Czimeresek* után és Abel előtt kereste az utat a marxizmus felé, amiért meg is róttá őt az egyik szociáldemokrata lap „*A Tamási fiú esete a szélső baloldallal*“ címen. Bányai László akkor lett csikszeredai tanárból illegalista, Méliusz József a református teológián tanított be József Attila-verseket a szavalókörusnak. Vincze Jánosról tudtuk, hogy mélyen benne van a mozgalomban. A mi körünk egyszerűen szimpatizáns egyetemi hallgatókból alakult, s talán a véletlen hozta magával, hogy az egyetem négyes tagozódása itt is képviselve volt. Csögör Lajos és Gündisch Mihály az orvosi, Demeter János és én magam a jogi, Jancsó Elemér a bölcsészeti kar diákja volt, s ha a természettudományi karról nem is volt hallgató, Rohonyi Vilmos a pesti műegyetemről hozta magával a matematikai logikát. Szakmai tekintetben ő állt közelebb Antal Márkhoz, s így kedvence lett.

A professzor szűkebb körben nem kevésbé volt megnyerő, mint a katedrán. Mások is írtak már Goethével való testi hasonlóságáról: hosszú arc, magas homlok, lobogó haj. A frenológusok a homlok, metszőfog és fülnyílás szögével mérik az ember észbeli és erkölcsi tulajdonságait. S mivel ez Antal Márknál közel állt

a derékszöghöz, azok sem találhattak kifogást koponyaalkatában, akikkel életében a legtöbb baja volt — a fajbiológusok. „Decentralizálni kell a tudományt egészen az egyes koponyáig“ — szerette mondani, s ebben a fejben kétségtelenül a tudománynak egy nagy darabja lakozott.

Alapfoglalkozását nem tagadhatta meg, mert volt benne valami a tanár fölényéből — ha egyszer magához ragadta a szót, nehéz volt elvenni tőle. Egy-egy közbeszólás csak olajat öntött szónoklatainak tüzére, volt úgy, hogy várta az ellentmondást. Mindig kerek mondatokban, sőt gyakran körmondatokban fejezte ki magát, mégpedig matematikai pontossággal. Mégsem volt túlságosan intellektuális. Muzsikált az értelme. Tanár, sőt tanítómester volt a szó mai értelmében, aki emberi kapcsolatot teremt tanítványaival még akkor is, mikor ilyen tréfás kijelentést tesz: „Maguk olyan tudatlanok, hogy falhoz kellene állítani valamennyit.“ Aztán hosszú magyarázatba kezd, s áthidalja a távolságot, amely tudásban és tapasztalatban elválaszt egymástól. Nem kíván maga iránt köteles tiszteletet, előbb csak „barátom“-nak, később „elvtársam“-nak szólít. Két édes fiát is így kezeli: „Ha már az apát nem, hát tiszteljétek bennem elvtársatokat!“ (Csoda-e, hogy egy ilyen lírai hevületű matematikusnak az egyik fia, János, kommunista publicista lett, s büntetőszázadban pusztult el, a másik, István, ma is nemzetközi híró zongoraművész?)

Tudta, hogy kinek mit kell mondani. Szívesen beszélt nekünk háborús élményeiről. „A monarchia legszebben dekorált tűzértisztje vagyok“ — s kezdte felsorolni kitüntetéseit a vaskoronarendtől visszafelé. „Újításaimat ma is használják ott, ahol a nálam kevésbé dekoráltak vitézi telket kapnak, én pedig még közlegény sem lehetnék.“ Az ellentetésre, hogy kitüntetéseit a császár-királytól kapta, rögtön megvolt a felelete: „Az orosz forradalmat a többi között cári altisztek és tisztek vitték diadalra.“ De haditényeinél is mélyebb benyomást tett az *Erdélyi Fiatalok* köréből verbuvált hallgatóira, amikor — Szabó Dezsőről lévén szó — odavetette: „Én utaltam ki neki a honoráriumot *Az elsodort faluért*.“ Helyettes népbiztos volt a kommün alatt. S érezte, hogy úgy beszélt Kún Bélával, Kunfi Zsigmondal, Korvin Ottóval, mint most velünk. Nagy idők tanúját, koronatanúját tiszteltük benne.

A szemináriumnak természetesen tárgya is volt: a *Kommunista Kiáltvány*. „Minden szemináriumot ezzel kell kezdeni — mondotta —, benne van a marxizmus kvintesszenciája. Milyen kár, hogy most nem szabad az egyetemen tanítani, amikor pedig uralomra jutunk, már mindenkinek a kisujjában lesz, és közhelynek fog számítani.“ Ebben tévedett. Tévedései gyakran tanulságosabbak voltak, mint találatai. A jogászokat, például, megvetette. Talán azért, mert a kommün után annyi baja volt velük. „S kik fogják szervezni az államhatalmat?“ — kérdeztem. „A mi társadalmunkban — felelte — a mérnökök, s büntény legfeljebb az lesz, ha valaki a kelleténél jobban szítja a tüzet.“ Nem tudott szabadulni Madách és a falanszter gondolatától. Mindezt a *Kommunista Kiáltvány* ürügyén mondta el, s az ilyen kitérők miatt egy télen át nem is jutottunk el a Kiáltvány végéig. Antal Márk inkább csak mottókat vett a Kiáltványból, hogy aztán szabadon adhassa magamagát.

Az ilyen szemináriumoknak abban az időben gyakorlati céljuk is volt, értelmiségi aktivistákat akartak nevelni, akik nem fognak megtorpanni a világ magyarázatánál, hanem megváltoztatni igyekeznek majd. Antal Márk is akciókban gondolkozott: mindig volt valami terve pénzsegély gyűjtésére, cikkek elhelyezésére, felszólalásokra gyűléseken, közös tiltakozásra valami ellen. És mélyen elszomorodott, amikor csoportunk szellemi potenciálja mögött messze elmaradt cselekvő-

készsége. Kézzelfogható akció tulajdonképpen csak akkor bontakozott ki, amikor Demeter János megindította a *Falvak Népet*, miután közvetlen kapcsolatot talált magasabb pártkörökkel. Antal Márk is mozgósította a lap támogatására a maga erőit, de a *Falvak Népe* tömeglap lett, s az értelmiségiek inkább a *Korunk*hoz kapcsolódtak — névvel, álnévvel vagy névtelenül. Gaál Gábor szigorú mércét állított fel, a *Korunk*ba írni minősítésnek számított. De a *Korunk* hazai munkatársainak jelentős része is Antal Márknál ismerkedett meg a marxizmus—leninizmus ábécéjével.

Alighogy megjelent *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* című könyvem, amelynek marxista anyagát egészen Antal Márk szemináriumából merítettem, megváltozott a szelek járása. Hitler uralomra jutása Németországban a hazai értelmiségre sem tévesztette el hatását. 1933 kezdetén néha csak az imponderabiliák döntöttek afelől, hogy valaki a baloldali vagy a jobboldali radikalizmushoz szegődött-e el. A lapbetiltások, letartóztatások az értelmiség egy részét semlegesítették, a kitartók érdeklődése is elméleti kérdések felé fordult. A mi szemináriumunk az 1933—1934-es tanévben dr. Szeghő Imre ügyvéd Majális utcai lakására tette át székhelyét. Antal Márk a szervezésben még részt vett, de — filozófiai témáról lévén szó — Déri-Deheleanunak adta át a vezetést. Maga Déri-Deheleanu bizonyos szempontból ellentéte volt Antal Márknak: kevésbé szubjektív, kevésbé charmeur, de keményen és kitartóan tudott marxista lenni, nem tett semmi engedmenyt, nem fogadott el más magyarázatot. A dialógusból monológ lett.

Déri-Deheleanunak akkor sok más elfoglaltsága volt, s mivel látta, hogy értelmiségiekkel van dolga, akik maguk is fel tudják dolgozni az anyagot, megvált a szeminárium vezetésétől; a 8—10 tagból álló csoport önellátóvá lett. A heti összejövetelek vezérfonala a *Materializmus és empiriokriticizmus* egy német nyelvű példánya volt, Szeghő Imre fordította magyarra fejezetenként. A gépelt szöveget lehetőleg egy héttel előbb szétosztották a résztvevők között. Kötetlen formában folyt tovább az anyag „szeminarizálása“; a muzsikus Szeghő Júlia, majd Falk Bözsi, a későbbi Csögörné jelenléte pedig oldottabbá tette az elvont téma tárgyalásának szigorát. Ha a *Kommunista Kiáltvány* akkor még elég ismert volt, az egyetemen is cáfolták, a materialista filozófia az újdonság ingerével hatott, maguk a szakemberek is csak elleniratokból ismerték. Volt, aki kézlegyintéssel intézte el, a mozgalmiak pedig szalonkommunistáknak nevezték azokat, akik feketekávé mellett filozófálnak. Csak polgári körökben mutogattak ujjal reájuk, reánk, mint „kommunistákra“, mert ismertebbek voltunk a mozgalmiaknál.

Mindez tíz évvel augusztus 23-a előtt volt, de most úgy tűnik, mintha legalább tízszer tíz évvel ezelőtt történt volna. S a képzelt száz év távlatából nézve Antal Márk arcát is homály fedi, mint a csuklyás Anonymusét Ligeti Miklós városligeti szobrán. Ennek a makettje díszítette asztalát.

Mikó Imre



## A Szatmár megyei nyelvjáráskutatásból

E kis számadásra előbb is sor kerülhetett volna, de ahogy szó esett róla, az első pillanattól kezdve változtatták egymást bennem a szorongó-kétkedő meg az igenlő érzések. A nyelvészről, a nyelvtudományról — szemben a matematikával, általában a reáltudományokkal és művelőkkel — még ma is eléggé vegyes vélemények keringenek. Hát még személyhez kötötten! Különben a nyelvészet akkora tiszteletnek soha nem örvendett, mint ma, de szenzáció erejével ható újdonságnak most is inkább a század reáltudományi és technikai eredményeit tekinti a közönség.

A magam mentségére hozakodtam elő e gondolattal, mert itt nem is általános nyelvészeti, nem is egy egész nyelvterületre kiterjedő, hanem csak egyetlen megye nyelvi-nyelvjárási állapotát kutató munkáról számolok be, s annak is csupán egy részletkérdéséről — hiszen a megye területén kutatható és kutatandó még a jelentékeny román—magyar, román—sváb nyelvi kölcsönhatás is. Időben idestova két évtizedes, adatanyagát tekintve körülbelül nyolcvanezer szót, szóalakot számláló, földrajzilag pedig hatvannyolc helysége kiterjedő vizsgálatról beszélek az alábbiakban.

A vizsgálat kutatópontjait képező helységek a következők: 1. Csanálos—Urziceni; 2. Mezőfény—Foeni; 3. Bere—Berea; 4. Csomaköz—Ciamești; 5. Szaniszló—Sanislău; 6. Mezőpetri—Petrești; 7. Kisdengeleg—Dindești Mici; 8. Iriny—Irina; 9. Nagydengeleg—Dinești; 10. Érendréd—Andrid; 11. Börvely—Berveni; 12. Kálmánd—Câmin; 13. Kaplony—Căpleni; 14. Nagykároly—Carei; 15. Mezőterem—Tiream; 16. Gencs—Ghenți; 17. Domahida—Domahida; 18. Kismajtény—Moftinu Mic; 19. Nagymajtény—Moftinu Mare; 19/a. Gilvác—Ghilvaci; 20. Krasznaszentmiklós—Sînmiclăuș; 21. Csengerbagos—Boghiș; 22. Szamosdob—Doba; 23. Krasznaterebes—Terebești; 24. Királydaróc—Craidorolt; 25. Dara—Dara; 26. Óvári—Oar; 27. Vetés—Vetiș; 28. Madarász—Mădăras; 29. Erdőd—Ardud; 30. Magyargéres—Ghirișa; 31. Szakas—Rătești; 32. Béltek—Beltiuc; 33. Szárazberek—Bercu; 34. Kipeleske—Peșul Mic; 35. Homok—Nisipeni; 36. Nagypeleske—Peșul Mare; 37. Sár—Noroieni; 38. Mikola—Micola; 39. Atya—Atea; 40. Daróc—Dorolt; 41. Lázári—Lazuri; 42. Batiz—Botiz; 43. Egri—Agris; 44. Halmi—Halmeu; 45. Bábony—Băbești; 46. Tamásváralja—Tămășeni; 47. Nagytarna—Tarna Mare; 48. Túrterebes—Turulung; 49. Adorján—Adrian; 50. Sárköz—Livada; 51. Közszegremete—Remetea Oașului; 52. Újváros—Orașul Nou; 53. Pálfalva—Păulești; 54. Szentmárton—Mărtinești; 55. Udvari—Odoreu; 56. Apáti—Apatău; 57. Ombód—Ambud; 58. Petytyén—Petin; 59. Kóród—Corod; 60. Kiskolcs—Culciu Mic; 61. Nagykolcs—Culciu Mare; 62. Amac—Amaț; 62/a. Szatmárhegy—Viile Satu Mare; 63. Hrip—Hrip; 64. Szamoskrassó—Cărașeu; 65. Berend—Berinda; 66. Szinerváralja—Seini.

1954-ben, egyetemi hallgató koromban kezdtem a Szatmár megyei nyelvjárások tanulmányozását — határainkon túl is ismert tudósok: Gálffy Mózes, Márton Gyula és Szabó T. Attila biztatására. Balkezesen még, de összegyűjtöttem szülőfalum, Mezőfény mezőgazdaságának szakszókincset. Ez az anyag — későbbi helyszíni ellenőrzés után — meg is jelent a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem kiadványában (*Magyar Nyelvjárások* IX. 165—77; X. 150—67.). Amiről itt tüzetesebben akarok beszélni, az a Szatmár megyei nyelvátlasz-munkálatokhoz és monografikus nyelvjárési leíráshoz tartozik. Ez a munka két irányban indult el: az egyik cél a Szatmár megyei magyar ajkú települések tájnyelvi atlaszának az elkészítése volt; a másik pedig — doktori disszertációm témájaként — a Szatmár megyében élő elmagyarosodott svábok településeinek nyelvi leírása.

## A Szatmár megyei tájnyelvi atlasz

Az atlasz-munkálatokkal kapcsolatban mindjárt előjáróban megemlítem, hogy nem itt kezdtem az efféle kutatómunkát. A Gálffy és Márton irányította székely nyelvátlasz-gyűjtés volt „inaskodásom“ területe; később az említettek munkatársaként folytattam itt a gyűjtést. Összetéve több hónapot töltöttem ezzel a munkával minden székely tájnyelvi egységben. A nyelvjárési gyűjtés sok csínjának-bínjának elsajátításában a „tűzkeresztséget“, a rendkívüli élményt a csángó kutatásba való bekapcsolódásom, pontosabban két nyári csángó gyűjtőutam jelentette.

Ilyen indítással kezdtem meg — most már egyedül — szűkebb pátriám nyelvjárési viszonyainak a felderítését. A székely gyűjtésben kikristályosodott, mintegy 800 címszót számláló kérdőívet kiegészítettem az itteni nyelvjárési viszonyokat felszínre hozó kérdésekkel. Ezzel a majdnem 900 szavas kérdőívvel a gyűjtést Nagykároly környékén kezdtem el.

A kérdőív minden címszavát külön számmal láttam el. E szavak és szóalakok többsége *hangtani jelenségek* felkutatását célozza: egyrészt az önálló értékű hangok (fonémák) előfordulását, gyakoriságát, másrészt pedig ezeknek a helyi ejtészváltozatait. A gyakoriság felderítésére például sok, különböző hangtani környezetben szereplő *é-t* tartalmazó szót vettem fel. Ilyeneket, mint *kér* és *ragozott* formái, *szép*, *kémény*, *édes*, *testvérét* stb., amelyek az *í-zés* (*kír*, *szíp*, *kímíny*, *ides*, *testvirit*) erősségi fokát, máshol pedig hiányát mutatják meg. Ilyen szemponttal került be a kérdőívbe megfelelő példaszó minden magán- és mássalhangzó helyi megterheltségének, valamint a megterheltség eloszlási módjának a felderítéséért.

A címszavak egy része *alaktani* sajátosságokat képvisel: az *ikes* ragozás állapotát, a különböző névszörágok helyi változatrendszerét (például a nem hasonult *-val*, *-vel* formákat) stb. képviselő szóalakok találhatóak a kérdőívben. Elég szép számmal vannak benne a fogalom helyi nevét kereső címszavak is, tehát ilyenek, mint *kukorica*, *burgonya*, *kalász*, *ekekalala*, *rózsabogyó* stb.

1957 és 1958 nyarán tett kiszállásaim után, rajtam kívül álló okok miatt, néhány évig nem itt gyűjtöttem nyelvátlasz-anyagot. Balogh Dezsővel viszont 1959-ben megkezdtük a kiszállásokat a székellyel határos Maros, Nyárad és Kisküküllő menti nyelvjáróterületre. Tíz nyári gyűjtőúttal 130 faluból sikerült az említett kérdőívvel ezt a gyűjtést befejeznünk. Közben — a munka utolsó évében — ezzel párhuzamosan a Szatmár megyei gyűjtést is folytattam.

A Szatmár megyei tájnyelvi atlaszmunkát szervez része annak az átfogó kutatásnak, amely kiterjed a romániai magyar nyelvjáróterületek mindegyikére. Erről a világviszonylatban is ritka, átfogó munkálatról már e folyóiratban is beszámolt szervezője, irányítója: Márton Gyula. Jómagam az érzelmi okoktól sem függetlenül választott kutatási területet azért is érdekesnek véltem, mert e megye magyar nyelvjárásai alakulatai tudománytörténeti, általános nyelvészeti, valamint magyar nyelvjárás szempontról is különleges figyelmet érdemelnek. Tudománytörténeti szempontból azért, mert a Szamoshátnak nevezett terület nyelvjárás egységéből készült el az első modern magyar tájnyelvi szótár, amelynek szerkesztője az Egriben született kolozsvári középiskolai, majd debreceni egyetemi tanár, Csúry Bálint volt, akit a modern magyar népnyelvi bűvárlat megteremtőjeként tartunk számon. Ezt a munkát kiegészíteni korszerű tájnyelvi atlással — megtisztelő feladat. De mint már említettem, általános nyelvészeti törvényszerűség is bőven van itt, hiszen a frissen lejáró sváb—magyar nyelvcsere a kétnyelvűség összes velejáróit még érzékelhetően kínálja a ma kutatójának. A szóban forgó nyelvcsere ugyanis rövid idő alatt ment végbe (néhol még most sem zárult le), s ezért a két nyelvi rendszer egymásra hatása és a nyelváltás társadalmi, lélektani meg egyéb vetületei *folyamatukban* tanulmányozhatók. Ehhez kötődik a sajátos magyar nyelvi jelleg: a nyelváltás után új magyar nyelvjárás egység alakult ki, amely — mint mindjárt látni fogjuk — sem a szamosháti, sem a szilágysággal, sem az érmelléki nem azonos.

Az idei évvel ez a közben monografikus kutatással is kiegészült, tízenöt éves rendszeres gyűjtőmunka befejezettnek tekinthető. Egyik eredménye ennek az összes Szatmár megyei települések nyelvjárás atlasza. Az anyag feldolgozása még nem zárult le, de menet közben is több gondolat merült fel bennem mind a nyelvjárás rendszer belső sajátosságairól, mind pedig nyelvöldrajzi viszonyairól, melyeket szakfolyóiratunkban, a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben* részben már megfogalmaztam (*Észrevételek a szamosháti nyelvjárás hangrendszeréhez*. NyÍrK. VI. 165—72. és *Adalékok a nyelvjárás rendszerek területi vonatkozásaihoz*. NyÍrK. X. 131—41.).

A nyelvjárás viszonyok teljes felméréséhez a nyolcszáz-egynéhány nyelvi terkeplap elkészítése nyújtja majd az anyagot. Hogy ez mikor kerülhet a szakember vagy egyáltalán a teljesebb önismerethez adatokat keresők kezébe, az már nem rajtam múlik. Addig is a cédulahalmazok lapozgatásából bizonyos macartávlati kép kezd kibontakozni. Elég kivehetően látszik már, hogy milyen magyar nyelvjárás egységek hálózák be Szatmár megyét. A legkiterjedtebb a Szatmár környeki szamosháti nyelvjárás egység, amely Szinerváralja, Avasújváros, Halmi vonalától délen Magyargeressel, keleten Kismajtennyal és Börvellyel zárul. Déli irányban a szilágysági, délkeletiben pedig az érmelléki *i-ző* nyelvjárástól elsősorban *hangtani* arculatában, az északkeleten Tamásváraljával, Bábonynyal kezdődő ugocsi nyelvjárástól meg inkább *alaktani* sajátosságaival tér el (a *szótani* elemek sokkal mozgékonyabbak; át-átütnek a különben eltérő nyelvjárás egységekbe).

## A Nagykároly környéki nyelvjárás

Ehhez a nyelvjárási egységhez tartozó magyar ajkú települések nyelvjárási leírását már elvégeztem. A gyűjtő- és feldolgozó munka egy évtizedet igényelt. Választásom azért esett épp erre az egységre, mert az itteni nyelvjárási beszéd a mássalhangzók miatt még a laikusnak is feltűnően elütő a köznyelvtől. Mint már írásban is jeleztem (*A mezőfényi tájnyelv hosszú mássalhangzóinak megrövidüléséről*. NyIrK. I. 105—8.; *A svábnyelvi alaprétteg hatása Mezőfény tájnyelvében*. *Studia BB*. Tom. III. nr. 6. Series IV. Fasc. 1. 155—60.), az elmagyarosodott sváb területek nyelvjárása nem ismer hosszú mássalhangzórendszert. Ez azt jelenti, hogy sem hosszú mássalhangzót nem ejtenek, sem pedig szembenálló értéküket, funkciójukat nem különböztetik meg (még a *hallottam—halottam—, tettem—tetem*-félék is egybeesnek). Minthogy ez nyilvánvaló és általános sajátosság, inkább a magánhangzórendszert választottam.

Ehhez egy 1247 szóból álló hangtani kérdőívet szerkesztettem, amelyet az előzetes nyelvatlasz-gyűjtés anyagának tanulságai alapján 16 ponton kérdeztem ki; öt faluból magnetofonnal lehetőleg azonos témakörhöz tartozó szöveget is felvettem. A kérdőív 1572 magánhangzó-előfordulását úgy válogattam össze, hogy minden mással- és magánhangzós környezet-típus elegendő példával szerepeljen. Ezt egészítették ki a magnetofonfelvételek egyenként 2100—5000 magánhangzót számláló szövegei. A hat típustelepülés kérdőíves és szöveges anyagát teljes statisztikai felméréssel dolgoztam fel — ami számítógép híján féléves munkát igényelt. (A szóban forgó hat típustelepülés: a már egynyelvű, de csak nyelvet váltott sváb eredetűektől lakott Mezőfény, az előbbiektől és *i-ző* nyelvjárást beszélő eredeti magyarságtól lakott Csomaköz, a még kétnyelvű Mezőpetri, a rég nyelvet váltott magyar nyelvű, részben meg eredetileg is magyar nyelvjárású Kaplony, a városias Nagykároly nyelvet váltott rétege, végül a szamosháti nyelvjárásba ékelt, de *i-ző*nek megmaradt Erdőd.)

Szükségesnek tartom itt elmondani, hogy a teljességre törekvő hangtani nyelvjárási leírás módszereit sem a magyar, sem a román szakirodalomban megnyugtatóan még nem dolgozták ki, ami azonban még inkább fontos itt: *nem alkalmazták az elméletben nagyjából megfogalmazottakat sem*. Én az itteni nyelvjárási fonológiai viszonyok leírásában — a hagyományos nyelvészet eredményeire támaszkodva — főként a prágai strukturalista iskolának a romanisztikában kialakult változatát, valamint az amerikai deszkriptív strukturalista nyelvésztől kidolgozott disztribucionalista elemzési eljárásokat próbáltam bevezetni és hasznosítani, talán nem eredménytelenül.

A prágai strukturalista irányzatot — mint ismeretes — funkcionalista iskolának is szokták nevezni, képviselői ugyanis a nyelvi elemek önállóságának bizonyításához következetesen *nyelvi szerepüket* vették alapul. Ebből a célból az elemeket szembenállásokban vizsgálták. Az ún. oppozicionális vizsgálatban sajátcs leírasi módszerként a kommutáció kristályosodott ki. Hogy például a magyarban az *a* meg az *e* két különálló egység, az *agy* ≠ *egy*-féle behelyettesítéssel jól bizonyítható. Az viszont, hogy az itt tárgyalt nyelvjárásban a *bőjt* három vagy négy önálló hangból (fonémából) áll-e, már bonyolultabb. Minthogy e nyelvjárásban az *ó*-nek van *őj* változata, másrészt a példa-

szónak *bűt* formája is él, *ű* viszont csak *ő* helyén állhat, nem *ő* + *j*-vel van dolgunk; a *bűjt* ≠ *bőt* kommutációs próba nem eredményez külön-külön *bűjt* és *bőt* egységet. E nyelvjárásban tehát a példaszó három elemből: *b* + *ő* + *t* tevődik össze, minthogy benne az *ő* + *j* nem kommutálható *ő*-vel.

Hármas matematikai jellegű vizsgálatot (statisztika, kommutáció, disztribúció) kapcsoltam össze tehát a hagyományos nyelvi-nyelvjárási leírással. Az eredmény olykor még számomra is meglepő volt: a nagy számok összefüggései meg a típusonkénti megoszlási arányok alapján egy sereg olyan összefüggés került felszínre, amelyekhez összetett vizsgálódás nélkül csak esetlegesen juthatunk el. Mindössze ízelítőként emlegetek egyet-kettőt: a vizsgált nyelvjárásban az irodalmi nyelvi *é*-vel szemben a nem váltakozó tövek (tehát a nem *kéz-kezet-*, hanem a *szép-félében*) kevés kivétellel mindenütt *i*-t találunk (*szíp*). Az *i* előfordulása ezzel nemcsak gyarapodik, hanem a megoszlási módja, a disztribúciója is átrendeződik. A hagyományos leírásokban alaktani csoportok szerint sorakoztatták fel az *i*-zés helyi, lehető teljes példatárát. Én ezt részben megtartva, felvettem még hangtani helyzeteket, s példatár helyett ezeknek teljes statisztikai viszonyait felölelő táblázatokkal dolgoztam. Kiderült, hogy alig van egy-két *i*, amely az irodalmi nyelvvel megegyező helyzetben (disztribúcióban) van, mert a hosszú *i* hangsúlytalan pozícióban (pl. *ké-miny*) rendszerint rövid *i*-vel áll szemben. Tehát hármas *é* ≠ *i* ≠ *i* összefüggő szembenállással van dolgunk.

Ezt az általános disztribucionális sajátsgot összevettem még két nyelvjárási leírásból való statisztikai arányokkal; az eredmény ugyanaz. Ezzel nyilvánvalóvá lett, hogy az eddig csak *történeti* beágyazásban tárgyalt *i*-zés meg más nyelvjárási jelenségek *leíró fonetikai* meghatározottságúak is. Sőt az is kiderült, hogy a mai nyelvjárási hangtani jelenségek tekintélyes részét nem csupán általános magyar nyelvtörténeti alapon, hanem vele együtt a nyelvek többségére jellemző leíró általános fonetikai összefüggésekben érthetjük meg.

Igy például a statisztikai viszonyok azt mutatják, hogy a zárt *u*, *ú*, *ű*, *ű*, *i*, *i* elcsúszását a szavakban a hangsúlyhoz viszonyított helyzetük is megszabja: a hosszú hangsúlyos helyzetben, a rövid hangsúlytalanban. főleg szóvégen fordul elő. De sajátosan oszlanak meg eszerint a középzárt *ó*, *ő* és *é* diftongusos megvalósulásai is: a hangsúlyosban az erőteljes, tiszta *óu-*, *óú-*, *éi*-félék többségben vannak, a hangsúlytalanban a már nehezebben érzékelhető, a monoftongushoz közeledő diftongustípusok az uralkodók. Egészében a hangsúlyos magánhangzók megjelenése tisztább, a hangsúlytalanoké meg elmosódottabb. Minden ilyenfajta összefüggéshez még azt kell megjegyezni, hogy a valós beszédet a magnetofonnal rögzítettem, éppen ezért ezek az adatok példázak leghűbben az emlegetett disztribucionális szabályokat; a kérdőíves gyűjtésben az irodalmi nyelvhez közelítést a lélektani feltételek inkább elősegítik.

A statisztikai felméréssel elsősorban a belső megszervezettséget kerestem, de szükség esetén leírtam minden jelenség sajátos lélektani, társadalmi és nyelvföldrajzi viszonyait is. Erre vonatkozóan csak egy példát említek: az *i*-zésnek e kis területen is három erősségi foka különíthető el. E jelenség mögött az eltérő szomszédos nyelvjárási környezet (pl. Erdőd vidékén), a nyelvváltás régebbi lezártága (pl. a kaplonyi típusban), valamint a beszélők általános magatartása: a nyelvjárás szégyellése, az „urizá-

lás“ (pl. Csalánoson, Kálmándon), a műveltségi fok meg egyéb okok is meghúzódnak. A vizsgált nyelvjárásnak különben mind a 14 magánhangzóját ilyen komplex módszerrel külön-külön leírtam. (A leírás elveit és módszereit részletesebben l. *Egy nyelvjárási fonológiai leírás néhány szempontjáról*. NyIrK. XIII. 153—63. Az egyes magánhangzók leírásából l. *Az e fonéma a Nagykároly környéki nyelvjárásban*. Megjelent a *Nyelvtudományi Értekezések* 67. számában. Budapest, 1969. 134—53.; valamint *Az í a Nagykároly környéki nyelvjárásban*. NyIrK. XV. 81—92.)

Azokat az általános összefüggéseket, amelyek minden magánhangzót vagy többségüket összeszervezik, külön is összefoglaltam. A svábbal való egybevető vizsgálatot eleve nem kerülhettem el, mert sok itteni magyar nyelvjárási sajátosság az elhagyott nyelvből épült be az átvettbe, és vált annak szerves részévé. Mindezek több általános magyar nyelvi, sőt — mint láttuk — néha még általános nyelvészeti következtetések megfogalmazását is lehetővé tették.

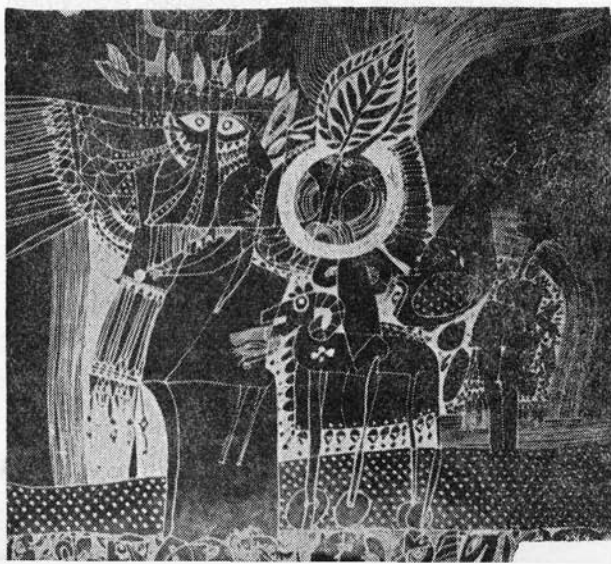
\*

A monográfia egyetlen nyelvjárási alakulat nagy mennyiségű és statisztikailag felmért leírásában a *modern nyelvészet* eredményeit a *hagyományossal* ötvözi. Ilyen értelemben kísérlet is. Úgy vélem, több tekintetben sikeres, amit az is bizonyítani látszik, hogy módszeréből és anyagából egyet-mást már mások is hasznosítottak. Ezért is örvendetes számomra, hogy a monográfia rövidített változata a *Kritérium* jövő évi kiadási tervébe bekerülhetett.

A kutatás eredményei — megítélésem szerint — nemcsak szűkebb szakmai szempontból tarthatnak érdeklődésre számot. A Szatmár megyei népismeret szerves részeként a helyi művelődés egésze, különösen pedig az iskolai anyanyelvű oktatás hasznosíthatja. Ehhez azonban nem elég adni, a befogadás is érdeklődést és ügyszeretetet kíván. Remélhetőleg ezen a ponton is egyre közelebb kerül a kijelentésszerűen jól ismert, a valóságban azonban még kevésbé gyökeret vert elmélet és gyakorlat egysége meg kölcsönhatása.

Teiszler Pál

Árkossy István: Farsang



## Népélet és néphagyomány

Századunk 30-as éveiben a Gusti-féle román társadalomkutató munka és a tőle nem függetleníthető hazai magyar falukutató-mozgalom határozott társadalomtudományi érdeklődéssel fordult a nép élete hagyományos tárgyi és szellemi emlékeinek gazdag világa felé. A kutatáshoz elengedhetetlenül fontos magyar személyi feltételek intézményes megteremtési lehetőségének hiányában azonban sem a jelzett időszakban, sem azután napjainkig mégsem indult, nem indulhatott meg olyan tervszerű, folyamatos és céltudatos néprajzi kutatómunka, mint amelyet a népi műveltség hagyományos értékeinek rohamos átalakulási, halódási szakaszában az ilyen jellegű kérdések vizsgálata követelően sürgetett, illetőleg sürget. Az ez irányban buzgólkodó hazai magyar kutatás még az érdeklődés legkedvezőbb szakaszában, Vuia Romulus, Viski Károly és Gunda Béla egyetemi oktatói munkálkodásának szakszerű néprajzi kutatásra ösztökélő-előkészítő idején sem rendelkezett a népi műveltség hagyomány szövevényes, végeleáthatatlanul gazdag kérdéstömegének beható, tervszerű vizsgálatához elégséges személyi, anyagi és intézményes kerettel. A nagy művelődési központ, Kolozsvár egyéni munkával fáradozó kutatói mellett néhány vidékre szorult, a rohamos pusztulásban az értékeket józanul mentő megszállott néprajzi munkásra hárult a népi műveltség hagyományos értékei egybegyűjtésének, megőrzésének gondja. Míg a népi élet tárgyi emlékeinek gyűjtése csendben a nagy nyilvánosságnak úgyszólván teljes kizárásával folyt és folyik, a szellemi néprajz területén dolgozó folklórkutatók már az utóbbi egy-két évtizedben egyre többet hallattak magukról. Ennek eredményeképpen ma már népdal-, ballada- és mesegyűjtemények testes kötetivel rendelkezünk; olyanokkal, amelyeknek némelyike az egyetemes folklórkincs kutatóinak világában is kinyilatkoztatásszerű értéknek számít. E megállapításhoz kapcsolódó további észrevételként említhető meg, hogy míg a hazai magyar folklórkutatók néhánya, mint például Almási István, Faragó József, Jagamas János, Kallós Zoltán, Konsza Samu, Kovács Ferenc, Nagy Olga, Olosz Katalin, Vőő Gabriella, ha önálló kötetben nem is, de legalább folklóryanag-közlő kiadványok bevezetőjében sort keríthetett arra, hogy a közölt anyagra alapított általánosabb szellemi néprajzi következtetésekre, eredményekre, távolabbi összefüggésekre rávillantó megállapításokra is eljusson, a tárgyi néprajz kutatóinak azonban — a viseletkutatásban kiemelkedő Nagy Jenőn kívül — önálló kötetben nem kínálkozott lehetőség ilyenféle megnyilatkozásokra sem.

Ezekre a közelmúltra vonatkozó, futó tudománytörténeti észrevételekre nem véletlenül, hanem idő- és alkalmyszerűen akkor tévedez rá a toll, miközben dr. Kós Károly önálló kötetben megjelent néprajzi tanulmányait\* olvasom.

\* Dr. Kós Károly: Népélet és néphagyomány. Tíz tanulmány. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1972.

A népi élet iránti érdeklődést a gyermek Kós Károlyban a sztánai Varjuvárbá visszavonult építész, művész és író apa ébreszthette-lobbanthatta fel. A gyermek-kortól megnyilatkozó néprajzi érdeklődés és különleges grafikai érzék, tudás mellett a kolozsvári egyetem előbb említett néprajzprofesszorainak szakmai irányítása szerelkeztette fel Kóst azzal a hatalmas néprajzi ismeretanyaggal, azzal a gyűjtés- és feldolgozásbeli tudással, amely őt a terepkutatásban és a feldolgozó munkában — a hazai magyar néprajzkutatók szerény táborán belül — széles körű érdeklődésben, tudásban és kimagasló eredményekben a legkiemelkedőbb egyéniséggé tette.

A kötet forgatásakor első pillantásra éppen a válogatott tíz tanulmány tárgyválasztásában erre a széles körű érdeklődésre valló sokszínűség lepheti meg az olvasót. És éppen azért, mivel Kós kutatói érdeklődése sokirányú, tanulmányai közül nem egyet nem lehet merev szemlélettel a néprajznak ebbe vagy abba a részlegébe, a tárgyi vagy a szellemi néprajz körébe sorolni, hiszen például a társadalmi jelenségeket vizsgáló tanulmányai kisebb-nagyobb mértékig mindig a népi élet tárgyi emlékeinek világához is kapcsolódnak, viszont a tárgyi emlékek vizsgálatakor sem mulasztja el felvázolni a tárgyi emlékek mögött felsejlő társadalmi hátteret. Ennek ellenére ajánlatos a következőkben bizonyos tárgyszerű csoportosítással a tíz tanulmányt kérdéskörökbe sorolva tárgyalnom.

Az *ember és a társadalom* szoros kapcsolatára különösen az árucseré néprajzáról, a bodonkúti kalákák és egyéb munkaformák, valamint a rákosdi ősi nemzeti szervezeti nyomairól szóló tanulmány világít rá. Amint erre első tanulmánya bevezetésében maga a szerző is rámutat, az árucseré kérdésének vizsgálata a néprajztudományban mindeddig meglehetősen elhanyagolt terület volt. Ez a vizsgálat azoknak a társadalmi okoknak, formáknak és eljárásoknak a kutatásával foglalkozik, amelyek évszázadokon át a modern áruszállítás és árucseré lehetőségeinek megteremtése előtt a népi élet termelvényeinek, készítményeinek kicserélését lehetővé tették. Kósnak e körbe tartozó tanulmányában (*Az árucseré néprajza*) az áruszállítás két kezdetlegesebb módja, a hátón és lovon való szállítás mellett az Erdélyben már a gyakorlatból régóta teljesen kiveszett tutajozás, az egykor sok embernek kenyeret adó szekerezés, illetőleg az árueladás alkalmainak (sokadalom, azaz országos vásár, búcsú), a vásári árucikkek foglalkozások és földrajzi jellegzetességek szerinti elkülönítésének, sőt a vásár alkalmával kapcsolatos népi szórakozási lehetőségeknek az ismertetése is helyet kap.

Az emberi munka kérdésével foglalkozik a kötet másik, népi társadalmi életre vonatkozó tanulmánya. A Kolozs megyei vegyes lakosságú Bodonkút kaláka- és más népi munkaformáit vizsgálva (*Kalákák és egyéb munkaformák a régi Bodonkúton*), Kós a különböző kölcsönös segítségadáson alapuló társas munkálkodási mód, a kaláka fajtáinak és lefolyásának vizsgálatával, a néprajztudományban már itt-ott elszórtan tárgyalt kérdéssel foglalkozik, itt azonban egyetlen településpontra szorítkozva példamutató körültekintéssel és alaposítással világítja meg a kérdést. Az ezzel rokon kölcsönmunka és a más jellegű részes, napszámos és szegődött „cseléd”-del végeztetett munkafeladatok vizsgálata szintén a néprajztudomány eléggé elhanyagolt területe felé irányítja az olvasói-kutatói érdeklődést.

A kötet harmadik társadalmi vonatkozású tanulmánya egy Hunyad megyei magyar néprajzi sziget, Rákosd falu nemzeti szervezeti világába vezet el (*A nemzeti szervezeti nyomai Rákosdon*). A település keletkezésének a helyi szájhagyományon alapuló rövid ismertetése után az ősnemzetségektől való leszármaazás, illetőleg a jövevénynek tartott családok egymáshoz való viszonya kérdésében tájékoztat a tanulmány írója. Kimutatja az ősi nemzeti szervezeti késői



tükröződését a közösségi birtoklás, a falu településképe, a temetőbeli sírelrendező-dés, a templomi ülhelyek megoszlása vonatkozásában, és ezzel egyben az ősi nemzeti szervezethez az élet minden területén való érvényesülésében rendkívül érdekes párhuzamosságra hívja fel a figyelmet. A tanulmány befejező része a bevezetésben előadott településalakulás és a település benépesedésének kritikai megvilágítását kísérel meg.

A népi élet közelebbi ismeretéhez vezet el az író két foglalkozás-ág leíró szemléletű tárgyalása rendjén. A kötet első ilyen jellegű dolgozata az egykor nagyon jelentős vasműves központnak számító Torockó vasműves-mesterségéről szól. (*Torockói vasművesség*. — Megjegyzendő, hogy a névelőtlen cím nem indokolt.) A tanulmány írója — szerencsére — egészen tágan értelmezve a vasművesség műszót, nemcsak magáról a vafeldolgozó kovácsmesterségről, hanem a vas bányászásáról, olvasztásáról, veréséről is részletekbe menő képet vázol elénk. Az áru-tserével foglalkozó első tanulmányba foglalt fejtegetéseknek mintegy kiegészítéseként a torockói vasművesség termékeinek árusítására vonatkozólag is felvilágosítást kapunk. E rövid alfejezetekéhez mellékelte térkép arról is tájékoztat, hogy Erdélyen belül és az országrész határán kívül milyen széles körben terjedtek a múlt század végéig a torockói vasművesség termékei.

Az előszóban kifejtett, az erdélyi élet nemzetiségi ötvöződésű világából folyó kutatói követelmények valóra váltásaként Kós élénk érdeklődéssel fordul a románság és a szászág népi műveltsége felé is. A kötet szerzőjének ilyen irányú érdeklődéséről a népi munka tárgyköréből a szászágot illetően egy tanulmány: a szászmuksnai szőlőművelésről szóló dolgozat tanúskodik (*Népi szőlőművelés Szászmuksnán*). A tanulmány bevezetésében a szerző futó áttekintést nyújt az erdélyi szőlőművelés történetéről, megemlítve a szőlőtermelésben különlegesen kiemelkedő vidékeket, illetőleg településponktokat. A történeti áttekintés után magáról a szászmuksnai szász népi szőlőművelésről rajzol részletes képet a talaj előkészítésétől a sajtolásig, szót ejtve a bor értékesítéséről, illetőleg piaci felvevő helyeiről is.

Csaknem minden tanulmányban szó esik a magyar—román—szász kapcsolatokról. Egy külön tanulmányban (*Régi parasztház és lakásbelső Vilceában*) a román népi építkezés területére vezet el bennünket. A vizsgálat megfelelő elmélyítése érdekében a megye egyik hagyományörző körzetére, az Otășău völgyére korlátozódva, a szerző egy néprajzi muzeológus-továbbképző tanfolyam csoportvezetőjeként részletesen megvizsgálta a kutatási terepként kijelölt terület lakásépítkezését. A kutató figyelme a lakásépítés minden mozzanatára kiterjedt: az építésre felhasznált anyag megszerzésétől, az anyagnak építkezésre való előkészítésétől, a ház-alaprajzok és a szerkezeti felépítés kérdésétől a tárgyalás rendjén a legapróbb szerkezeti elem vizsgálatáig minden szóba kerül a dolgozatban. Amilyen részletességgel vizsgálja a szerző a ház szerkezeti kérdéseit, éppen olyan behatóan foglalkozik a belső berendezéssel is. Érdeklődését itt főként a tüzelőhely-típusok és a bútorfélék vizsgálata köti le a házbelső díszítő tárgyak világáról csak néhány sorban tájékoztat.

Ehhez a tárgykörhöz, a népi építkezés és lakásbelső kérdéséhez, tárgyánál fogva a kötet egy másik tanulmánya csatlakozik, amelyben a népi kandallót és kályhacsempét vizsgálja (*Népi kandallók és kályhacsempék az erdélyi magyarság körében*). Mivel a tűz az ember életében az ősemberi állapottól kezdve rendkívüli szerepet játszott és játszik, a vele kapcsolatos tárgyak, sőt szellemi hagyományok is különlegesen érdeklik a néprajzi kutatást. A vilceai román tüzhelyek vizsgálata után e dolgozatában Kós — a románság tüzhelyeire való kitekintéssel — részletesen megvizsgálja az erdélyi magyarság tüzhelyformáit, majd részletes tájékoztatást

ad a népi tüzelők legdíszesebb változatáról, a csempés kemencékről. A szemléltető képanyaggal bőségesen felszerelt dolgozat írója sort kerít az erdélyi csempékészítő központok és a csempefajták bemutatására is. E tájékoztatás nyomán olyan kályhakészítő fazekas központokról is szó esik, amelyekről az eddigi irodalom vagy egyáltalában nem tudott, vagy nem ismert onnan származó egyetlen tárgyi emléket sem. E tanulmányt éppen ezért nemcsak szaktudományi szempontból, hanem a szélesebb körű érdeklődés felkeltésére szolgáló volta miatt is a kötet egyik legértékesebb dolgozatának tarthatjuk. (Sajnálatos, hogy a kandallókról és más szikra- meg füstfogó típusokról közölt térképvázlathoz nem találunk jelmagyarazatot.)

Nem meglepő, hogy az atyja nyomdokát követő, vérbeli grafikus ifjabb Kós Károly kötetének az előbbieken még nem értékelt három tanulmányában a népművészet és a művészi alakítókézséget ugyancsak tükrözőtető népviselet kérdéseire is rátereli a szót. Már az előbb ismertetett tanulmányoknak és különlegesen éppen az imént értékeltnek — a népi kandallókról és kályhacsempékről szólónak — szép, néprajzi szempontból nagyszerű, gazdag képanyaga megsejtheti a kötetben lapozgatóval a Kósban rejtekező művészt, a népművészet körébe tartozó tanulmányai meg éppen nagy művészi érzékről és széles körű népművészeti tájékozottságról tanúskodnak.

A népművészeti kérdéseket tárgyaló egyik dolgozata a szilágysági népművészetnek a szerelemmel és a halállal kapcsolatos megnyilvánulási kérdéseivel foglalkozik (*Szerelem és halál a szilágysági népművészetben*). E tanulmánynak az ifjúság művészetéről szóló első fejezete a széptevő legény maga-készítette ajándéktárgyainak (guzsaly, mángorló, sulyok, kapatisztító, vászfonfeszítő, vetélő, fonalsórló) díszítő művészetéről, illetőleg a széptevést jószívvvel fogadó leány művészkedő megnyilvánulásairól (falfestés, hímzés) szól. A lányok hímzésbeli foglalatosságáról nyújtott rendkívül szegényes kép láttán döbbenet sajnálkozunk, hogy hova tűnt el az az egyszerűségében remek szilágysági hímzésvilág, amelyet Györffy Istvánnak egy albumszerű kiadványából\* és 1942 nyarán a zilahi Wesselényi-szobor felállítása alkalmából rendezett népművészeti kiállításról ismertünk. A Kóstól bemutatott hímzésdarabokban nincs semmi a Szilágyság régi hímzésvilágából: elsőpörte teljesen a városból a falusi „értelmiség“ útján terjedező ízléshiányos divat.

A dolgozat második része — *A halál művészete* — címében megint csak kevesebbet ígér, mint amennyit valójában nyújt. Az élet valóságába beleágyazva, a halál kérdését is a temetési szokások, a koporsó és a sír leírásával kezdi Kós, és csak azután tér rá a halállal kapcsolatos szilágysági népi művészkedés, fejfa-faragás tárgyi emlékeinek bemutatására. A szilágysági faragóművészetnek mind- eddig ismeretlen világa tárul fel előttünk a gazdag fejfa-sorozatok láttán.

Míg a szilágysági kopjafák kérdésével foglalkozva Kós teljesen mellőzi az előtte e kérdéssel foglalkozó irodalom felsorolását, másik, különlegesen éppen székely sírfakkal foglalkozó tanulmányában (*A székely sírfák kérdéséhez*) már a fejfa-állítás szokására és a fejfák faragóművészetének kérdésére vonatkozó, eléggé gazdag magyar néprajzi irodalom felhasználásával és felsorakoztatásával szól erről a tárgyról. A székely fejfák kérdését a rájuk vonatkozó irodalom szakszerű ismeretében már nem is olyan, egy vidékre vonatkozó érdeklődéssel tárgyalja, mint ahogy a szilágysági fejfák tárgyalása alkalmával tette, hanem a vizsgálódás körébe von Erdély más magyar lakosságú vidékének (Kalotaszeg, a Maros- és Fekete-

\* Györffy István: Szilágysági hímzések Budapest, 1924. Ez a szép, a szilágysági hímzsművészet szempontjából alapvető kiadvány, úgy látszik, kívül rekedt a szerző érdeklődési körén: a jegyzetanyagban nem találunk rá vonatkozó utalást.

Körös mente, a Szilágyáság és Szatmár megye) területéről ismert ide vonható tárgyi emlékeket is. Az emberalakú fejfa-típusról szólóban nem elégszik meg a magyar temetőkből ismert fejfa-előfordulások megemlékezésével, hanem bevon a vizsgálódásba fogaraszföldi és erdőhátsági román, valamint még távolabbi bolgár, bosnyák, sőt ázsiai tunguz-szamojéd sírjeleket is.

A kötetnek azt a tanulmányát, amelyről utolsóként ejtek szót, a viselet és a népi széperzék, a népi művészkedő hajlam kétségtelen kapcsolata soroltatja velem közvetlenül a népművészeti tanulmányok sorába. Mint a cím (*Ismeretlen magyar népviseletekről*) is mutatja, a szerző e dolgozatában eddigi néprajzi kutatók érdeklődési körén csaknem teljesen kívül rekedt vidékek népi viseletével foglalkozik. Míg ugyanis a Kolozsvár közelében fekvő Kalotaszeg és Torockó színpompás, valamint a székelység egyszerűbb népviselete már a múlt század közepe tájától a néprajzi kutatók egész sorát ösztökélte a vizsgálódásra, csaknem teljesen elkerülte a terepjáró néprajzosok figyelmét az aranyosszéki és a mezőségi falvak, valamint a mezőségi környezetből viseletével kiemelkedő Szék és a kolozsvári Hóstat színekben sápadtabb viseletvilága. E dolgozat a vizsgálódásra kiválasztott vidékek, illetőleg településpontok teljes népi viseletanyagának leíró jellegű bemutatásával a néprajzi irodalomban a szó szoros értelmében hiányt pótol, és rátereli a figyelmet a díszes, nemegyszer már cifrázkodó népviseletű vidékekről a szerényebb, de hagyományos öltözködési darabokban nem szegényebb tájak és települések viseletvilága megismerésének, illetőleg ismertetésének szükséges voltára is.

Az egyes tanulmányoknak legalább ilyen futó, értékelve-ismertető bemutatása után szólanom kell a tanulmánykötet olyan erényeiről, amelyek minden tanulmányt jellemeznek. Az eddig előadottakat ki is egészítve, a kötetnek a néprajztudomány és a magunk élete szempontjából megmutatkozó értékéről összefoglalóan a következőket ajánlom az olvasó figyelmébe.

a) Elsősorban kiemelendőnek tartom azt, hogy Kós minden tanulmánya eredeti gyűjtésből származó olyan gazdag, új anyaggal jelentkezik, amely fejtegetéseinek, megállapításainak szilárd alapot ad.

b) A szerző előszavában világosan megírja, hogy bár a néprajzkutatók közt természetesen területi és tematikai megosztás van, ez azonban nem jelenthet egyoldalúságot. Éppen ezért a magyar néprajzi jelenségvilág mellett a román és a szász népelet s népi műveltség kérdését is igyekezett a vizsgálódás körébe vonni. Az együttélő különböző nemzetiségű dolgozók népi műveltsége iránti tudományos érdeklődésről, tiszteletéről és melegségről a szerzőnek számos, eddig román nyelven megjelent tanulmányán kívül e kötet két darabja, de elszórt utalásaival a kiadványnak csaknem mindegyik dolgozata tanúskodik.

c) Az összegyűjtött gazdag anyagot széles körű ismereteivel és a tudományos munkálkodás rendjén szerzett rendszerező készséggel olyan formában tárja a szerző az olvasó elé, hogy ennek eredményeképpen a szakembert megbízhatóságával, az avatatlan olvasót pedig a tárgyalt kérdések egyszerű, közérthető előadásával kötelezi hálaára.

d) A tanulmánykötet nagy értéke ama felismerés minden egyes tanulmányban való következetes alkalmazása, hogy ti. a nép tárgyi emlékeinek, szokásainak megismerése és ismertetése rendjén e tárgyi világnak és e szokásanyagának a népi élettal társadalmi összefüggésben történő vizsgálata a kutatás és a feldolgozó munka során kötelező.

e) Külön ki kell emelnem a világos, érthető nyelven megírt fejtegetéseket kísérő szemléltető képanyagot is. A gyermek- és ifjúkorának java részét népi

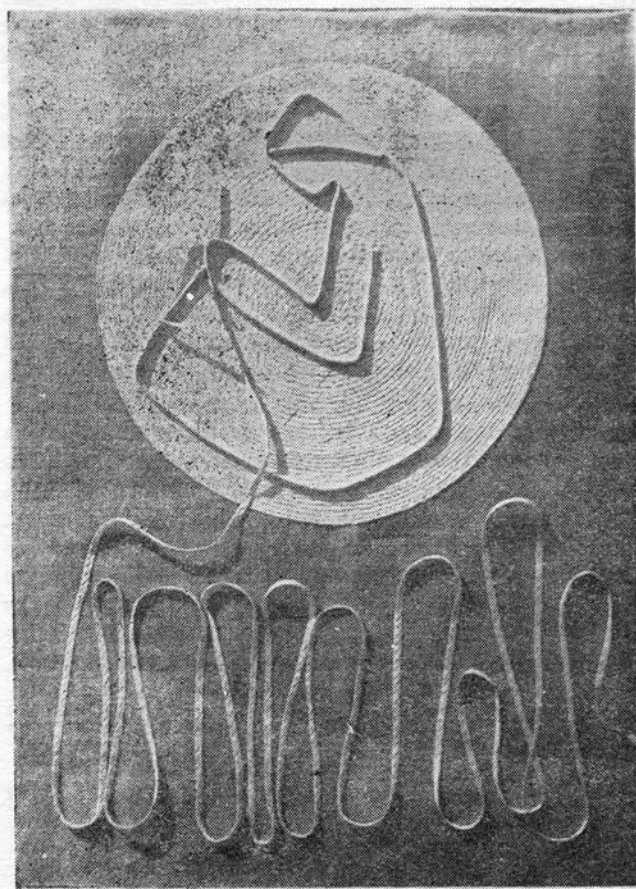
környezetben töltött, különleges grafikai érzékkel, tudással rendelkező Kós sajátkezü, néprajzi szempontból kifogástalan, a tárgyak ábrázolásában hű és ugyanakkor művészi rajzaival, szemléltető térképvázlataival és grafikonos ábrázolásaival tanulmánykötetét a szakavatott néprajzos és az érdeklődő olvasó számára egyaránt kapós kiadvánnyá tette. Mert a szöveges rész vitathatatlan értékes volta mellett kétségtelenül a szép képanyag is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a könyvesboltok polcára sem került, szinte-szinte csak „pult alól“ fogyott el e végeredményben szaktudományi tanulmánykötet néhány ezer példánya.

A Kriterion Könyvkiadó vezetősége ezúttal sem csalatkozott hát meg abban a szellemi szükségletekre érzékeny gondolkodást eláruló vélekedésében, hogy a szépirodalom támogatása mellett kellő figyelmet kell fordítania a romániai magyar olvasóközönség tudományos ismereteinek fejlesztésére is. Az pedig, hogy a magyarországi könyvterjesztés is több ezer példányos megrendeléssel jutalmazta a Kriterion eleinte „kockázatos“-nak vélt vállalkozását, elismerés és egyben buzdítás a kiadónak az ilyen irányú vállalkozás további folytatására.

Végül, általánosabb vonatkozásban, az a tagadhatatlan tény, hogy éppen a legkomolyabb tudományos munkák jóval hamarabb fognak el a könyvárusok polcairól, mint sok szépirodalmi mű, a kiadókat az anyagi kockázat veszélye nélkül sarkallhatná a tudományra szomjazó hazai magyar olvasótábor kívánalmainak egyre fokozottabb kielégítésére.

Szabó T. Attila

Gazdáné Olosz Ella:  
Kőrösi hétköznapi



„Már a *Két arasszal az ég alatt* lírai röplapjainban megfigyelhetjük, s most a *Tengerpart az udvaron* riportjai kapcsán még jobban megerősödött az a véleményünk, hogy Bodor számára a publicisztika a legkézenfekvőbb kifejezési forma. Nem a költőt becsüljük le benne, hanem a művészt dicsérjük, amikor azt mondjuk: a felismerés öröme és a láttatás vágya annyira erősen él Bodorban, hogy vagy nincs türelme kivárni, míg mondanivalója művészi áttételben oldódik fel, vagy úgy érzi, hogy a pusztá válóság adott esetben többet mond, mint amit a költészet eszközeivel ki tudna fejezni.“ Gálfalvi György néhány évvel ezelőtt az *Igaz Szó* hasábjain között recenziójában véleményünk szerint jó érzékkel, igazi kritikusai intuícióval jelölte meg Bodor Pál tehetségének legsajátságosabb, legtermékenyebb megnyilatkozási területeként a közírást. Bodor Pál vérbeli publicista, aki mindig érzékenyen reagált a közélet eseményeire, a mindennapok kis és nagy történéseire, az élet jelenségeire, aki költőként, prózaíróként sem tudta száműzni magából a közvetlen fogalmazó, nyugtalan újságíró. Lírai röplapjai, színes jegyzetei és a közéletiségben gyökerező költeményei között nehezen vonható éles határ: egyaránt felelősen szólnak napjaink valóságáról, az alakuló világról, a szüntelenül jobbra, szebbre vágyó, a környezettel és önmagával viaskodó emberről, állásfoglalásra mozgósítva, nyílt színvallásra kényszerítve az olvasót. Bodor Pál publicisztikai írásait nem lehet közömbös egykedvűséggel átfutni, kérdésfelvetésükben, álláspontjukban ott a továbbgondolásra, a feltétlen igenlésre vagy az ellenkezésre, a vitára serkentő kihívás.

Itt kell elmondanunk, hogy Bodor Pál íróként, szerkesztőként felbecsülhetetlenül nagy szolgálatot tett a hazai magyar újságírásnak; szorgalmazta, támogatta az irodalmi riport újrameghonosítását, feltámasztotta, visszahelyezte jogaiba a magyar publicisztika hosszú ideig méltatlanul mellőzött, népszerű műfaját: a színes írást, a lírai jegyzetet. Meggyőzően, remek példákkal bizonyította, hogy a társadalom feltartóztatathatatlanságáról, a világtéremtők hősiess munkájáról, az emberi odaadásról, a tudat tisztulásáról, a lélek megújulásáról nemcsak szürke sablonokba erőszakolt jegyzőkönyvekben, a valóságot tetszetősre lakkozó, harsányan lelkendező krónikákban, valamint ismételt frázisokban lehet és szabad beszámolni, hanem a jelenségeket bonyolult összetettségekben, dialektikusan vizsgáló, az örömről és bajokról nyílt felelősséggel és megértő melegséggel szóló, belső szenvedélytől fűtött őszinte vallomásokban, művészi eszközökkel felvázolt, mélyen hiteles körképekben — lényegre összpontosító, értelmező személyes reflexiókban is. Bodor Pál első „lírai röplapjainak“ megjelenésekor jöttünk rá arra, hogy lapjaink hasábjairól hosszú időn át mennyire hiányzott az ilyenfajta, értelemre és az érzelmekre egyidőben apelláló írás, mives publicisztikai miniatűr.

**PAVEL CÂMPEANU: Radio, televiziune, public.** — Új könyvvvel gazdagodott a hazai szociológiai kutatások fejlődését és szakosodását hitelesen kifejező „Szociológiai szintézisek“ című sorozat. Pavel Câmpeanu, aki évek óta vezet a Román Rádió és Televízió szociológiai laboratóriumát, munkájában a korszerű tömegkommunikációs eszközök megjelenésének és társadalmi hatásának átfogó bemutatására vállalkozik. Câmpeanu gazdag — hazai és nemzetközi — könyvveszteti és statisztikai anyagra támaszkodva vizsgálja az információtovábbítás rendszerét, a közönség rétegződését, izlését és igényeit, a közvéleményirányítók szerepét, végül pedig a tömegkommunikáció hatékonyságát. A könyv kétségtelen értéke, hogy szerzője nem elégszik meg a vizsgált jelenségek, struktúrák és intézmények egyszerű bemutatásával, hanem humanista bölcséleti, antropológiai értelmezésükre is törekszik. (*Editura științifică, 1972.*)

**G. A. ARBATOV: Nemzetközi politika és ideológiai harc.** — Az eszmék harca együtt született az osztályokkal, az osztályharcral, az állammal; az ideológia és propaganda már évezredekkel ezelőtt külpolitikai célokat is szolgált. Napjainkban a nemzetközi kapcsolatoknak egész rendszere alakult ki, amely az egyes országok lakosságának életére figyelmen kívül nem hagyható ideológiai befolyást gyakorol. A szerző a mai nemzetközi kapcsolatokban fellelhető elméleteknek azokat a problémáit tárgyalja, amelyek az ideológiai harc megnövekedett külpolitikai szerepének új jelenségeihez fűződnek; összefoglalja az imperializmus mai külpolitikai propagandájának doktrínáját, módszereit, stratégiáját és taktikáját, s taglalja

# TÉKA

a szocialista országok ilyen irányú ideológiai tevékenységét, a békés egymás mellett élés, az ideológiai harc összefüggésében. (*Kossuth Könyvkiadó, 1972*).

**ARNOLD TOYNBEE: Válogatott tanulmányok.** — Századunk legnagyobb hatású polgári történetfilozófusa egyúttal politológus is, aki a világtörténelem és a nemzetközi politika elmélyült és sokoldalú tanulmányozásával tűnik ki. Művét általában nagyszabású kísérletnek tekintik. Rendszere polgári-idealista történetfilozófiai rendszer, tételei a marxizmus legtöbb alapvető tételével ellentétben állnak, s a marxisták kifogásolják történetírói módszerét is, mivel Toynbee a világtörténelem folyamatainak lényegét csupán a civilizációk történetében látja, nem ismeri el a gazdasági tényezők fontosságát, s bizonyító anyagát koncepciója igazolásának megfelelően válogatja össze. Ennek ellenére munkásságát érdemes megismerni az életmű rendkívüli történelmi tudásanyaga, gondolati gazdagsága és gondolatébresztő, vitára hívó hatékonysága miatt. A kötet két része válogatást nyújt a történelemtől írt, valamint a jelent és jövőt illető elképzeléseit feltáró tanulmányaiból. (*Gondolat, 1971*.)

**TORMA ZSÓFIA levelesládájából.** — Mi a figyelemre méltó ebben a kis könyvben? Elsősorban maga a szerző, aki nő léte a régészetnek szentelte életét olyan korban, amikor a nők számára még az egyetem kapui sem nyitak meg. De figyelemre méltók azok a megállapítások is, amelyekről a levelekből értesülünk. A Szászváros környéki Tordoson talált leletek Trójával és a Közél-Kelet magas kultúrájával mutatnak rokonságot, s a régész így „jól illó kulcsot” helyezett Babylon roz-

Egyik könyvében Cs. Szabó László felsorolja azokat, akik a század harmincas éveiben regény és esszé helyett naplót és jegyzetet írtak. Figyelmet érdemlő névsor, meggyőzően tárja fel az újságciikk—jegyzet—napló műfaj rendkívüli népszerűségét a kor európai és magyar irodalmában. Azok az írók, költők, akik időnként kezükbe vették az újságírói pennát is, leginkább a lírai jegyzetet — rajzot, „kiszínezt”, hírfejtet, naplót — kedvelték, a kristálytömörség, a szubjektív véleményalkotás, a nyelvi pallérozottság műfaját. Ady Endrében, Kosztolányi Dezsőben, Bálint Györgyben, Móra Ferencben, Márai Sándorban, itt nálunk Molter Károlyban, Szentimrei Jenőben, Markovits Rodionban, Tomcsa Sándorban, Balogh Edgárban, a románok közül Tudor Arghezeiben és Geo Bogzában a műfaj klasszikusait tisztelhetjük. Németh László például Kosztolányi legsajátosabb művének jegyzetei gyűjteményét nevezte, amely „mint Kosztolányi-írás s mint műremek is fölülmúlja a verseit vagy regényeit”. „Ihlet és fegyelem rövid csókja minden kis újságciikk: gyermekien pontos mozdulatok követik egymást, s az ember csak akkor veszi észre, hogy mindegyik mondat egy bűvész vesszőütése volt, amikor előtte áll a varázslat! — mondotta többek között, az 1936-os szerzői est bevezetőjében, Kosztolányi Dezső „félhasábos remekműveiről”. Akadtak természetesen olyanok is, akik idegenkedve, bizalmatlanul tekintettek a műfajra. Vas István önéletrajzi regényében, a *Nehéz szerelemben* egykori önmaga fanyalgó véleményét idézi a lírai miniatűréről, arról a „hibrid határesetről, amelyhez az a költő is hozzányúlhatott, akinek semmi dallamérzéke nem volt, s az a novellista is, aki sem elbeszélni, sem jellemezni nem tudott. Azért is alkalmas műfaj volt ez a költői próza, mert ebben áramolhatott a legkönnyebben a tárgyaltalan áhítat, a fedezetlen líraiság, a talmi művészkedés”. A műfaj egyik legkiválóbb magyar művelője, Bálint György *Jegyzet a jegyzetekről* című írásában ezzel szemben egészen más véleményt képvisel: „Fontosabbak, »közérdekűbbek« azok a jegyzetek, amelyek a másik világról, a külső világról számolnak be. Szakmai szempontból ezek értékesíthetők a leginkább. Megállapítások és vélemények a világról, megjegyzések az egyetemesről, az emberiség nagy, közös magánügyéről. Ez volna a publicista dolga, a »közíróé.« Bodor Pál legújabb publicisztikai gyűjteményének különböző színvonalú és vegyes hangvételű írásait olvasva, önkéntelenül eszünkbe jutottak az egykori, egymásnak ellentmondó ítéletek.

Bodor vérbeli publicista, aki az emberiség alapvető problémáival viaskodik; a háború ellen a békéért, a gonoszság ellen a jóságért, az aljasság ellen a becsületért érvel, agitál, mozgósít. Napjaink „nagy, közös magánügyeiről” — előítéletekkel, torz szempontokkal, merev hagyományokkal vitatkozva, önmagával feleselve — mondja el legszemélyesebb véleményét, a hittelt hitt igazságot. Néhány írásában valóban felszabadult ölekezésben találjuk az ihletet és a fegyelmet, a hangulatot és az eszmét,

a stílust és a gondolatot. A *Monológ zárójelben\** röplapjai között a mesterségéről, a lapcsinálás és az írás erkölcséről megfogalmazott gondolatfutamok, aforizmák, eszme-variációk a legszebbek, a legmeggyőzőbbek. Szerkesztői hitvallását így fogalmazza meg: „Lelkesedni a remek kéziratért, és remek voltát meglátni akkor is, ha nem ízlése szerint való; lelkesedni a lehetséges kéziratért is, és kitalálni, hogy kitől mit várhat a lap; az írást meglátni, mielőtt megszületik, a nyomtatott betűt meglátni, mielőtt kinyomtatják, az olvasót megszeretni, mielőtt olvasóvá lenne — különös mesterség!” Írói, emberi eszményképének, Gaál Gábornak emlékét kemény szavakkal, gyermeki féltéssel, a tanítvány jogos elfogultságával védi a rövidlátók, az akarnokok, a pótemberégek hangos törtetésétől, alattomos gyalázkodásaitól, rágalmaitól. Pótolhatatlan úrt hagyott maga után Gaál Gábor, akinek „legszebb műve: a jelleme volt”. Még felmérhetetlenül sokat kell tennünk lelkiükben és cselekvésben, hogy a ránk hagyott örökség méltó tulajdonosává lehessünk. Fénye, melege van ezeknek az írásoknak, amelyek úgy szólnak Bodor Pál személyes, illetve életünk időszzerű kérdéseiről, hogy szenvedélytől fűtött igazuk átfogó, távolibb régiókat érintő visszhangot kelet.

Sajnos, a kötet sok röplapja adósnak marad ezzel a varázslattal; a keresett fordulatok, az erőszakolt ötletek, a ködösítő filozofálgatások, a külsőséges pózok, a bántó ismétlődések gyakran egy rutinos szöbűvészt mutatnak. Bodor Pál legújabb köteté címének és alcímeinek — s persze írásainak — tanúsága szerint mintha restellini kezdte volna azt a műfajt, amelynek feltámasztásáért, elismertetéséért valamikor annyit tett; nemcsak jegyzeteket, közügyi problémákra, konkrét jelenségekre reagáló „színes írásokat” vet papírra, hanem versben és prózában, „majdnem karcolatokban” monologizál lényeges és lenyegtelen tapasztalatairól, s a legelvontabb fogalmakat kísérli meg — sokszor eredetiségkedve értelmezni. Ne akadjunk fenn a monológ és a röplap egymástól távol álló megnevezésén — elvégre a műfajnál fontosabb a mondanivaló. Bodor Pál kötetének azonban nem egy írása mintha csak azért született volna meg, hogy Vas Istvánnak a költői prózát elmarasztaló, idézett véleményét igazolják. Dagályosan áramlik bennük a szürke általánosságokban tetszelgő „tárgytalan áhítat, a fedezetlen líraiság, a talmi művészkedés”. Bodor Pál jó tollú író, avatott mestere a nyelvnek, ismeri a szavak értékét és jelentését, döbbenetes jelképekben, érzékletes metaforákban tud fogalmazni, de időnként lenyűgözi a szép szófüzések mágiája. Ha másképp is értette, de miként maga írja: „...fickándoznak cselekvés-ingerükben az ígék, tollászkodnak a jelzők, a főnevek peckesen járnak önmaguk birtokán — és az ember összeköti őket elszakíthatatlan tintavonalakkal, bilincsekkel, és szinte dűdöl, furulyázik nekik, mint a kigyóbűvölő.” Közismert igazságokat, általánosan tudott dolgokat is-

## TÉKA

dás zárjába”; az pedig a Mezopotámia déli részén lakó sumérok, az ékírás feltalálói felé is megnyitotta az utat. Erről levelezett Torma Zsófia kora legnagyobb régészeivel, köztük a Tróját feltáró Schliemannnal és a szakma olyan műkedvelőivel, mint Kossuth Lajos. A leveleket Gyulai Pál rendezte és kommentálta, Fodor Ernő fordította magyarra. (*Kriterion*, 1972.)

**BOHUMIL HRABAL: Táncórák idősebbeknek és haladónak.** — Hrabal a mai cseh próza egyik népszerű, sokat vitatott szerzője — talán eredeti stílusa, talán merész látásmódja miatt. A kötet mindhárom elbeszélése az átlagemberként ábrázolja — átlagemberként: naivitásában is lényeglátó világnézetét; emberségét, egészséges életszeretét, érzékiségét; hibáit, bűneit és tragédiáit. Néhány szereplő ürügyen az író rendkívül sok és változatos embertípust villant fel, hogy azonnal el is tüntesse őket a tömegben. Ily módon az elbeszélések a társadalom igen széles területét tárják elénk. (*Európa*, 1971.)

**SÁNDOR PÁL: Az ideológiáról.** — A napjaink eszmei küzdelmeit jellemző ideológiai harc marxisták és nem marxisták között változatos formákat ölt, egész földünk szinte „ideológiai lázban” ég. Az ideológia mibenlétének és eredetének, valamint történetének, helyének és funkcióinak tisztázására vállalkozó szerző e fogalomról olyan képet törekszik kialakítani, amellyel a marxizmus—leninizmus szellemének megfelelő választ lehessen adni korunk nagy jelentőségű elméleti kérdéseire. Külön fejezetekben foglalkozik az ideológia-vita mai állásával, és az ideológia jövőjének — ideológia és utópia viszonyának — problémájával. (*Gondolat*, 1972.)

\* Bodor Pál: *Monológ zárójelben*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1972.

# TÉKA

**NICOLAE IORGA: Evocări din literatura universală.** — Rendkívüli sokoldalúsága a nagy román történettudóst arra készítette, hogy egész munkássága folyamán rendszeresen foglalkozzék irodalmi tanulmányokkal is, az írókat és műveiket az általános emberi kultúra olyan jelenségeiként tekintve, melyek egy társadalom vagy korszak szellemi életéről sajátosan vallanak. Ez a szempont vezette, amikor Homérosz vagy Dante, Lope de Vega vagy Goethe, Ibsen vagy Tolsztoj emlékét idézte, s amikor a romantikát vagy az amerikai irodalom történetét elemezte. A kötet tükrözi azt a gondolatot, melyet szerzője egy 1936—1937-ben előadott kurzusának címében kifejezett: *A világtörténet vizsgálata az irodalom révén.* A kiadványt Liliana Iorga-Pippidi gondozta, az előszó szerzője Alexandru Duțu. (*Editura Univers, 1972.*)

**Dicționar de fizică.** — A körülbelül 2000 címszót tartalmazó szótár a fizika minden ágának legfontosabb fogalmival ismerteti meg. A mechanika, akusztika, elektromágneséség, termodinamika, szilárdtest-fizika, optika, spektroszkópia, atomfizika és más ágak területére vonatkozó ismeretek betürendes összefoglalásán kívül a tudomány nagyjainak rövid életrajzát is közli. A rajzok, sémák, táblázatok mindenki számára hozzáférhetőbbé teszik a közölt anyagot. A szerzők a fogalmak fizikai értelmét igyekeznek tisztázni, az alkalmazott matematikai apparátus csupán nélkülözhetetlen segédeszközként szolgál. (*Editura enciclopedică română, 1972.*)

**EMILE ZOLA: A patkányfogó.** — Egy munkáscsalád végzettszerű pusztulása a periféria „megmételtyezett környezetében” — mondja a szerző

mételgetnek az Életről, az Emberről a *Monológ zárójelben* „prózaversei”, amelyeket olvasva — abbéli törekvésében, hogy a „nagy, örök témáknak” izgalmasan újszerű köntöst szabjon — mindegyre büvöskezdedesen, ha tetszik, kigyóbúvólésen kapjuk Bodor Pált.

Bodor kötetével kapcsolatban néhány recenzió kérdésessé tette a publicisztikai gyűjtemények létjogosultságát, hasznosságát. Nem érthetünk egyet a kétkedőkkel, az irodalmi rangon megírt riportokat, interjúkat, jegyzeteket nemcsak a napilapok, a folyóiratok hasábjain olvassuk szívesen, hanem kötetbe válogatva is. Elég talán itt Balogh Edgár, Beke György, Cseke Gábor és természetesen Bodor Pál publicisztikai kiadványainak sikerére hivatkozni. Azonban az is igaz: minden cikk másképp él az újság hasábjain — más szerzők írásainak szomszédságában — s egészen másképpen hat könyvtáblák között, egyetlen író két-három éves publicisztikai termésének kévájében. Ignotus írja valahol: „Mint ahogy lélekfestéssel nem lehet ülödeszkat dekorálni, de mint ahogy a legművészibb ipar sem felejtheti el, hogy a szék elsősorban arra való, hogy üljenek rajta: azonképpen az írónak sem szabad elfelejtenie, hogy cikkeknak vagy vázlatoknak egymás mellé való lenyomatása még nem könyv.” A válogatás, a megszerkesztés kérelhetetlen szigorúságot, jó arányérzékét követel. Bodor Pál könyve, a *Monológ zárójelben* véleményünk szerint épp a felületes szelektálásnak köszönheti felemásságát. Ha kihagynánk belőle a túlzottan „líraivá” párolt prózaverseket, az üresjáratú, tudálékos bölcselkedéseket, hogy csupán a legnemesebb értelemben vett, a műfaj legjobb hagyományait folytató jegyzetek, „lírai röplapok” maradjanak, a *Monológ zárójelben* az utóbbi esztendő egyik legsikeresebb publicisztikai kiadványa lenne.

Bodor Pál igazi közírói tehetség, a közéleti jegyzet az igazi műfaja — érzésünk szerint nincs ebben semmi szégyellnivaló. Nem tudom, Bodor Pál újabb miért restelli mégis?

Szekernyész János

## Magyar antifasiszták írásai — oroszul

Tizenegy magyar szerző — írók, költők, publicisták, kritikusok, művészek — tanulmányaiból, cikkeiből, recenzióiból, esszéiből, jegyzeteiből ad válogatást az a kollektív együttműködés eredményeként született orosz nyelvű kötet, melynek címe magyar fordításban *Stiluszunk: az antifaszizmus lenné\**. A közölt negyvenhárom írásból negyvenkettő

\* Antifaszizmus — nas sztyil. Izdatyelsztvo Progressz. Moszkva, 1971.



# TÉKA

a húszas évek és a felszabadulás között keletkezett. A kivételt képező anyag Fábry Zoltánnak az egész kötet címét is szolgáltató, *A műfaj neve — antifaszizmus* című cikke, mely legelőször a *Korunkban* jelent meg (1960. 8.). Ez a cím oroszul kissé szabad fordítás, valószínűleg abból a megfontolásból kiindulva, hogy így talán még jobban kifejezi az egész összeállítás mondanivalóját: *műfaj* helyett *stílus*, mert az orosz *zsannr*-nak szűkebb lenne az értelmezése; és megjelenik a többes szám első személybe tett birtokos, mintegy az összes szerzőkre vonatkoztatva a jelenséget.

„Antifaszizmus mint műfaj? — teszi fel az okvetetlenkedők nevében a kérdést Fábry. — A korparancs korműfajt kényszerít az íróra. A kikerülhetetlen korparancs az íróval szemben műfaji igényvel lép fel. Vannak korok, sorsfordulók, amikor maga az írói magatartás lényegül műfajjává. [...] Az antifaszizmus mint műfaj a magatartás igénye. Korfordulóiban a magatartás tudatos emberséget követel. Az antifaszizmus mint műfaj az irodalom humanum-becsületét jelenthette: valójában, mint még soha mások, az embert az embertelenségben. [...] E napokban egy ankétra felelve, ezt írtam: »Az antifaszizmus erkölcsi realizmusa a világirodalom éltető levegőjét jelentette. Az antifaszizmus világigényű műfaj lett. Gondoljuk végig a sort Thomas Manntól — Brechtig, Heinrich Mann-tól — Solohovig, Feuchtwangertől — Anna Seghers-ig, Lorcától — Becherig, Aragontól — Éluard-ig, Ehrenburgtól Tucholskyig, Chamsontól — Vercors-ig, Max Frisch-től — Böllig, Quasimodótól — Batesig, Hemingway-től — John Steinbeckig, Čapektól — Fučíkig, József Attilától — Radnóti Miklósig: hol van ma korunkban e rögtönzött névsornál nagyobb és teljesebb világirodalom?«

Ezek az emlékeztető szavak annak a fejtegetésnek a bevezetéseként íródtak, amellyel Fábry a fasiszta veszély permanenciájára, az atomnihilizmus fenyegető voltára vezérfonal, s éberségre int, ellenállásra szólít fel a politikai-militarista felelőtlenséggel, embertelenséggel szemben... Az antifaszizmus ma is a riasztás és ellenállás műfaja.

A Moszkvában kiadott kötet összeállítói számára a szerzők kiválasztásában a felsorolás utolsó névpárja, a „József Attilától — Radnóti Miklósig“ gondolata volt a vezérfonal. Az említettek kivül Balázs Béla, Bálint György, Bartók Béla, Dési Huber István, Gaál Gábor, Gábor Andor, Lukács György és Révai József képviselik azokat az írástudókat, akik — bár különböző történelmi és társadalmi körülmények között — a horthysta Magyarországon vagy szovjetunióbeli emigrációban, Romániában vagy Csehszlovákiában éltek, a toll fegyverét — a Bálint György használta jelzővel élve: a legtörekenyebb fegyvert — egyöntetűen szembeszegezték az embertelenséggel, s irodalmi és művészeti vonatkozású írásaikban következetesen vallották a humanum szinonimájaként létrejött antifaszizmust.

A haladó magyar kultúra művelőinek csatlakozása az antifaszizta ellenálláshoz és kompromisszumot nem ismerő, áldozatot követelő részvétele azoknak az éveknek az ideológiai-politikai küzdel-

a Rougon—Macquart-ciklus hetedik kötetéről, amely első igazi sikere s egyben első kísérlete is a népegény megteremtésére. Annak ellenére, hogy a züllés és a tétlenség, az erkölcsi sivárság és a romlott környezet következményeként — a család széthullásával és a tiszta érzések sorvadásával együtt — az út a gyalázathoz és a halálhoz vezet, a sötétből és a szennyből mindig előtör — bár gyengülön — a fény: az író konok hite az emberben és minden emberiben. (*Horizont, 1972.*)

**VÁRI ATTILA: Casanova, A zongora árverése és más történetek.** — A kamaszkor problémáival viaskodó *Véges naptól* a történelmet felnőttként belátó és elvállaló *Casanováig* Vári Attilának jókora utat kellett megtennie. Sziporkázó fantázia és biztos realitás-érzék, szárnyaló költőiség és szürkévé szótt-tompított próza oldódik ebben a jövőért küzdő emlékezésben. A szerzőnek ez az igazi „műfaja“, és talán ezért is nem restelli bevallani: „Időnként még zavarba hoznak a dolgok.“ Az olvasó már tudja, hogy ez a zavar nem tarthat sokáig. (*Kritérium, 1972.*)

**SZÖLLÖSY KLÁRA: A szivárvány velünk marad.** — Még a Szovjetuniót ismerőknek is különleges szellemi élvezetet nyújt az orosz irodalom egyik legtehetségesebb és legtermékenyebb magyar fordítójának posztumusz útikönyve. Lapjain Moszkva, Leningrád s környékük mellett távolabbi vidékek — a déli Gagra, Tbiliszi, Szuhumi, az északi Rosztov, Novgorod, Kizsi s még sok más, „eldugott“ helység képe szintén meglevenedik. Az íróként is kiválónak bizonyult szerző csak arról vall, ami személyes élményévé, mintegy saját felfedezésévé vált, de azt művelten, színesen, frissen látó és világosan láttató képességgel,

# TÉKA

sajátos vonzóerőt sugárzó stílusban mondja el, legyen szó kolostorokról és ikonokról, múzeumokról vagy a mai lüktető nagyvárosi életről, „látogatásairól“ élő és holt íróknál (Tolsztoj, Bulgakov, Pausztovszkij, Olga Berggole és mások azért is közel állnak hozzá, mert sok művüknek ő volt a magyar „szinkronja“), vagy pedig ismerettségéről és barátságáról szovjet emberekkel, főleg értelmiségiekkel, akiknek hét-köznapijaiba is betekinthezt. (*Gondolat, 1971.*)

**VONHÁZ JÓZSEF: Barkácsoljunk.** — Végre az első, hazai kiadású, magyar nyelvű barkácsoló-könyv. Szerzője a nagy-károlyi fizikatanár, igazi ezermester, aki két évtizedes nevelői tevékenységének, laboratóriumi kísérleteinek, a tanulókkal együtt végzett műhelygyakorlatoknak, otthoni fűrés-faragásnak a tapasztalatait összegezi e könyvben. Éppen ezért műve eltér a szokványos barkács-kötetektől; nem csupán a kézügyességre apellál, nemcsak gyakorlati tanácsokat ad, hanem kérdéseket vet föl, kísérleteket ajánl, elgondolkoztat, mondhatni, kutatásra készítet. (*Editura didactică și pedagogică, 1972.*)

**GUSTAV JANOUCHE: Beszélgetések Kafkával.** — Magukat a beszélgetéseket a szerző tizenévesen jegyezte le. A füzetek elvesztek, majd megkerültek, kiadásukat évtizedekig történelmi és magántermészetű akadályok hosszú sora hátráltatta. Janouch elbűvölő természetessége olyan meggyőzően rekonstruálja a húszas évek Prágáját, Kafka városát s magát a Mestert, hogy kételyeinket egy ilyen jellegű visszaemlékezés dokumentáris hitelét illetően maga a könyv osztja el, nem létrejöttének körülményei. Kafkáról, az emberről Janouchtól többet s talán lényegesebb dolgokat tu-

meiben a népük és az emberiség sorsáért érzett aggodalom és mélységes felelősségtudat jegyében történt, s ehhez hozzájárult az a felismerés is, hogy csak az internacionalista összefogás képes útját állni az elszabadult romboló erőknek. Írásaik, akár-csak Gorkijnak a kultúra mestereihez intézett drámai erejű figyelmeztetése, már a hitlerizmus megszilárdulása előtt jelezték a veszélyt, sürgették a sorok átrendeződését az új körülmények között (Balázs Béla „alkotói átépülésről“ ír), és a fasizmus uralmának súlyos korszakában is biztosítani igyekeztek a szocialista irányzatú, a haladás ügyét szolgáló magyar irodalom és művészet folyamatoságát.

A haladó társadalmi erők és a kulturális értékek elpusztítását képviselő fasizmus és a vele együtt járó rászista, sovíniszta, népellenes politika és propaganda tagadása nem jelentett csupán negatív magatartást, bár a tagadás, a szembenállás is bátor tett volt. Ennél jóval többről vallanak a kötetbe felvett szövegek: pozitív programként tűzik ki a haladó örökségnek mint a jelen alapjának megmentését és a jelenben a jövő kialakításáért vívott harcot. Erre utal Révay 1938-ban Kölcsey ürügyén: humanizmusát meg kell védeni attól, hogy a fasiszták meghamisítsa kisajátítsák eszméit, és ezt a humanizmust életre kell kelteni a nép szabadságának, a demokratikus rendszernek a kivívásával. Bartók Béla a népek egyenjogúságának, testvériségének megvalósításáért áll ki. József Attila a költészet szocialista tartalmának átélését, költői lelkiállapottá alakítását szorgalmazza. Lukács György az írástudók felelőségét a nemzeti függetlenség túlmenően az osztályharcos, forradalmi célokért való küzdelemre is kiterjeszti. Gaál Gábor az írók semlegességének lehetetlen voltát bizonyítja. Radnóti a forma és világnézet összefüggéséből vezeti le a polgári művészet felváltására hivatott, a szocialista kultúra alapját alkotó forradalmi művek létrehozásának szükségességét.

E néhány önkényesen kiragadott példa nyilván kevés a negyvenhárom írás tematikai változatosságának, konkrét anyaga bőségének és gondolati gazdagságának érzékeltetésére. De a pozitív példák tovább sorolása helyett inkább arról legyen még szó, mi okoz bennünk hiányérzetet. Lukács Györgyöt csupán két tanulmány reprezentálja, s ez nem tűnik elégségesnek, különösen ha arra gondolunk, hogy sokoldalúbb bemutatásával ellensúlyozni lehetett volna a Szovjetunióban egyes dogmatikus nézetek következtében Lukácsról hajdan kialakult, nem eléggé reális képet; a harmincas években a „népiek“-hez tartozó magyar írók bírálata Révay és Lukács részéről részletesebb magyarázatot, árnyaltabb mai értékelést kívánna; végül említsük meg a Gaál Gáborról szóló ismertetést is, amely bátrabban megmutathatta volna az életének utolsó szakaszát jellemző problémák, főleg a személyével kapcsolatos szektás-dogmatikus állásfoglalások s azok szomorú következményeinek komplexumát.

Összességükben az írások kétségkívül kiválóan alkalmasak arra, hogy az oroszul olvasók megismerjék a haladó magyar kultúra munkásainak te-

vékenységét, és helyes képet alkossanak maguknak a fasizmus jelentkezésének és uralmának korszakában létezett problémáikról. Hozzájárulnak ehhez a kötet mellékletei, kiegészítő részei is. Simon István előszava bemutatja a Tanácsköztársaságtól a felszabadulásig terjedő időszakban uralkodó körülményeket, melyek között a magyar irodalom és művészet fejlődött. A szerzők szerint csoportosított fejezeteket 1—2 lapnyi — értékelést is tartalmazó — életrajzi ismertetések vezetnek be, a könyv végén található bőséges jegyzetek pedig közlik mind a cikkek első megjelenésének adatait, mind pedig a szövegekben említett személyekkel, földrajzi, történelmi és másfajta jelenségekkel összefüggő felvilágosításokat. Említést érdemel a gazdag dokumentációs anyag: a szerzők és más magyar írók, művészek portréin és csoportképein kívül számos korabeli festmény és rajz (Dési Huber, Derkovits, Csóhány és mások munkái), röplap, mozgósító plakát, újság és folyóirat, könyvcímnap, versillusztráció fotokópiáját is megtalálhatjuk, amelyek beszédesen szemléltetik az antifasiszta tevékenység sokoldalúságát.

Végül említsük meg a kötetet nagy hozzáértéssel és szeretettel gondozó szovjet kollektíva tagjait: Sz.D. Komarov, a kötet szerkesztője, Alexandr Gerskovics művészettörténész, a gyűjtemény összeállítója, az életrajzi ismertetések írója és több cikk fordítója; a romániai származású, Moszkvában élő Sorbán Antal filozófus, tudományos kutató a 23 lap terjedelmű jegyzetanyag szerzője s a fordítógárdának is tagja; a többi anyagot B.J. Gejger, J.I. Sismonyin, V.L. Muszatova, B.D. Sevikin, O.V. Gromov és T.A. Zajcev-Gromova ültette át oroszra.

Gáll Erzsébet

## TÉKA

dunk meg, mint az egész hatalmas Kafka-irodalomból. (Európa, 1971.)

**TRÓCSÁNYI ZSOLT: Teleki Mihály.** — Az erdélyi fejedelemség utolsó államférfiúja a kortársak szemében „ki- és beszámíthatatlan” szörnyeteg. Ez a sarkított kép aztán a romantikus irodalomban — elsősorban Jókai tollán — uralkodó lett és közismertté vált. Trócsányi a források gondos tanulmányozása nyomán más eredményre jut: nagyvonalú hatalmi játékost állít elénk, XIV. Lajos és I. Lipót, Sobiecki és török nagyvezírek realpolitikus partnerét, aki labancként hullott el ugyan a zernyesti csatában, előbb azonban a kuruc mozgalom központi szereplője volt. Az ellenfélle vált egykori szövetséges, Thököly temettette el. Ő tudta azt, amit a kortársak nem akartak tudni, s amit az utókor eddig nem tudhatott: azt, hogy Teleki sokkal többet használt a kurucmozgalom ügyének, mint amennyit ártott. (Akadémiai Kiadó, 1972.)

Bretter Eliz ötvösmunkája



## A SZOCIALISTA CIVILIZÁCIÓ (Era socialistă, 1972. 3. [11.]

Az RKP ez évi Országos Konferenciájának dokumentumait, mindenekelőtt Nicolae Ceaușescu elvtárs jelentését méltatva, Al. Tănase e dokumentumoknak a marxista filozófia fogalomrendszerét gazdagító szerepét hangsúlyozza. Megítélése szerint ebben a gazdagodásban a mai társadalmi valóság jelenségeinek és fejlődés-tendenciáinak a megítélése szempontjából különösen két alapvető jelentőségű fogalomnak van meghatározó szerepe: a *sokoldalúan fejlett szocialista társadalom* és a *szocialista civilizáció* fogalmának. A szerző megítélése szerint az előbbi a X. kongresszus utáni publicisztikai irodalomban — ha nem is elég mélyreható elemzésekben, de mégis előfordult, az utóbbit lényegében nem elemezték, éppen ezért ma sincs kidolgozott, tudományos fogalom jellege. Megalapozásához csak inter- és pluridiszciplináris kutatómunka vezethet.

Eltérően a XVII—XIX. századtól, amely a világ gazdaságilag fejlett országaiban a kapitalizmus kialakulásának, fejlődésének és győzelmének időszaka volt, a XX. század új korszakot nyit a világtörténelemben, a szocializmus korszakát.

Melyek e korszak uralkodó jellegzeteségei?

Mindenekelőtt a szocialista forradalom győzelme, az új szocialista viszonyok kialakulása és konszolidálódása Európa, Ázsia és Amerika szocialista országaiban, ahol a kommunista pártok a forradalmi átalakulást irányító kormánypártokká lettek. Minthogy ezek a pártok egymástól eltérő társadalmi-gazdasági körülmények között fejtik ki jelzett tevékenységüket, a szocializmus építésének sajátos programjait kell kidolgozniuk, és tevékenységüket nem lehet egyetlen központból irányítani. A kapitalizmus állandó konfliktusokat szülő ellentmondások alapján egyesítette a tőkés civilizáció útjára tért országokat. A szocializmus korszaka a világ egyesítését új alapokon valósítja meg: a nemzeti függetlenség és szuverenitás, az elvtársi segítségnyújtás és az internacionalista szolidaritás alapján.

Az Országos Pártkonferencia Határozata a szocialista országoknak ezt az új alapelvekre épülő egységét — erkölcsi kódexként — olyan lényegi feladatnak tekinti, amelytől a szocializmus világtörténelmi szerepének állandó fejlődése függ.

A szocializmus korszakának másik meghatározó jellegzetessége néhány olyan kommunista párt politikai és ideológiai megerősödése, amely még mindig a kapitalizmus viszonyai között harcol a szocializmus megvalósításáért. Napjaink nemzetközi kommunista mozgalma az egyes kommunista pártok közötti elméleti és politikai véleménykülönbségek ellenére a legnagyobb hatású mozgalom.

A mai demokratikus tömegmozgalmakban erőteljes tendencia érvényesül az összes haladó erők egyesítésére. Ebben a törekvésben a legaktívabb erőként a kommunista pártok nyilvánulnak meg.

Korunk átalakulását a szocializmus korává jelentős mértékben befolyásolta a függetlenségüket csak a második világháború után kivívott országokban végbement változások is. E változások jelentősége nemcsak abban jut kifejezésre, hogy a jelzett országokban a földkerekség lakosságának nagy százaléka él, s gazdasági és kulturális bázisuk is figyelemre méltó, hanem főként abban, hogy vezető politikai erők különböző következetességgel, de a szocialista fejlődés útját választják. Az Országos Pártkonferencia éppen e tényre való tekintettel hangsúlyozza, hogy behatóbban kell tanulmányozni a szocializmus útjára tért, hajdan gyarmati országok haladó, demokratikus törekvéseit, gazdasági és politikai átalakulásukat.

Ebben az összefüggésben írja Al. Tănase, hogy a gazdaságilag elmaradt országok csak akkor térhetnek a modern civilizáció útjára, ha a szocializmust választva, teljes mértékben hasznosítják nagy természeti és emberi erőtartalékaikat.

Korunkban a szocializmus eszményeinek hatalmas mozgósító, a jövő perspektíváit és a humanista demokratizmust megvalósító ereje van. Éppen ezért gyakorol óriási hatást mindenütt a világon. E hatás eredményeként a szocializmus mind objektív társadalmi realitásként,

mind eszmeként legyőzhetetlen vonzóerőt jelent.

A szocializmus korszaka lényege szerint új civilizáció, a szocialista civilizáció korszaka!

### A NYELV GENETIKAI MEGHATÁROZOTTSÁGA (Nature, 1972. 6.)

Bár valamennyi nyelv struktúráját azonos alapelvek határozzák meg, az egyes nyelvek beszélt változatai, hangrendszerei eltérőek. S nemcsak a nyelvek és dialektusok hangrendszere különbözik egymástól, hanem ugyanakkor a nyelvnek a hangállománya is megváltozik az idők folyamán.

Tudósok megfigyelték, hogy a különféle emberi közösségek egyedei közötti biomorfológiai különbségek, valamint az illető közösségek nyelve közötti hangtani eltérések szoros összefüggésben vannak. Bármely emberi közösség nyelvének hangrendszere determinált: az illető közösség azokat a hangokat használja, amelyeknek a képzése a legkönnyebb, legtermészetesebb számára. Ezt azonban első-sorban genetikai tényezők határozzák meg.

P. S. Vig a *Nature* hasábjain megjelent cikkében kifejti, hogy egyes beszédhangok európai és ázsiai elterjedtsége és a 0 vércsoportot meghatározó gén előfordulásának gyakorisága közt szoros összefüggés állapítható meg. Ebből a nyelvi sajátosságok genotípustól való függésére következtethetünk. Mi több, az egyes hangok elterjedésének földrajzi változása háromezer évre visszamenően is megfelel a különböző közösségek vándorlásának, hódításainak.

A hangképző szervek működése a koponyacsontok alakjának és méreteinek is függvénye. Az állkapocs alakja, a fogak elrendeződése, a szájüreg kiképzése mind olyan tényezők, amelyek közvetlenül befolyásolják a légzést, ezzel pedig a hangképzést is. Ezek szerint a hangalakot egyrészt örökölt sajátosságok határozzák meg, mintegy határt vonva azoknak a lehetőségeknek, amelyek majd a környezettel (ez esetben a közösséggel) való kapcsolatot folyamán a fenotípusban öltenek formát.

A cikk szerzőjének kefalometriai mérései, a hangképző szervek működésére vonatkozó megfigyelései alátámasztják az előbbi elméletet. Bebizonyosodott, hogy a hangképző szervek örökölt sajátosságai nem csupán egyes hangokat részesítenek

előnyben, hanem bizonyos hangcsoportok kiejtését is megkönnyítik. Végeredményben tehát a genetikai adottságok meghatározzák a különböző nyelvek sajátos jellegét.

### TEHETSÉG — TENISZ, IRODALOM (Luceafáru, 1972. 42.)

Sánziana Pop, a román irodalom egyik fiatal tehetsége, még a bukaresti Davis Kupa-döntő előtt készítette az interjút egykori brassói osztálytársával, a *veterán teniszbajnok* Ion Țiriackal. (Íme, az első különbség sport és irodalom között!) Noha a döntőt 3:2 arányban az amerikaiak nyerték, az interjú nem vált időszerűtlenné — egyrészt az intelligens kérdéseknek és válaszoknak köszönhetően, másrészt azért, mert e rendkívül izgalmas és magas színvonalú sporttalálkozáson ezúttal nem a világhírű Năstase, hanem a csapat második embere, a már kiöregedőnek hitt Țiriac volt a hőse.

Az első interjú-kérdés a tehetség és a munka arányára keresi a választ, arra, hogy milyen mértékben tekinthető a versenysport alkotásnak. Țiriac felelete: „Lehet, hogy a művészek számára a tehetség hosszú időre szóló garanciát jelent. Lehet, hogy élhetnek e tehetségből, építhetnek rá. Lehet, hogy elég csupán a tehetség. Nálunk viszont azt mondják, hogy egy tehetséges ember, aki nem dolgozik, elvész. Sok olyan sportoló van, aki kevésbé tehetséges, de komoly munkával nagy eredményeket ér el.” Magát következetesen a szerényebb tehetségű emberek közé sorolja. (Példás szerénységére egyébként az is jellemző, hogy a bukaresti döntő után Năstase tehetségét, sikereit dicsérte.) Arra a kérdésre, hogy mi magyarázza a román tenisz hatalmas minőségi ugrását 1960 és 1972 között, szintén kész a válasz: „Általában a sportról és konkrétan a teniszről vallott felfogás megváltozása... Életfontosságúnak tekintik a nemzetközi mérkőzéseket, s megjegyzi: „Vajon az irodalom nemzetközi versenyére nem ugyanez érvényes? A nagy találkozások nélkül bebizonyítható-e az autentikus érték?” Hasonlóan megmondokoztatóak Țiriac szavai a verseny lényegéről: „A versenysport nagy filozófiája és nagy nehézsége abban áll, hogy az újonnan jövőket mind meg kell állítanod ahhoz, hogy az élen maradhass...”

## A MÉLTÓ ÉLET MAGISZTERE (Literatura, 1972. VII. 27.)

A lengyel szellemi élet nagy örege, a filozófus és író Tadeusz Kotarbiński, a Nemzetközi Filozófiai Társaság elnöke, a számos nyelvre lefordított *Elmélkedések a méltó életről* című, valódi életbölcseleti „intelem” s még számos „gondviselő” mű szerzője kilencvenedik éve felé közelítve is számottevő biztatója népe társadalmi, tudományos és művészeti életének. A nemrég indult s máris nagy tekintélyű varsói irodalmi hetilapban Jerzy Niecikowski ismerteti a professzor munkásságát, amelyet filozófiai lényege és közösségi ethosza alapján az Athéni Bölcsészé hasonlít.

Kotarbiński főként a logika, a logikátörténet s az általa megalkotott praxeológia területén ért el kiváló eredményeket, de a cikkíró szerint mégsem ennek vagy legalábbis nemcsak ennek tulajdonítható életművének a fentiekben jelzett, rendkívüli művelődéstörténeti jelentősége. Mert a lengyel filozófiában nem kevés ugyan a kitérő szellem — mint például Kazimierz Ajdukiewicz, Roman Ingarden, Władysław Tatarkiewicz, Lukaszewicz, Leśniewski, Tarski, valamint mások —, de Kotarbiński valahogy mindezeknél többet nyújtott. Pusztán a személyisége is tiszteletre méltó és ösztönző példa. Mint filozófus a szókratészi elveket vallja, jóllehet az ő szemlélete alapvetően nominalisztikus, míg a szókratészi gondolatból Platon szélsőséges realizmusa született. A hasonlóság onnan ered, hogy mindkét esetben azonosul a filozófusi küldetés a tanítóéval, hogy figyelmük középpontjában etikai kérdések állnak, s hogy mindkettőjüknél a bölcsélet mindekelőtt a méltó, és a környező világnak, a társadalomnak maradéktalanul elkötelezett élethez ad meghatározott keretet. Elmélet és gyakorlat, lét és gondolat között nincs náluk semmilyen különválás. Mint ahogy közös az a látszólag naiv meggyőződésük is, hogy lényegében minden rossz a tudatlanságból, pontosabban a tudás hiányosságaiból ered. Ezen a ponton kapcsolódik össze Kotarbińskinnál a logika, a módszertan és az etika iránti érdeklődés.

Filozófiai „doktrínája” a reizmus. Ennek magvát az a tapasztalat alkotja, hogy általános, illetve ideális létezés — nem ismeretes. E konkretizmus szerint az ítéletek és értékelések a dolgokra vonatkozó egyedi megállapításokból származnak. A reizmus egyfajta mélyebb filozófiai reagensség kifejezése, mivelhogy az összes

hiposztázisok kiiktatása útján kapott konkrét program megvalósítása vezet oda, ahol a tudás mentes minden homályosságtól. Ezáltal kerülhető el minden képzelt és kultikus csodálat, ami tévútra viszi a gondolkodást, és szentesítheti a rosszat. A praxeológia, a helyes cselekvés általános elmélete szintén erkölcsi indítékből született. Az ésszerű cselekvés Kotarbiński felfogásában nem öncélú, hanem feltétele az erkölcsi értékek sikeresebb megvalósításának. „Ami a morális magatartást illeti, nem lehet kétséges, hogy a szakmai jártasság és illetékesség az embert magabiztosabbá teszi, ami által lehetővé válik, hogy jobban érvényesítse függetlenségét, személyi méltóságát, s hogy megszerezze környezete elismerését. Az illetékesség hiánya pedig magában rejti az erkölcselenség, az opportunizmus csíráját s a méltóság hiányát” — írja a praxeológia atyja.

Ezek után érthető, hogy Kotarbiński etikája a független etika elnevezést viseli, s lényegében annak az embernek az erkölcsi kódexe, aki tetteihez nem keres külön indoklást, hanem közvetlenül érzi a lelkiismerete diktálta cselekvés örömét. E mélyen altruista és napjaink embereszményével azonos etika alapelvei rendkívül egyszerűek és szépek. Olyan szépek — írja Niecowski —, hogy meglehetősen gyanakvással fogadnánk őket, ha érvényességüket nem példázná éppen a Profeszor élete. Ez az élet bizonyítja a legjobban, hogy viharos és borzalmakkal teli időkben is tökéletesen meg lehet valósítani ezeket az erkölcsi elveket. S itt nemcsak általános és elvont törvényekről van szó, hanem arról az erkölcsiségről is, amely valahogyan szavak nélkül terjed és hat. Szorongatott helyzetekben, a nehéz választás pillanataiban a mintaember példája döntő lehet. És Kotarbiński egyike azoknak az embereknek, akiket Bergson az erkölcsiség megteremtőinek és hőseinek nevezett. Mert nemcsak műveivel és tudományos felfedezéseivel járult hozzá a lengyel kultúra gazdagításához, hanem életének egészével és mindenkor magatartásának emelkedettségével is.

**IVO ANDRIĆ — KULTÚRÁNKBAN**  
(Magyar Szó, 1972. 277.)

A népszerű újjvidéki lap Végel Lászlótól igényesen szerkesztett kulturális és kritikai mellékletében, a *Kilátóban* a

Nobel-díjas jugoszláviai író, Ivo Andrić nyolcvanadik születésnapját a szerb—magyar irodalmi kapcsolatok jelentős fejedezőnek felelevenítésével ünnepli. Bori Imre cikke (*Ivo Andrić a magyarok kultúrájában*) felidézti a Szenteleky Kornél tervezte, *Bazsalikom* című szerb-horvát modern lírai antológiát, amelybe már a fiatal Andrić verse is bekerült. A prózaíró Andrićot Szenteleky tanítványai, a *Kalangya* szerkesztői fedezik fel, ők küldik el novelláinak gyűjteményét Budapestre is, Németh Lászlóhoz, „aki a magyarsággal szomszédos népek irodalmát megismerni akarva, nyelvtanulási kedvében a cseh és román nyelven kívül szerbül is tanulni kezd.” Többről van szó, mint alkalmi találkozásról: „Németh László Andrić elbeszéléseiből tanulja a szerb nyelvet, és állítja a maga Közép-Európa-konceptiójának középpontjába a belőle kiolvasottakat. Nyilvánvalóan nem volt véletlen, hogy Andrić »hídmitológiája« ragadta meg, és a *Most na Žepi* című novellájára emlékezve írta egyik nagy fontosságú tanulmánya fölé a Híd a Dráván címet, hogy majd évtizedekkel később arra figyelmeztessen, ezzel egyúttal mintegy előlegezve Andrić híres regényének címét is.“

Nem ilyen életrajzi, magától értetődő, ám ugyanígy lényegi kapcsolatot lát Sava Babić Ivo Andrić és Illyés Gyula között (*Andrić és Illyés*): „A hon mint kiindulópont és menedékhely, kísérlet egy égalj bonyolult lényének definiálására. Andrić is, Illyés is természetüknél fogva idegenkednek a művészetén kívüli forradalmiságtól — a lázadás mellett döntenek, azzal a tudattal, hogy megváltoztassák a világot. Más választásuk ugyanis nincs ahhoz, hogy országukat bevezessék Európába. Csak akkor, amikor eltávolodnak otthonuktól, s magányosak lesznek, kezdik másként mérni Európát és országukat is. Akkor fogják megerteni a haza jellegzetességét, s vissza is térni hozzá mindörökre.“

### **AZ ÖSTÖRTÉNET FORRADALMA (Science et avenir, 1972.)**

Az utóbbi néhány év során történet-szemléletünkben — egyéb változásai mellett — valóságos „kronológiai forradalom“ zajlott le. A radiokarbonos vizsgálati módszer bevezetése a régé-

szetben (amiről legutóbb 11. számunkban írtunk) mélyebbre fúrta az idő kútját, mint valaha is sejtettük volna.

Távoli őseinkről kiderült, hogy korukat ezentúl nem százezer évekkel, hanem milliókkal kell mérnünk. Például a kelet-afrikai Olduvai szakadék hominidája mintegy kétfélmillió éves, s ma már az első emberféléről szólva nem megy túlzásszámba, ha a kutatók ötmillió éves perspektívában keresik nyomaikat — alapítja meg Henri de Saint-Blanquat. Ahogy az eszközkészítő emberféle hirtelen „megöregedett“ az újabb megállapítások fényében, ugyanúgy a modern emberi formák első jelentkezését is sokkal távolibb múltba kell tennünk, mióta az ősrégészek Kenyában és másutt harmincezer évnél régebbi leletekre bukkantak.

Újra kell fogalmaznunk a neolitikum kategóriáját is. Kathleen Kenyon jerikói ásatai alapján világossá vált, hogy itt már csaknem tízezer évvel ezelőtt mezővárosszerű települést hoztak létre bizonyos vadon növény pázsitfű-féléket arató közösségek. C.F. Gorman kilencezer éves hüvelyesnövény-termesztést mutatott ki Thaiföld északi részén. Richard Macneish a mexikói Tehuacán völgy leleteit vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy itt a kukoricatermesztés mintegy nyolcezer éves; James Mellaart pedig egy ugyancsak nyolcezer éves város maradványait mutatta ki a törökországi Çatal Hüyük környékén.

De nemcsak arról van szó, hogy az ember eredetének „időpontját“ sokkal messzebb kell tolnunk az eddig véltnél, s hogy a mezőgazdaság és az állandó — néha városi jellegű — települések korát több ezer évvel előre kell tennünk. Nemcsak kronológiai forradalomról van szó; szemléletünket módosítanunk kell a kultúrák közötti kapcsolatok felfogásában is. Kiderült, hogy aligha lehet ezentúl a civilizáció *egyetlen* bölcsőjéről és ennek szétsugárzó hatásáról beszélni, az ember és találmányai ugyanis „szokszülőföldűek“. Megrendült a bizalom a vándorlások eddigi elméletei iránt is. Napjaink régésze általában hajlamos a jelenségeket helyi, autochton kezdeményezésekre visszavezetni, s az őseink megtette utat nem annyira lépcsőnek, mint inkább lejtőnek látja, vagyis a fejlődést inkább evolutív folyamatnak fogja fel, mint radikális változások egymásutánjának.

# LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ

**DÁNÉ TIBOR író (Kolozsvár).** — Kérem, közöljék alábbi leveletem, minthogy a szerkesztőségük részéről hozzám eljuttatott, Bánffy-ügyben írt fontos levél feladójának címét nem ismerem, a válasz viszont bizonyos szempontból közérdekű is. — *Albrecht Ferencnek Budapestre.* Tisztelt Uram! A Bánffy Miklósról vonatkozó érdekes és értékes adatokat tartalmazó levelére postafordultával válaszoltam volna, ha Ön a levelén feltünteteti a címét. Nemes Gyula emlékiratából a magam válogatta részletekhez nemcsak bevezetőt, hanem közel negyven körülmény-magyarózat és az emlékiratot a történeti hűség szempontjából helyesbítő jegyzetet is írtam. Jegyzeteim, sajnos, érthető terjedelmi okokból a közlemény végén nem kaptak helyet. Viszont, úgy érzem, a szemelvények elé írott soraimból is egyértelműen kiderül, hogy Nemes visszaemlékezéseinek nem a levéltári pontosságú hűség az erős oldala, hanem az, hogy a Bánffy György-féle régimódi (Erdély egyik legkonzervatívabb!) birtokkezelési módszereibe és az uradalom személyi viszonyaiba enged betekintést. Bánffy Miklósról vonatkozó adatait is elsősorban (néhány esetben kizárólagosan!) abból a szempontból kell értékelnünk, hogy értesülhetünk belőlük, mi volt az öreg Bánffynak és környezetének véleménye Miklós gróf tetteiről; hogyan látták és értékelték a fiatal gazda politikai és közéleti, irodalmi és művészeti munkásságát „az öreg kegyelmes úr” emberei, milyen mendemondák keringtek közöttük, s hogyan próbálta egyik-másik átvészelné a gazdaváltozást. Elmaradt jegyzeteim éppen a levéltári pontosságú historikum és eme sajátos eszméiségű és környezetből származó értesülések ellentmondásosságának demonstrálásán keresztül domborította volna ki az emlékiratnak azokat a sajátos értékeit, amelyek „a Bánffy-saga” mélyebb megismeréséhez véleményem szerint jelentős mértékben hozzájárulhatnak. — Köszönöm, hogy megerősítette azt a gyanúmat, miszerint a jegyzőkönyv szó szerinti értelmével ellentétben lényegében *nem gyámság alá helyezés történt*, hanem az 1877. XX. tc. szerinti *kiskorúság-meghosszabbítás*. Ugyanis 1897-ben éppen Miklós gróf 24. életévének betöltése előtt (‘ehát az akkori törvény szerinti nagykorúságának beállta előtt) hívta össze atyja a családi tanácsot! Miklós gróf minden bizonnyal még ezekből az időkbelől neheztelt a Hóryakra, akik közül Béla, mint akkori árvaszéki elnök, gyorsan és készséggel elintézte a családi tanács, pontosabban a Bánffy György fia elleni kérelmét. Mikor aztán a fiatal gróf tíz év múlva Kolozs megye főispáni székébe ül, az egykori Hóry Béla állását megöröklő fiát, Andrást, kibuktatta az árvaszéki elnökségből, s ráadásul (más néven ugyan, de jól felismerhetően) a trilógiájában is elintézte az egész Hóry atyafiságot. Jó néhány észrevétele, figyelmeztetése számomra is az újszerűség erejével hatott. Örülnek, ha Ön és *mindenki más*, aki Bánffy Miklósról vagy családjára vonatkozó adatokkal szolgálhat, akár egy rövid levelezőlapon közölné címét. Az én címem: Cluj, Str. Herbák János 3. Köszönettel és kiváló tisztelettel: Dáné Tibor.

**KERESZTES LEVENTE könyvtáros (Csíkszentsimon).** — Értesítem önöket, hogy 1972. 5. számuk elküldött két példányát megkaptam. Másodszori panasztevélemre a Hargita megyei postaigazgatóság, illetve a szentsimoni postahivatalnok azt válaszolta, hogy a Korunk 1972. 5. száma *nem jelent meg* (kiemelés tőlünk — *A szerk.*). Ez már a harmadik eset, hogy — a posta hanyagsága miatt — önök küldték el a hiányzó folyóiratszámokat. Szívességetek a Korunk fokozottabb mértékű népszerűsítésével, olvastatásával fogom meghálálni. Én személyesen nagyon kedvelem a Korunkat (de az olvasók is); 1960 óta rendszeresen olvasom és gyűjtöm a községi könyvtár részére, két év (1967–68) kivételével, amikor a volt rajoni művelődési- és művésztügyi bizottság nem tartotta fontosnak megrendelni könyvtárunk számára. — Mi, magyar anyanyelvű olvasók, köszönettel tartozunk pártunknak és kormányunknak azért a gondoskodásért, hogy lehetővé tette a régi Korunk folytatását és hogy egy ilyen színvonalas világnézeti sajtóterméket juttat olvasóink kezébe. — *(A szerkesztőség megjegyzése:* Hargita megye illetékes sajtóterjesztő szerveinek azok a dolgozói, akik a levélírónk említette mulasztásokat *ismételten* elkövették, lelkiismeretességét és állampolgári öntudatot tanulhatnának egyes Hargita megyei könyvtárosoktól. *Itemél-*



jük, hogy mind ők, mind felettesek levonják az itt elmondottakból maguktól adódó következtetéseket. Ugyanakkor felkérjük olvasóinkat, hogy az effajta mulasztásokat továbbra is hozzájuk tudomására mind a sajtóterjesztők felettes szerveinek, mind szerkesztőségünknek — a minden dolgozóra, tehát a sajtóterjesztőre nézve is kötelező szocialista munkastilus iránti igényesség jegyében.)

**KISGYÖRGY ZOLTÁN geológus (Barót).** — Ebben az esztendőben ünnepli fennállásának századik évfordulóját nemzeti oktatásunk egyik intézménye, a *baróti liceum*. Olyan intézmény száz éve ez, amelyet egy aranykor elszigetelt terület — Erdővidék — szükségletei és művelődési igényei hoztak létre; mint ilyen fontos szerepet tölt be a mai magyar anyanyelvű oktatásban, s oktatástörténeti jelentősége sem lebecsülendő. — Az erdővidéki középfokú oktatás 1872-ben kezdődött egy gazdasági szakosztályai megtöltött felső népiskola képeben, amelyet akkor hetven tanuló látogatott. Ma is időszerűen hangzó célját a következőkben fogalmazta meg: az általános műveltségi alapismeretek mellett gyakorlati szakoktatásban részesíteni a gazdasággal foglalkozó nép fiait; mindezt három évre terjedő elméleti-gyakorlati és egy évre terjedő kimondottan gyakorlati oktatással. E rendszer meg is hozta gyümölcsét: az 1879-ben Sepsiszentgyörgyön megrendezett mezőgazdasági kiállításon az állattenyésztésben elért sikerekért aranyérmét és a „faragóműhelyben” készített használati tárgyakért bronzérmét nyertek az iskola tanulói. — Az eredményesen működő intézményt 1895-ben sajnálatos módon polgári fiúiskolává alakították, majd 1907-ben polgári fiú- és lányiskolává. 1924-ben állami gimnáziummá minősült át, s mint ilyen zárta be kapuit a gazdasági válság küszöbén, majd 1940—44 között ismét mint polgári iskola működött. — Gyökeres változást hozott az erdővidéki középfokú oktatásban a felszabadulás és a tanügyi reform. Megalakult a tizosztályos elméleti középiskola, amely a népoktatás tökéletesítését szolgáló intézkedések nyomán tizenkettszázötven négy tanulóval működött. A vidék több mint 30 000 lakosát szolgáló középiskola ma Erdővidék egyik jelentős intézménye. Osztályainak száma negyven, a tanulók száma pedig túl van az ezeren. Szocialista államunk iskolapolitikája révén nemrég új épületbe költözött az intézmény, ahol szakkepzett tantervet, értékes személynévelés, jól felszerelt műhelyeket, központi kútes szolgálják a sok-sok száz gyermek szellemi gyarapodását. Az itt végzettek határozottan jó eredményeket mutattak fel. Erdővidék e „kultúrbarátjainak” jól felkészült tanulói kerültek különféle felsőoktatási intézetekbe; számos mérnök, orvos, tanár, technikus és szakmunkás vallja „ama mater”-nek ezt az iskolát. Az oktatás megnövekedett igényét tükrözi a gyakorlati tevékenység szép tárgyi eredményei, amelyek az év végi kiállításokon értékelhetők igazán. — A százéves baróti liceumnak már három éve iskolatörténete van, a *Busola—Iránytű*, amelyre érdemes felfigyelnünk az illetékeseknek.

**KOVACS SÁNDOR egyetemi hallgató (Kolozsvár).** — Engedjék meg, hogy néhány megjegyzést tuezek az októberben lezajlott szalontai Arany János emléknapra. A kétnapos rendezvényre több íróvendéget is meghívtak. Ezek el is jöttek (Fabián Sándor, Bonczos István, Robotos Imre), csak a meghívóval invitált közönségnek nem jött el legalább a fele. Pedig egy Arany-émlékmusorról volt szó, ráadásul Szalontán! — Az első napon az Eminescu—Arany szavalóverseny megyei döntőjére került sor, 45 versenyző részvételével. A versenyt a helybeli Arany János Irodalmi Kör kezdeményezte két évvel ezelőtt; azóta a helyi jellegű akció megyeivé nőtt ki magát, s logikusan kellene következnie a megyenatarokon való tüntetésnek. Mert vannak versszerető emberek mindenütt, vannak irodalmi körök, amelyek a megyei művelődési fórumokkal karöltve támogathatnák a mozgalmat. Csak egy kis akarás, szervezőkészség szükséges hozzá. — Az ünnepség második napján volt az emlékest. A szimpozium keretében felszólalók méltatták a klasszikus költő tevékenységét, de szóba kerültek Szalonta mai gazdasági fejlődésének tavlatai is, amelyek kétségtelenül szépek — ám ezek mellett szívesen hallottunk volna egyet-mást arról is, hogyan ápolják ma itt Arany hagyatékát; milyen lehetőségei vannak a városnak erre a célra a közeljövőben? Igaz, erre az alkalomra hozták rendbe nemrég a Csonka-tornyot, de a volt Arany-portán már nagyon megfakult az emléktábla, az itt lakó családnak vajmi kevés gondja van a fehérre meszelt falon szerénykedő plakettre. — Az emlékest szép műsorral ért véget, minden dicséretet megérdemelnek a szervezők: a Bihar megyei és a szalontai Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottság, a Népi Alkotások Háza, valamint a Magyar Nemzetiségű Dolgozók megyei Tanácsa.

**Dr. ZAKARIÁS EGON jogász (Budapest).** — Már korábban megkaptam folyóiratuk 1971. 10. számát, amelyre nagy szükségem volt. Utazásom és betegségem akadályozott, hogy eddig nem tudtam köszönetemet tolmácsolni. — Ezt az alkalmat ragadom meg, hogy a Korunk minden munkatársát köszöntsem. Sajnos, szépirodalom olvasására kevés időm van, mert szakmai (jogi) munkám és az ezzel kapcsolatos szakírói tevékenység nagyon lefoglal. Folyóiratukban azonban gyakran találok olyan közleményeket, melyeket figyelemmel olvasok. Munkájuk értékeléséhez akarok hozzájárulni annak a reményemnek a kifejezésével, hogy a jövőben is olvashatok majd olyan forrás jellegű munkákat, mint Ferenczi István és Ferenczi Géza *Székelyföldi gyepük*, Nemes Gyula *A Bánffy-uradalom titkaiból*, Pomogáts Béla *Az Erdélyi Szépművéses Céh két évtizede*, Szócs István *Sumér és Szemere* című anyagai. Szeretettel köszöntöm önöket, és további jó munkát kívánok.

## A KORUNK HÍREI

A magyar nemzetiségű dolgozók Szeben megyei tanácsának meghívására december 4-én lapunk két szerkesztője, Könczei Ádám és Veress Zoltán, valamint Várhegyi István szociológus, találkozón vettek részt Medgyesen, a municípiumi kultúr-otthon nagytermében. Munkatársaink előadásait a találkozó több mint száz résztvevője köréből elhangzott kérdések és hozzászólások követték.

December 20-án a nagyváradai jogászok kerekasztal-értekezletet tartottak az októberben megjelent jogi számról. Telegdi Sándor bevezetője után felszólalt Farkas László szerkesztő és a súlypontos szám két szerzője: Mikó Imre és Nemes István; hozzászóltak: Blum László, Kiss Béla, Margócsi László, Újvárosi László, Ménessy Tibor, Bokor Emil, Kún László, Szathmáry Ferenc, Balogh József.



# Sumar

\* \* \* Republica la 25 de ani 1755 ● Bányai László: Din istoricul conștiinței noastre specifice 1759 ● Kallós Miklós: Dialectica dezvoltării conștiinței socialiste 1767 ● Dumitru V. Firoiu: Idei republicane române în trecut 1774 ● Szabó Miklós: Organizare cu caracter republican în Transilvania 1779 ● Keszi Harmath Sándor: Sistematizarea și edificarea viitorului 1784 ● Ion Pop: „Lupta cu inerția” (trad. de Kántor Erzsébet) 1792 ● Victor Eftimiu, Ioan Alexandru, Szabó István, Soltész József, Eugen Jebeleanu, Adrian Păunescu, Franz Hodjak, Kádár János, Ion Pop, Ferencz S. István: Poezii 1798 ● Hajós József: Un manifest despre libertatea de gândire 1806 ● Evgheni Evtuşenko, Andrei Voznesenski, Robert Rojdestvenski: Poezii (trad. de Bölöni Sándor) 1812 ● Csehi Gyula: Note polemice despre importanța și actualitatea lui Heine 1815 ● Peter Weiss: Hölderlin (fragment, prefață și traducere de Ritoók János) 1820 ● Tudor Vianu: Funcția artei (trad. de Szilágyi Júlia) 1829 ● Szesztay András: Ecologia în contemporaneitate 1833 ● Kazimiera Ilakowiczówna: Amintiri din Cluj (prefață de Csapláros István, traducere de Kapusy Antal) 1840

## NOTE

Farkas Árpád: Schițe de portret 1849 ● Veress Zoltán: Ultimul clasic 1850 ● Vásárhelyi Géza: Universitățile populare de la sate 1851

## OGLINDĂ

Herédi Gusztáv: De la Moftin la Carei 1853

## VIAȚĂ INTERNAȚIONALĂ

Gabriela Dolgu: Despre fenomenele marginale ale vieții internaționale 1858

## ISTORIE VIE

Vita Zsigmond: Arany János printre transilvănenii la Nagykőrös 1862 ● Viorica Guy Marica: Stiluri arhitectonice la Cluj 1866 ● Mikó Imre: Antal Márk și cercul său 1875

## ȘANTIER ȘTIINȚIFIC

Teizler Pál: Din cercetările dialectale în județul Satu Mare 1879

## RECENZII

Szabó T. Attila: Viața și tradițiile populare 1885 ● Szekernyés János: Despre noul volum al scriitorului Bodor Pál 1891 ● Gáll Erzsébet: Scrieri ale unor antifasciști maghiari — în limba rusă 1894

## BIBLIOTECA, PANORAMĂ, SCRISORI CĂTRE REDACȚIE

# Megjelent

a

## KORUNK ÉVKÖNYV

1973

Tanulmányok a romániai  
magyar tudományosság műhelyéből

Balogh Edgár, Banner Zoltán, Benkő Samu, Bretter György, Faragó József, Gáll Ernő, Jagamas János, Jakó Zsigmond, Kallós Miklós, Kántor Lajos, Láng Gusztáv, László János, Lazányi Endre, Márton Gyula, Mikó Imre, B. Nagy Margit, Rácz Győző, Radó Ferenc, Rohonyi Vilmos, Szabó T. Attila, Székely Zoltán, Toró Tibor, Tóth Sándor, Zsakó János írásai

ÁRA 15 LEJ

Kapható a könyvesboltokban és újságárusoknál.  
Ha külföldön élő rokonait vagy barátait akarja az Évkönyvvel megajándékozni, küldje be az illető személy nevét és pontos lakcímét (nyomtatott betűkkel!), valamint 25 lejt (15 lej bolti ár, 10 lej posta- és vámilleték) szerkesztőségünkbe:

Redacția KORUNK  
Cluj, Piața Libertății Nr. 4—5.

ÁRA 8 LEJ